

**Het levensverhaal van de verzetsstrijder
Ferdinand Alphons Marie van der Ham,
Een verzetsheld uit Bilthoven**

Jacques van der Ham

Copyright ©, 2020 Jacques van der Ham

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of op welke wijze dan ook openbaar gemaakt zonder voorafgaande toestemming van de auteur.

Auteur: Jacques van der Ham

vormgeving: Jacques van der Ham

***Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.***

Slotregels van Leo Vroman uit het gedicht 'Vrede', gepubliceerd in de Gids, Jaargang 117, 1954, p. 5,6.

Bevrijding

Den Helder, 8 mei 1945

De Canadezen trekken op 8 mei 1945 Den Helder binnen. Eens een welvarende stad, strategisch gelegen in de kop van Noord-Holland. In de Tweede Wereldoorlog is het de meest gebombardeerde stad van Nederland. De sterk uitgedunde bevolking heet hen uitbundig welkom. Wij staan langs de kant en zwaaien naar onze bevrijders. Ik ben de kleinste. Vijf jaar oud, rood wit blauw vlaggetje in de hand en een grote oranje sjerp om de borst. Waar komt die uitdossing ineens vandaan? Het lag al maanden klaar, wachtend op de grote dag. Het pakje van zwart fluweel verbergt onzichtbaar achter de revers een speld die deze dag even zijn functie verloren heeft. In mijn geheugen heeft dit prikapparaat een vaste en onvergetelijke plaats gekregen. Mijn kniekousen zijn afgezaakt. De rek is uit het elastische bandje, dat boven de kuit om het been hoort te spannen. Ik weet het op die meidag in de laatste oorlogsmaand zelf nog niet, maar ik zal de schrijver worden van een levensverhaal.

Naast mij op de foto een jongen die Karel heet. Helemaal links mijn drie jaar oudere broer, Theddie. Wij logeren dan al meer dan een half jaar in deze plaats, bij een oom en tante. Vlak voor Kerstmis 1944 zijn we de hermetisch afgesloten stad binnen gesmokkeld. Ik heb er de tijd van mijn leven.

Den Helder, schraagsteen onder het 'wadden dak' van Holland. Hoog in het Noorden. Waarom logeren mijn broer en ik er in dat laatste half jaar van de Tweede Wereldoorlog? Wat is de reden dat wij onze toevlucht zoeken onder jouw gehavend dak?

Mijn verblijf in Den Helder is het regelrechte gevolg van de levensloop van Ferdinand Alphons Marie van der Ham.

Vijfenzeventig jaar na de bevrijding stellen mijn kleinkinderen vragen.

Bonpa, waar was jij in de oorlog? Wat weet je daar nog van?

Hun kritische vragen dwingen mij in het verleden te duiken. De familiegebeurtenissen van de veertiger jaren van de vorige eeuw hebben lang genoeg gesluimerd. Voor de antwoorden ga ik terug in de geschiedenis van mijn familie, de familie van der Ham. Mijn oom, Ferdinand Alphons Marie van der Ham, de broer van mijn vader, zal de hoofdpersoon van deze geschiedenis worden, door mij, zijn neef, geschreven. Ik heb geen levendige herinnering aan hem. Ik weet rationeel dat hij heeft bestaan. Toch heb ik hem leren kennen door alles wat er over hem is geschreven en verteld. Documenten en foto's uit diverse albums visualiseren zijn persoonlijkheid. Ik breng hem opnieuw tot leven. Hij blijkt het waard te zijn.

De eerste letter van dit verhaal tik ik in begin 2019 op het toetsenbord van mijn computer. Aanvankelijk richt ik mijn aandacht geheel op de hoofdpersoon zelf. Ik beschrijf zijn jeugd en eerste jaren van volwassenheid. Zijn relatie met gelijkgezinden in de oorlogsjaren neem ik onder de loep en lees wat er al door anderen over hem is geschreven. In mijn weergave van zijn leven plaats ik Ferdi in zijn ouderlijk gezin, dat van 'van der Ham-van der Drift' en leg ik verbanden met de aangetrouwde familie van zijn broer, 'Wittebrood-van de Kamer'.

In de loop van de tijd krijgt mijn onderzoek naar zijn verleden echter onverwacht nieuwe wendingen door contacten met tot nu toe voor mij onbekende personen die nog een levendige herinnering aan hem blijken te hebben. Ik plaats Ferdi midden in een spinnenweb en weef alle verhalen rond hem. Niet alleen het verleden van de oorlogsjaren en van de periode direct daarvoor en daarna, maar ook het heden van 2020, cirkelen om

elkaar heen. Ferdi blijft de rode draad. De herinnering aan deze verzetsheld blijkt nog springlevend.

Stamboom Van der Ham

Om Ferdi beter te leren kennen ga ik op zoek naar zijn voorouders. Het door mij te dateren deel van de stamboom van de familie van der Ham staat vanaf de zeventiende eeuw in Stompwijk. Nu een wijk van de gemeente Leidschendam-Voorburg. De Vanderhammen zullen in deze regio eeuwenlang vertoeven. De oudste generatie die ik terug kan vinden staat geboekstaafd onder de naam Louris van der Ham. Hij is pachtboer van beroep en heeft rond 1640 het levenslicht gezien, acht generaties voor de geboorte van mijn hoofdpersoon Ferdi.

Zoon Gerrit Louriszn (1664–1740) trouwt met Aagje Willems (rond 1666–1714). Zij komt uit Voorburg, de plaats waar het echtpaar na de huwelijksluiting samen gaat wonen. Het wordt de standplaats van de familie van der Ham en aanverwanten. Ook Ferdi wordt er geboren.

Stamboom van Adrianus van der Ham

Adrianus van der Ham	X	Anna Catharina Perquin
(Voorburg, 1853 – 's-Gravenhage, 1931)		(Veur, 1854 – 's-Gravenhage, 1920)

Elf kinderen:

Petrus Gerardus Johannes ('s-Gravenhage, 1877 – 's-Gravenhage, 1880)

Theodorus Johannes ('s-Gravenhage, 1879 – Bilthoven, 1956)

Petrus Johannes Gerardus ('s-Gravenhage, 1880 – 's-Gravenhage, 1881)

Johanna Maria ('s-Gravenhage, 1882 – 's-Gravenhage, 1966)

Cornelia Apolonia Catharina ('s-Gravenhage, 1883 – Los Angeles, 1969)

Johanna Jacoba Maria ('s-Gravenhage, 1885 – Wassenaar, 1938)

Peternella Jacoba Maria ('s-Gravenhage, 1886 – 's-Gravenhage, 1886)

Lamberta Cornelia Maria ('s-Gravenhage, 1887 – Californië, na 1963)

Gerarda Johanna Theodora ('s-Gravenhage, 1889 – Californië)

Wilhelmus Dominicus Antonius ('s-Gravenhage, 1890 – Lunteren, 1963)

Aloysius Petrus Jacobus ('s-Gravenhage, 1891 – Voorburg, 1939)

Het oudste familielid in de stamreeks van 'van der Ham', die Ferdi persoonlijk heeft ontmoet, is zijn grootvader Adrianus. Op latere leeftijd wordt hij ook wel 'Ouwe Arie' genoemd. Samen met zijn broers uit het tweede huwelijk van vader Gerardus van der Ham (1796–1863) en

Johanna Vermeulen (1820–1897) geeft Adrianus het boeren beroepsleven van de familie een andere wending. Slechts één broer blijft het boeren vak trouw. De anderen kiezen een métier in de bouw. Ze 'boeren' goed, mag ik wel zeggen.

Van ouwe Arie wordt verteld dat hij een schenking van f 300.000, - deed aan de bouwpastoor van de rooms-katholieke kerk aan de Elandstraat in 's-Gravenhage.¹ Een heel bedrag in die tijd, lijkt mij. Zo doen verhalen de ronde. Gelukkig ben ik argwanend en ontdek dat van hem slechts één schenking bekend is. Hij schenkt in de periode 1901 - 1903 aan zijn parochiekerk twee biechtstoelen ter waarde van f 1.200, - per stuk.²

Van een andere schenking heb ik geen enkel bewijs gevonden. Adrianus trouwt met Anna Catharina Perquin. Ferdi zal zijn grootmoeder, die hem op vierjarige leeftijd ontviel, nauwelijks herinnerd hebben. Zijn grootvader echter wel.

Ferdi is vast op bezoek geweest op de Laan van Meerdervoort 154 in 's-Gravenhage. Ouwe Arie liet daar in 1905 een dubbele woning bouwen en woonde in het linker gedeelte met de laatste van zijn elf kinderen, die nog niet waren uitgevlogen. Ferdi zal de meeste van hen niet of nauwelijks gekend hebben.

Laan van Meerdervoort 154. Rechterdeel is omgebouwd tot winkelpand, 2014

Drie overlijden op zeer jonge leeftijd en drie anderen emigreren naar De Verenigde Staten. Johanna (Anna) en Aloysius (Louis) kruisen echter wat intensiever het levenspad van Ferdi. De anderen blijven op afstand.

Marlene en ik bellen op 8 november 2014 op het genoemde adres aan. Als achterkleinkinderen van Adrianus van der Ham, maken we ons bekend. We worden gastvrij ontvangen door Bea Schoonens-Gans, de toenmalige en voor ons volkomen onbekende bewoonster van het pand. Zij is op de hoogte van de naam van de stichter en eerste bewoner.

¹ Stamboom Nelis.

² Bulletin van de Stichting Oud-Hollandse Kerken 20, lente 1985.

We mogen de benedenetage bezichtigen. De hal, keuken en de twee kamers en suite zijn nog geheel in de oorspronkelijke stijl. We staan in de eetkamer op dezelfde plaats waar ouwe Arie in 1925 op twee-en-zeventigjarige leeftijd is gefotografeerd. Ook de voetstappen van zijn kleinzoon Ferdi liggen in deze kamer. Bij het nemen van de foto van zijn grootvader was Ferdi negen jaar en woonde in Bilthoven.

Adrianus van der Ham, 1925

De tweede zoon van ouwe Arie luistert naar de roepnaam Theodoor. Hij trouwt met Hanna van der Drift. Theodoor stamt uit een familie van 'bouwheren' uit 's-Gravenhage. Hanna komt uit Leeuwarden en brengt via haar moeder Cecilia Maria Thöne (1854–1937) Fries bloed in de Hollandse tak. Ze treden in 's-Gravenhage op 25 oktober 1904 in het huwelijk en krijgen twee zoons, een dochter en een doodgeboren kindje.

Stamboom van Theodorus van der Ham

Theodorus Johannes v.d. Ham (‘s-Gravenhage, 1879 – De Bilt, 1956)	X	Johanna Maria v.d. Drift (Leeuwarden, 1878 – Utrecht, 1945)
---	----------	---

Vier kinderen:

Adrianus Marie (Adri), (Voorburg, 1905 – Tilburg, 1994)

Cecilia Marie (Cilie), (Voorburg, 1909 – Brisbane, Australië, 1996)

Ferdinand Alphons Marie (Ferd), (Voorburg, 1916 – Overveen, 1944)

NN, (Voorburg, 1918 – Voorburg, 1918)

Ik herinner mij de vader van Ferdi, mijn grootvader, als een strenge man en zijn moeder als een lieve vrouw. Theodoor van der Ham is architect, opgeleid aan de 'School voor Burgerlijke Bouwkunde' aan de Princessegracht in 's-Gravenhage. Hij ontwerpt onder meer huizen in zijn woonplaats Voorburg en is er wethouder.³ In zijn vrije tijd treedt hij op als

³ Historisch Voorburg, *100 jaar Vrijburgstraat, een speelse straat in West*, jaargang 18, 2012.

tenorsolist in het hele land. Voorburg is de gemeenschappelijke geboorteplaats van zijn kinderen. Honkvast is de familie niet, want al snel wordt in Voorburg de Koninginnelaan verruild voor een prachtig hoekpand aan de Willemstraat/Laan van Middenburg. In dit pand wordt Ferdi geboren.

Als het huis met achtertuin en vrije opgang een half jaar later in de openbare verkoop wordt gedaan, wordt het uitgebreid beschreven.

Willemstraat 1/ hoek Laan van Middenburg, Voorburg

Grote kamers en suite, veel eikenhout, marmeren schoorsteenmantels en veel vaste kasten. Ik vermoed dat deze ongedateerde foto na de verkoop van het pand in 1917 is genomen. De verkoopprijs is overigens f 5.250,-⁴ De etalage laat zien dat er na de verwisseling van eigenaar een sigarenwinkel is gevestigd. Ferdi wordt geboren op maandag 20 november 1916, nog net onder het sterrenbeeld van de Schorpioen.

Hij is na Adri en Cilie het nakomertje. Respectievelijk elf en zeven jaar jonger dan zijn voorganger en voorgangster. Bij de Burgerlijke Stand staat hij als Ferdinand geduid. Door zijn vrienden wordt hij Ferdi genoemd en in de familiekring heet hij Fer.

Het dagblad De Telegraaf vult die geboortedag haar eerste pagina uitsluitend met nieuws van alle fronten, oorlogsfronten wel te verstaan.⁵ In tal van landen in Europa, zoals Oostenrijk, Italië, Frankrijk, Macedonië, en Roemenië wordt gevochten in die verschrikkelijke loopgravenoorlog, genaamd de 'Groote oorlog'. Ik weet met de kennis van nu dat er nog een van een groter kaliber zal volgen. Nederland blijft neutraal in die Eerste Wereldoorlog.

De boreling van die maandag in november 1916 zal vierentwintig jaar later een keuze in zijn leven maken. Neutraal kan hij niet blijven.

Rond zijn wieg staan z'n ouders en zus. Eén gezinslid ontbreekt. Zijn broer, Adri van der Ham. Hij is elf jaar en in september naar de vijfde klas lagere school gegaan van het internaat 'Instituut St. Louis' in Oudenbosch. De

⁴ Haagsche Courant, 02/07/1917.

⁵ De Telegraaf, 20/11/1916.

zondag voor de geboortedag van zijn broertje heeft hij afscheid genomen van zijn moeder met de bolle buik. Voor hem staat er weer een nieuwe schoolperiode bij broeder Robertus te wachten.

Op tweejarige leeftijd heeft Ferdi zijn eerste verhuizing alweer achter de rug. Naar opnieuw een hoekhuis, ditmaal met erker aan de voorzijde. Het ligt aan Oosteinde 213, opnieuw in Voorburg.

Ferdi van der Ham, 2 jaar, 1918

Ferdi wordt er prompt vereeuwigd. Nog een aantal jaren verblijft het gezin aan het Oosteinde om vervolgens in het begin van de zomer van 1922 naar Hilversum te vertrekken. Frans Halslaan wordt hun nieuwe adres. Van al die verhuizingen merkt zijn broer Adri weinig. Hij verblijft zijn gehele opleidingstijd op kostscholen.

In 1919 behaalt Adri het diploma van de Lagere School in Oudenbosch en gaat daarna naar de HBS van het Aloysius college, geleid door de paters Jezuïeten in 's-Gravenhage, opnieuw als interne leerling. Ferdi heeft dus weinig aanspraak aan zijn oudere broer. Dat zal op latere leeftijd wat verbeteren.

Houthandel

Bouwactiviteiten zit in de genen van deze tak van de familie.⁶ Theodoor van der Ham is succesvol als architect en ontwerpt huizen tot begin twintiger jaren. Dan stopt hij abrupt met de architectuur en begeeft zich op het voor hem onbekende pad van een houthandelsbedrijf. Niet zo uitzonderlijk in de familie, want zijn jongere broer Louis van der Ham begon in 1915 een dergelijke onderneming in Voorburg. De ouders van Ferdi verlaten met het gezin Hilversum en gaan zich begin april 1924 in Bilthoven op de Soestdijksestraatweg vestigen.

⁶ Familiearchief, J.R.M. van der Ham, *Bouwbolwerk der Vanderhammen*.

Cilie, Ferdi, Adri, 1924

Rond deze verhuizing is een mooi familieportret gemaakt. Het trio is dan respectievelijk achttien, vijftien en zeven jaar. Adri en Cilie zitten op kostschool en merken dus niet zoveel van de verhuizing. Ferdi gaat naar een nieuwe school.

Bilthoven heeft in die tijd nog geen rooms-katholiek basisonderwijs. In de naastliggende gemeente De Bilt is in 1922 aan de Kerklaan een parochieschool gevestigd. Dus gaat Ferdi naar deze school. Toch gauw een tochtje van ruim vier kilometer. In de jaren 1925-'26 wordt aan de Gregoriuslaan in Bilthoven een nieuwe rooms-katholieke kerk gebouwd; 'Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand'. Dit wordt de parochiekerk van de familie van der Ham. De daarbij gelegen parochieschool is een stuk dichterbij, maar voor Ferdi te laat gebouwd.

'Houthandel Theod. J. van der Ham', 1928

Aan de spoorweg elders in Bilthoven koopt Theodoor een stuk grond en begint een bedrijf onder naam 'Houthandel Theod. J. van der Ham'. De zaak is gevestigd aan de Rembrandtlaan 10, later nr. 14.

Strategisch goed gekozen, gelegen aan het spoorwegemplacement, waar hout in- en uitgeladen kan worden. De stammen worden door een Amsterdamse houtexpediteur vanuit Scandinavië via IJmuiden naar Amsterdam vervoerd. Vandaar gaat het transport per trein naar Bilthoven. De houthandel van Theodoor is een van de eerste bedrijven, die zich langs de spoorlijn vestigen. Weldra gevolgd door een tiental fabrieken

van verschillende aard, in de metaal, meubelmakerij, bouw, tabak of zeep.⁷ Zeer divers van aard.

Vier jaar na de oprichting van zijn houthandel meldt het weekblad 'Utrecht in woord en beeld' onder de kop: *een staaltje van energie en organisatie*, dat de houthandel zich ontwikkelt tot een der belangrijkste zaken in de provincie Utrecht.

In december 1924 haalt vader Theodoor zijn oudste zoon Adri, na drie leerjaren, tegen zijn zin van de HBS. Hij wordt in de houthandel te werk gesteld en zal zijn leven lang het intense gemis voelen van een voltooide middelbare schoolopleiding, maar meer nog van de mogelijkheid tot een verdere studie aan een universiteit. Zijn dienstverband bij het houtbedrijf is van korte duur. Na gebleken ongeschiktheid verlaat hij na twee jaar in 1926 opgelucht de zaak van zijn vader om als volontair op het gemeentesecretariaat van Rijsenburg te gaan werken. Het begin van een zeer lange en succesvolle ambtelijke carrière. Hij verlaat het ouderlijk huis en gaat in 1929 in Utrecht op kamers wonen.

Familiearchief

Op de zolder van onze huidige woonplaats in Maastricht staat een gedateerde hutkoffer uit mijn ouderlijk huis. Hij heeft de tand des tijds zeer wel doorstaan. Er bevinden zich onder meer vier albums met foto's door moeder Hanna genomen. Zij schrijft erin dat de plaatjes geschoten zijn met haar tweede fotoestel.

Bilthoven, maart 1926

Helaas zijn de fotoboeken gevuld met de foto's van haar eerste camera om onbekende redenen niet in de koffer terechtgekomen en verloren gegaan. Hanna fotografeert even graag als ze reizen maakt. Zij gebruikt daarbij meestal een statief en zelfontspanner, zodat beide echtelieden veelvuldig in beeld zijn. Verslaglegging van de reizen gaat een van haar fotothema's worden. Het eerste overgebleven album begint in 1926 met foto's van het woonhuis van de familie aan de Soestdijksestraatweg 164.

⁷ Nas, Frans, *Het bedrijvig verleden van de Bilt en Bilthoven*, De Biltse Grift, oktober 1995.

Het gezin woont er dan alweer twee jaar. De plaats van het perceel is goed gekozen. Het ligt tegenover de wegaansluiting met de Gezichtslaan, een lange prachtige bosrijke laan.

Op de foto komt daar juist een bus aanrijden. Rechts van het kruispunt ligt het gerenommeerde hotel 'De Leyen' met tennisbanen, een Japanse theetuin en een restaurant, onder meer bekend om de tuifesten.

Het woonhuis van Ferdi en zijn ouders is het linkerdeel van een twee onder één kapwoning, gezien vanaf de straatkant. In de voor- en achtertuin liggen borders vol bloemen en lopen rechte kiezelpaden met ligusterhagen afgezet. Links van het huis ligt een garage en daarachter een manshoog kippenhok. Het huis is gunstig centraal gelegen op loopafstand van het station en het dorpscentrum.

Bilthoven is in die jaren nog een zelfstandige gemeente. Niet samengesmolten met de buurdorpen tot de gemeente De Bilt. Het is ook nu nog een plaats met een landelijke en boomrijke uitstraling.

In de schaarse tijd die Ferdi thuis doorbrengt zal hij ongetwijfeld samen met vrienden de bossen langs de Gezichtslaan verkend en 'bespeeld' hebben.

Ikzelf kan ervan meepraten hoeveel spanning en avontuur zo'n verblijf in de natuur van Bilthoven met zich mee kan brengen. In de jaren na de oorlog heb ik er tijdens logeerpartijen talloze boomhutten gemaakt, zodat ik later als geoefend vader de opgedane kennis weer aan mijn kinderen en kleinkinderen heb kunnen doorgeven.

In april 1926 is alweer een reisje naar de Belgische kust gepland. De tocht wordt per auto gemaakt, een vier persoons Talbot cabriolet. Met deze Talbot rijdt zijn vader ook door Bilthoven, van zijn huis naar de zaak en vice versa. Vast niet onopgemerkt.

In juni van hetzelfde jaar staat opnieuw een reis op het programma. Ditmaal met vrienden België doorkruisend. De ouders kunnen kennelijk makkelijk van huis. Adri heeft een baan en woont elders, Cilie werkt op de administratie van de houthandel en kan zich met haar zeventien jaar best thuis redden. Ferdi zit op kostschool.

De fotoboeken geven een leuke inkijk in de familiekiekjes. Ik pak er een paar uit. In de zomervakantie van het jaar 1926 is Ferdi thuis en wordt gefotografeerd. Het is beslist geen jaar met warmterecords en de maximale temperatuur zal de 25° C niet overschrijden. Maar toch wel lekker weer om met je vriend de bossen in te gaan.

Met vriend Danny Pietermaat,
zomer 1926

Theodoor en Hanna
in het Eifelgebergte, mei 1927

Op de linker foto signaleer ik Ferdi op de voorgrond. Zijn moeder Hanna, zus Cilie en zijn vriend Danny Pietermaat zitten op de bank in de voortuin. Alle huiselijke foto's worden meestal gemaakt op de oprijlaan of het terras voor het huis. Vaste plaatsen.

Het jaar 1926 wordt afgesloten met de aanschaf van een nieuwe Talbot. Ditmaal een zespersoons. Het reservewiel is demonstratief naast de motorkap gemonteerd. De buitenlandse reizen worden nu nog comfortabeler. Tijdens de reis door Duitsland in 1927 wordt er mee gepronkt.

Ferdi, maart 1928

In het voorjaar van 1928 laat Ferdi zich met de duimen tegen elkaar in zijn matrozenpak in de inmiddels vertrouwde voortuin van het ouderlijk huis fotograferen. Hij is dan elf jaar oud. Links op zijn borst prijkt een insigne van de welpen. Het zou me niet verwonderen als die stand van zijn duimen een geheim teken is van zijn groep.

In mei 1928 maakt het gezin, als voorproefje op grotere plannen voor het jaar erna, een Rijnreis. Ferdi mag nog niet mee. De zespersoons Talbot is voor deze gelegenheid voorzien van een buitenkoffer aan de achterkant en een reserveband aan de zijkant, rechtsvoor. Adri maakt er een uitgebreid verslag van. Hij beschrijft de hele route en noteert zelfs het aantal kilometers dat wordt afgelegd en de hoeveelheid benzine die getankt wordt. De wagen loopt één op vijf. Om van te gruwelen.

Ahrhütte, Blankenberg, Duitsland, mei 1928

De proefvakantie mag als geslaagd beschouwd worden, dus de echte reis zou mogen beginnen. Zover is het echter in september van 1928 nog niet. Ferdi moet eerst nog de lagere school in Bilthoven afmaken. Dat zal niet direct lukken, want hij wordt in de loop van de herfst van dat jaar ziek. Tuberculose is de diagnose. Eind van het jaar heet het Sanatorium 'Berg en Bosch' hem welkom.

Ferdi in sanatorium van Berg en Bosch, februari 1929

Toentertijd nog gevestigd in Apeldoorn en van rooms-katholieke huize. Het Sanatorium onderwerpt hem aan zijn strenge regels van driemaal de letter 'R': rust, reinheid en regelmaat, onder voortdurend toezicht van de zusters Dominicanessen.⁸

Bedrust is de meest voorgeschreven genezingsmethode, variërend van tweemaal vijf minuten per dag uit bed tot tweemaal een kwartier of, bij

⁸ Groot, Hans de, *De geschiedenis van het Sanatorium Berg en Bosch*, De Biltse Grift, maart 2009.

verbetering van het ziekteproces, wat langer op. Veel andere genezingsmethoden zijn er niet tegen de ziekte van TBC. Penicilline als geneesmiddel is dat jaar net ontdekt. Voordat dit middel voor toepassing bij de mens geschikt is gemaakt zal het nog enige jaren duren. Bedrust is zijn lot.

Als hij niet in de sneeuw kan spelen, moeten de sneeuwballen maar op presenteerblaadje naar hem toegebracht worden. Zo kan hij ook op bed nog wat ervaren van de koude kristallen, zoals op de foto te zien is.

Het vroor die dag in februari 12° C, schrijft zijn moeder in haar fotoboek. Gelukkig is Ferdi in de loop van het voorjaar weer zodanig hersteld dat hij in september 1929 de tocht van zijn leven mag beginnen. Logischerwijs neemt hij voor het volgen van het lager onderwijs wat langer de tijd dan gebruikelijk.

Jubileumreis

Op 25 oktober 1904 zijn Theodoor en Hanna in het huwelijk getreden. Dit feit willen zij vijftientig jaar later met hun gezin vieren met een lange reis door het buitenland. De proefvakantie van 1928 wordt werkelijkheid. Adri heeft het later in zijn eigen gezin dikwijls gememoreerd. Beide broers en hun zus genieten ervan. Theodoor en Hanna met hun drie kinderen maken in dat jaar een rondreis van bijna zes weken door het Westen van Europa. Voor die tijd in de geschiedenis een bijzondere gebeurtenis. Voor Ferdi moet deze reis heel speciaal geweest zijn. Als veruit de jongste – twaalf jaar oud – ruim een maand lang met vier volwassenen op stap. Logeren in hotels, eten in restaurants, bezoeken aan kerken en musea en heel veel natuur en architectuur bezichtigen. Dat alles afgewisseld met lange tochten per auto of een korter tripje over zee.

Op woensdag 4 september vertrekt het gezin vanaf Bilthoven naar Gent, de eerste pleisterplaats. Vervolgens gaat de tocht langs de Franse kust naar Boulogne sur Mer. Daar treft het noodlot het gezelschap. De linker as van de auto begeeft het. De dichtstbijzijnde leverancier van dergelijke assen blijkt in Parijs gevestigd te zijn. Een bestelling wordt gedaan, maar na een paar dagen komt het bericht dat de Talbot fabriek, in brand staat. De leverancier van de as ligt zelf voor een deel in de as. De levering wordt vertraagd en het verblijf in de Frans kustplaats verlengd.

Boulogne sur Mer, 9 september 1929

Er blijft dus ruim tijd over om de omgeving te verkennen, een boottocht naar Engeland te maken en wat langs de boulevards te flaneren. Het weer helpt gelukkig ook een handje mee. Vrijdag plaatst de garagehouder een nieuwe as. De vertraging heeft al met al een week geduurd.

De reis wordt niet meteen vervolgd, want eerst krijgt Adri nog een bijzondere verjaardag voorgeschoteld. Hij wordt op zaterdag 14 september vierentwintig jaar. 's Avonds gaat hij met Cilie naar het 'Casino Opéra' om de opera 'La Vie Bohème' bij te wonen en na afloop te dansen en te genieten van ballet, jazz en tango. Ferdi moet als twaalfjarige zijn beurt helaas nog afwachten en blijft bij zijn ouders in het hotel. De volgende morgen is het weer vroeg dag.

De kustlijn van Frankrijk wordt gevolgd om via de Dordogne in de Pyreneeën te komen. Lourdes is het volgende reisdoel. Ze blijven enige dagen als een kleine pelgrimage in dit bedevaartsoort en nemen aan alle plechtigheden deel. Het geloof speelt een bijzonder belangrijke rol in het gezin. Ook tijdens deze vakantietocht volgen ze iedere zondag een H. Mis in een kerk die ter plaatse is uitgezocht. Na de bedevaart gaat de route via een rondje Provence en Côte d'Azur naar Monaco.

Helaas geen bezoek aan het Casino, constateert Adri, die van de hele reis een uitgebreid met potlood geschreven verslag heeft gemaakt. De memorabele tocht vervolgt zich daarna naar het Noorden door de Alpen, Jura en Vogezen. Bergen en dalen, sneeuw en gletsjers, bossen en velden glijden langs de ramen van de auto en maken een verpletterende indruk. Op de zevenendertigste vakantiedag passeert het gezelschap van der Ham de grens tussen België en Nederland bij plaatsje De Plank.

Hoeveel keer zijn Marlene en ik dit punt niet gepasseerd tijdens onze tochten door het Vlaams/Waals/Limburgs grensgebied in de eerste decennia van deze eeuw tijdens ons verblijf op ons landgoed 'Garde de Dieu' in Wallonië!

Voor Ferdi zit de onvergetelijke reis erop. Een boek vol foto's ondersteunt later het geheugen. Weliswaar wat later in het schooljaar - oktober - dan

zijn klasgenoten, gaat Ferdi weer naar school om er de laatste klas af te maken. De schooltijden worden door zijn ouders soepel gehanteerd en kennelijk door de schoolleiding geaccepteerd. Ik vraag mij af of Ferdi zelf zich erg druk maakt over dat schoolverzuim. Ik denk het niet.

Bilthoven, 23 maart 1930

Aan zijn bolle toet op de foto te zien, doet Ferdi het op school rustig aan en spant hij zich niet zo in, tenzij hij met de welpen sporen zoekt in de Bilthovense bossen, want dat is zijn 'passie' zouden we in de taal van vandaag zeggen. Hij ziet eruit als Hollands welvaren, mag je wel zeggen. Er zullen nog dagen komen dat er minder vet te verbranden valt. Gelukkig mag hij met een diploma de lagere school in de zomer van 1930 verlaten.

Ferdi kan zich opmaken voor een verblijf aan het gerenommeerde rooms-katholieke internaat 'Rolduc' in Kerkrade. Hij is dan dertien jaar en wordt aangenomen voor de voorbereidingsklas van een jaar. Dat wil zeggen dat hij na dit jaar en bij gebleken geschiktheid de keuze heeft tussen HBS en gymnasium. Een jaar later kiest hij voor de HBS.

Redelijk van de buitenwereld afgesloten, zal Ferdi zich niet zo druk maken om de politieke en economische situatie in de wereld. Zijn vader wellicht meer. Toch is er die jaren sprake van de grootste economische depressie van de twintigste eeuw. De banken- en schulden crisis begint in de Verenigde Staten in 1929, maar laat ook Nederland niet ongemoeid.

De houthandel van Theodoor lijkt redelijk buiten schot te blijven.

Voor en na de vakanties van Rolduc wordt Ferdi van school gehaald en gebracht. Dat gaat heel officieel. Keurig gekleed in lange jas en stropdas. Ook zijn ouders zijn dan in vol ornaat, als zij met hem op reis gaan. Ditmaal staat een auto van het merk Graham ter beschikking.

Met de 'Graham' naar Rolduc, 20 april 1931

Bij de vakantie-reizen wordt Ferdi niet vergeten. Met hem gaat zijn moeder op Pinksteren naar Monschau. Dat reislustige in het gezin van Theodoor en Hanna herken ik ook bij mijn ouders Adri en Gerrie. Ook zij hebben stapels fotoboeken met plaatjes van de vele reizen die ze hebben gemaakt. Zijn eigen uithuizigheid en dat van zijn ouders bevordert het gevoel voor zelfstandigheid van Ferdi. Dat kan hij later, als hij volledig aan zijn lot is overgelaten, goed gebruiken.

Ferdi in de voortuin, augustus 1931

Van jaar tot jaar kan ik met behulp van het fotoboek de ontwikkeling van Ferdi volgen. In de zomervakanties is er ruimschoots de tijd om zijn beeltenis vast te leggen. Met colbert en stropdas en een krantje op schoot krijgt hij de eerste volwassen trekken. Hij is dan nog pas veertien jaar. Net als bij water dat aan de kook raakt, borrelen de ene na de andere foto van Ferdi in de pubertijd in de fotoboeken naar boven, nog niet verhit, maar ook niet meer koel.

Het wordt zo langzamerhand tijd dat zijn broer Adri zijn vriendin Gerrie Wittebrood komt voorstellen. Als het in augustus 1932 zo ver is, stelt Ferdi zich vooralsnog achter een grote zonnebril verdekt op. Het bevriende stel heeft elkaar een jaar daarvoor via gemeenschappelijke vrienden leren kennen.

Eerste kennismaking, augustus, 1932

Hij werkt als tweede ambtenaar op het secretariaat van de gemeente Jutphaas en zij als onderwijzeres van een rooms-katholieke meisjesschool in Leidschendam.

In september van dat jaar wordt Ferdi weer keurig bij school afgezet en rijden zijn ouders meteen door naar hun eerste pleisterplaats van een acht landentocht door Europa. Als ze er überhaupt al zijn, laten de vriendinnetjes van Ferdi zich nog niet fotograferen. Trouwens hij krijgt nauwelijks de gelegenheid om deze 'schepselen' te ontdekken als scholier op een jongensinternaat. Dus moet hij het hebben van zijn nichtjes in de

vakantietijd. Van vaderszijde kent hij vier leeftijdgenootjes en van moederszijde drie.

v.l.n.r. Hanna, Agnes, Ferdi en Cilie, augustus

Agnes en Cilie Berndes, dochters van de zus van Hanna, laten zich maar al te graag op de plaat vastleggen met deze zestienjarige welgeschapen jonge man in sportieve kleding in gezelschap van zijn moeder. Deze belangstelling laat Ferdi vast sneller naar volwassenheid groeien. Omdat de familielijnen op verschillende momenten elkaar zullen kruisen sta ik stil bij de naam 'Wittebrood' en duik ik in de historie van deze familie.

Stamboom Wittebrood

De oudste 'Wittebrood' wiens voornaam ik in familieverband kan duiden heet Dirk. Hij zal rond 1600 in Noord-Holland geboren zijn.

Via zoon Pieter Dirkszn, Lourens Pieterzn, Jacob Lourenszn, vervolg ik - zoon op zoon - Cornelis, Laurentius, Cornelis Laurenszn, Laurentius en stuit op Cornelis Wittebrood. Er zijn dan bijna drie eeuwen verlopen als deze laatstgenoemde Cornelis Wittebrood in 1842 wordt geboren.

De familie Wittebrood is dan inmiddels van het gehucht Wimmenum zuidwaarts afgezakt naar het dorpje Akersloot of topografisch beter herkenbaarder op huidig gemeenteniveau: van Egmond naar Castricum. De landbouw vormt hun voornaamste bron van inkomen.

Jacobus Wittebrood - ik noem hem in dit verhaal Jacob - is geboren in Akersloot als zoon van Cornelis Wittebrood en Maartje Tiebie. Wat een leuke achternaam.

Hij trouwt op 7 februari 1906 met Catherina Wilhelmina van de Kamer. Zij krijgt de voornaam Catho. Samen worden hen zeven kinderen geschonken. Zes dochters en een zoon. Mijn moeder is de tweede dochter.

Stamboom van Jacobus Wittebrood

Jacobus Wittebrood X (Akersloot, 1878 – Alkmaar, 1960)	Catharina Wilhelmina v.d. Kamer (Alkmaar, 1884 – Alkmaar, 1951)
--	---

7 kinderen:

Maria Catherina (Rie) (Alkmaar, 1907 – Den Helder, 1998)

Gerarda Jacoba Maria (Gerrie) (Alkmaar, 1908 – Tilburg, 1986)

Jacoba Cornelia Cecilia (Co) (Alkmaar, 1909 – Den Helder, 1992)

Bregitha Josephina Maria (Alkmaar, 1912 – Alkmaar, 1918)

Hendrika Bernadina Maria (Henny) (Alkmaar, 1914 – Bergen, 2005)

Cornelia Maria Rosa (Cokky) (Alkmaar, 1917 – Den Helder, 2001)

Cornelis Mattheus Jacobus (Cees) (Alkmaar, 1920 – Best, 1992)

Payglop

Akersloot is een dorp in de gemeente Castricum. Het ligt aan het Alkmaardermeer tussen Heiloo en Uitgeest. Jacob verlaat op twintigjarige leeftijd het ouderlijk huis in Akersloot en laat zijn ouders en nog drie zussen achter. De andere kinderen zijn dan al overleden.

Jacob Wittebrood, 1901

Jacob staat in 1898 in het bevolkingsregister geregistreerd als inwoner van Alkmaar. Uit het begin van de twintigste eeuw dateert de eerste foto van Jacob die het familiealbum rijk is. Op een plaatsje achter zijn huis aan Payglop 5 in Alkmaar, waar hij al sinds de vestiging in deze gemeente verblijft, poseert hij trots. In de openbare bronnen kom ik hem voor het eerst tegen in een annonce in 'Ons Blad: Katholiek Nieuwsblad voor Noord-Holland', van 01/01/1908, als berichtverstuurder van een nieuwjaarswens als 'p.f.' gedeut.

Ons Blad, 01/01/1908

Hij is blijkbaar een groente- en fruitwinkel begonnen. Payglop 5 is het adres. In hetzelfde jaar 1908 plaats hij zijn eerste reclameadvertenties met heel wat groenten en fruit dat van over de grenzen is aangevoerd.

Ons Blad, 01/01/1908

Ons Blad, 26/02/1908

Jacob verhuist in 1909 met zijn gezin en de winkelinventaris naar een ander huis in dezelfde straat. Ditmaal op nummer 19.

Huwelijk

Jacob Wittebrood, 1904

Catho van de Kamer, 1904

Ik moet bekennen dat ik de chronologie niet helemaal heb gevolgd, want inmiddels heeft Jacob een jonge vrouw, Catharina van de Kamer, leren kennen. In 1904 is de liefde al zo stevig in hun levens verankerd dat zij zich beiden laten portretteren. Op 7 februari 1906 treden zij in Alkmaar in het huwelijk en gaan samen op Payglop 5 wonen. Hier worden de eerste

twee dochters geboren. In 1909 verhuist het gezin naar een grotere woning in dezelfde straat. Nummer 19. Weer worden twee dochters geboren.

Nog een laatste keer wordt er in deze straat verhuisd. Ditmaal is nummer 12 aan de beurt. Hier maken nog twee dochters en een zoon het gezin compleet.

Payglop is een lange, smalle en drukke winkelstraat, hartje centrum, lopend van de Langestraat naar de Laat. Een opname uit 1903 laat de straat in ruste zien, maar het kan er ook overvol zijn, zoals tien jaar later op de fotoplaat is vastgelegd bij het 'Alkmaarsche Vrijheidsfeest'.⁹

Payglop, 1903

Payglop, 1913

De Blauwe Druif, 1920

Catho kent een druk leven. Naast de zorg voor haar kinderen helpt zij ook regelmatig in de winkel. Op de foto staat zij verscholen in de deuropening. Henny en Cokky hebben zich met een grote bloem in het haar op de stoep opgesteld.

⁹ [www.regionaal archiefalkmaar.nl](http://www.regionaal.archiefalkmaar.nl).

Jacob gaat zijn basis heel langzaam verleggen. Van uitsluitend de verkoop aan particulieren werft hij ook klanten, die grote partijen fruit willen afnemen. Met andere woorden van detaillist verschuift hij naar grossier.

Op dit afzetgebied ontmoet hij Willem Jan Godfried Scheepmaker (1886-?). Willem dreef vanaf 1912 een groente- en fruitwinkel op de Stationsweg in Alkmaar. Er begint een belangrijke fase in de ontwikkeling van hun bedrijvigheid, Geen van beiden heeft tot dan toe bananen in het assortiment gevoerd. Zij voelen de trend van de markt goed aan. Samen richten zij in 1919 een bedrijf op dat handelt in bananen, West-Indische en Jamaica bananen. Naast de bananen grossieren de partners in groente en fruit. Hun bedrijfspand is een klein pakhuis aan de Laet. Zij hebben het juiste moment gekozen. Het eten van bananen komt in de twintiger jaren langzaam in zwang. Het jonge bedrijf wordt een groot succes. In 1924 zetten de beide compagnons hun onderneming om in een vennootschap onder firma onder de naam 'Wittebrood J. & Scheepmaker'. De grossiers in groente- en fruit vestigen zich in de Perronstraat 11. Hier wordt ook de 'bananenstokerij' gebouwd. In een viertal cellen worden de onrijpe bananen met behulp van een shock van ethyleengas en toegevoegde warmte in vijf dagen gerijpt.

Het duurt niet lang of het bedrijf is alweer te klein. Op de Handelskade wordt een nieuwe locatie gevonden, waar maar liefst zeven stookhokken geplaatst kunnen worden. De bananen onder de merknaam 'Fyffes' vliegen de deur uit.

Firma Wittebrood & Scheepmaker,
Handelskade 14 – 16, 1926

Spoorzoeken

In de jaren twintig van de vorige eeuw wordt in de Alkmaarse tijd van Jacob een basis gelegd voor belangrijke contacten in de toekomst. Een grossier in kruidenierswaren speelt daarbij een belangrijke rol.

Op 8 februari 2019, bijna honderd jaar later, zet ik via de media een spoor uit naar de bewoners van de stad Den Helder. Ik ben op zoek naar speelkameraden van mij uit de oorlogstijd. Ondanks medewerking van

alle kanten komt er geen enkele reactie, totdat een wissel door een onzichtbare hand ruim een jaar later wordt verzet en op 28 augustus 2020 een informatiestroom uit onverwachte hoek zich via Evelien Jorna-Jacobse openbaart. Zij benadert mij per e-mail.

Voor de familie Jacobse ga ik terug in de tijd en opnieuw naar Jacob Wittebrood in Alkmaar. Petrus Antonius (Toon) Jacobse (1862–1919), de overgrootvader van genoemde Evelien heeft een kruidenierswinkel aan de Laat 60. In 1894 richt hij de handelsmaatschappij 'P.A. Jacobse' op, handelend in kruideniers- en later ook in koloniale waren. Hij vestigt zich op de Laat 119. In datzelfde jaar trouwt hij met Elisabeth Maria Johanna van Daalhoff (1870–1943). Zij krijgen acht kinderen. Vier jaar later vestigt Jacob Wittebrood zich met zijn fruitwinkel in de Payglop. Bijna om de hoek van de Laat. Weer wat later huurt Jacob een extra pakhuis op de Laat, niet ver tegenover het pand van P.A. Jacobse. Jacob en Toon hebben elkaar al of niet gewild in de ogen gekeken.

De familie Jacobse is niet alleen actief in het kruideniers vak, maar ook in andere takken van de middenstand. In Payglop staat een broodbakkerij die door een van hen wordt gedreven en op de hoek van Payglop en de Laat is een kledingzaak gevestigd. Ook daar zwaait een Jacobse de scepter. Genoemde grootvader Toon Jacobse en Jacob Wittebrood hebben behalve de locatie van hun bedrijven meer raakvlakken. Ze zijn beiden overtuigd rooms-katholiek en zullen dezelfde parochiekerk van Sint Dominicus bezocht hebben. Of ze elkaar ook gekend hebben is niet zeker. Hun kinderen schelen net even te veel in leeftijd om elkaars speelmaatje te zijn. Vast staat wel dat een van de kleinkinderen Jacobse en een van de kinderen Wittebrood elkaar later op cruciale momenten in hun leven zullen ontmoeten en bijstaan. Zover is het in de twintiger jaren nog niet. Ik keer terug naar de levensontwikkeling van Jacob Wittebrood.

Bergen

Eerst solitair en later als echtpaar wonen Jacob en Catho in het jaar 1924 alweer vijfentwintig jaar op verschillende adressen in het Payglop. Het is hen goed gegaan. Zij hebben een bloeiende zaak opgebouwd en een gezin

Gezinsfoto uit 1924, v.l.n.r. Henny, Co, Rie, Ger, Cees en Cokky Wittebrood

van zeven kinderen op de wereld gezet. Een goed moment wellicht om het Payglop te verlaten en wat dichterbij de kust te gaan wonen. Een groter huis in een rustiger omgeving. Zo dachten Jacob en Catho daarover. Voor het afscheid wordt nog een lieve gezinsfoto gemaakt.

Het gezin neemt afscheid van het Payglop en verhuist naar Bergen.

v.l.n.r. Catho, Gerda, Cokky, Jacob, Augustus 1926

Eerst wordt er gehuurd aan de Karel de Grootelaan 46, een mooie rustieke laan in Bergen-Binnen. Jacob gaat forenzen met trein of auto. Om naar zijn werk te gaan zal Jacob aanvankelijk de 'stoomtram Bello' van Bergen naar Alkmaar en vice versa genomen hebben. Een belevenis op zich.

Ik herinner het mij nog goed. Komend uit 's-Gravenhage overstappen in Alkmaar. Van de trein in de tram. Niet de elektrische Haagse tram die ik goed kende, maar een tram met stoom en veel gefluit.

Maar al gauw komt voor Jacob de eerste auto. We zijn dan alweer in 1926. Zijn woonideaal is een eigen huis. Dus koopt Jacob een stukje grond op de hoek van de Dorpsstraat en de Kruisweg en laat er een huis met losstaande garage bouwen. Dorpsstraat 68 is het nieuwe adres. Vijftien September 1926 legt de jongste zoon, Cees Wittebrood, de eerste steen. In 2017 wordt deze steen door kleinzoon Herman, zoon van Cees Wittebrood, gefotografeerd.

Eerste steen, 15 September 1926

Voormalige Villa "Bregitta" in 2017

'The Spirit of St Louis'

Wellicht is het bij een avondwandeling langs het strand van Bergen aan Zee geweest, dat Jacob de brainwave kreeg om met een praalwagen deel te nemen aan het Bloemencorso van Bergen. Jacob is onder de indruk van de prestatie van Charles Lindbergh, die in mei 1927 solo en non-stop de Atlantische oceaan overvliegt.

Bloemencorso, Bergen, 1927

Van New-York naar Parijs in één vlucht. In principe dezelfde route die ook de bananen van Fyffes van West-Indië naar Europa afleggen. Het idee is geboren. Een model van de 'The Spirit of St. Louis', voorzien van de merknaam Fyffes, zal op een praalwagen door de straten van Bergen gereden worden.

De 'Vereeniging tot Veraangenaming van Verblijf te Bergen' organiseert in augustus 1927 een veel besproken bloemencorso. Op de wagen van de firma Wittebrood & Scheepmaker prijkt het model van het vliegtuig van Lindbergh. Een houten constructie omkleed met gespannen textiel. Ongetwijfeld hebben Jacob met Catho, mijn moeder, haar zussen en broer in de optocht meegelopen of gereden.

Bijna achttien jaar later zie ik dit vliegtuigmodel op een onverwachte plaats in de lucht hangen. Eerst zal de geschiedenis echter zijn loop vervolgen.

Bananenrijperij

Het gezin gaat van Bergen naar Den Helder verhuizen. Jacob koopt voor f 1.950, - een stuk grond om er een bananenrijperij, annex groente- en fruitgroothandel te vestigen. Hij geeft opdracht aan de architect J.J. van der Leek op deze plaats een prachtig pand te bouwen in

Bananenrijperij, van Speijkstraat 5, Den Helder, 1929

de stijl van de Amsterdamse School. Hij laat het realiseren in de eerste helft van 1929. Op de begane grond komen acht cellen voor het rijpen van bananen. Er onder, in de kelders, is opslagruimte om fruit koel te bewaren. Op zolder liggen voorraden, die minder temperatuurgevoelig zijn. Aan weerszijde op de eerste etage bevinden zich twee wooneenheden. De huisnummers 3 en 7. De bananenrijperij staat genoteerd als nummer 5. Het gehele complex bevindt zich op de hoek van de van Speijkstraat en de Wilhelminastraat en is de status van een gemeentelijk monument waardig.

Heldersche courant, 01/06/1929

Op 30 mei 1929 maakt Jacob bekend dat zijn nieuwe zaak is geopend. Al snel worden wekelijks vijfduizend kg bananen aan plaatselijke afnemers geleverd. Helaas bestaat er geen patent op dergelijke initiatieven. Een plaatsgenoot kijkt de activiteiten af.

Hij begint een tweede bananenrijperij, weliswaar van geringere omvang, maar hij wordt een geduchte concurrent: NV 'De Banaan, vh D.W. Lagerveld'.

Jacob laat een prachtig ontwerp maken voor de facturen, die de eerste jaren de deur uit vliegen. Zijn inschatting van de bestelde hoeveelheid papier is wat aan de optimistische kant geweest. Hij had geen rekening gehouden met de gevolgen van een eventuele oorlog.

Briefhoofd facturen firma
Jac. Wittebrood, 1930

Mijn oma Catho stuurde mij in 1947 voor mijn verjaardag nog een brief met dit schitterende logo. Zij schrapte het jaartal 1930 door en verving het door 1947.

Het gezin voelt zich snel thuis in Den Helder. Dochter Rie trouwt met Ign Wittelaar en dochter Co met Cas Wols. Beide schoonzonen staan aan de basis van het succesvolle amateurtoneelgezelschap 'Heldersch R.K. Gemengd Tooneelgezelschap'. Ign en Cas zorgen voor het secretariaat en de financiën. Beiden spelen met hun echtgenoten veelal de hoofdrollen. Ieder jaar worden twee nieuwe stukken ingestudeerd en ten uitvoer gebracht. Veelal familiedrama's. Telkens staat een aantal leden van de familie Wittebrood en aanhang op de planken, meestal met groot succes. Het gevoel voor dramatiek is mij van familiezijde overvloedig aangereikt. Terwijl dochters en schoonzonen het hoogste woord op het theaterpodium voeren, houdt Catho zich als nevenactiviteit bezig met vrouwenbelangen. Zij is jarenlang secretaris van de R.K. Vrouwenbond in Den Helder.

Huwelijksgetuige

De derde dochter van Jacob en Catho trouwt met Adri van der Ham. Via Jutphaas vestigt Adri zich hij als gemeentesecretaris in Heerhugowaard. Een jaartje later zegt zijn aanstaande vrouw, Gerrie Wittebrood, haar baan als gouvernante in Nijmegen op en verhuist naar Den Helder. Daar treden zij op 24 september 1935 in het huwelijk.

Trouwfoto, eerste rij: Joke en Tineke, Cokky,
Tweede rij: Adri, Gerrie, Ferdi, 24/09/1935

Adri vraagt zijn broer Ferdi als
getuige en Gerrie haar zus
Cokky.

Beide getuigen zijn jong, Cokky
negentien en Ferdi achttien jaar.
Vijf jaar later zal blijken dat
Cokky en Ferdi in hun leven
dezelfde vaderlandslievende
keuze maken.

De tweeling Joke en Tineke,
dochter van Rie en Ign
Wittelaar-Wittebrood zijn
bruidsmeisje.

In augustus 1936, een maand voor
de geboorte van de eerste zoon van
Adri en Gerrie, komen Ferdi en zijn
moeder Hanna op bezoek in het
nieuwe huis aan de Nieuweweg in
Heerhugowaard.

Nieuweweg 3, Heerhugowaard, augustus 1936

Na de geboorte van hun oudste zoon Theddie vertrekt het gezin naar 's-
Gravenhage, waar Adri gaat werken bij de 'Vereniging van Nederlandse
Gemeenten'. Adri en Gerrie krijgen vier jongens: Thed, Jack, Rob en Ferdi.

Stamboom van Adrianus van der Ham

Adrianus Marie (Adri) van der Ham X

(Voorburg, 1905 – Tilburg, 1994)

Gerarda Jacoba Maria (Gerrie) Wittebrood

(Alkmaar, 1908 – Tilburg, 1986)

Vier kinderen:

Theodoor Johan Gerard Marie (Thed), (Heerhugowaard, 1936)

Jacques Robert Marie (Jack), ('s-Gravenhage, 1939)

Robertus Josephus Ignatius Marie (Rob), ('s-Gravenhage, 1943 - Alphen a/d Rijn, 2020)

Ferdinand Alphons Marie (Ferd), ('s-Gravenhage, 1948)

Begin van de Thorbeckelaan, 1938

Het gezin gaat in 's-Gravenhage op de Thorbeckelaan nr. 9 wonen. Ferdi zal er regelmatig langs gaan. Dan maakt hij een strandwandeling met zijn broer Adri. Een klein half uurtje lopen en de zee ligt voor hen open.

Heerlijk uitwaaien en samen van gedachten wisselen over de toekomst. Ferdi heeft zijn kaarten dan nog op de houthandel gezet, terwijl mijn vader meer perspectief in de ambtenarij ziet.

Cilie van der Ham

Ook de zus van Ferdi, Cilie, heeft inmiddels de ware ontmoet. Zij is blij als zij de zaak van haar vader kan verlaten om in 1933 met Gé Vink te trouwen en in Noordwijk te gaan wonen. Hoe kan het ook anders? Gé werkt in deze bollenstreek als bollenkweker. Hij heeft zich speciaal toegelegd op hyacinten, de planten, die vooral in het voorjaar de bollenstreek tot een geurparadijs maken.

Stamboom van Cilie van der Ham

Cecilia Maria (Cilie) van der Ham X	Gerardus Adrianus (Gé) Vink
(Voorburg, 1909 - Brisbane, 1996)	(Noordwijk, 1893 - Brisbane, 1968)

Twee kinderen:

Johanna Cecilia Maria (Hanneke), (Noordwijk, 1934 - Brisbane, 2011)

Theodorus Johannes Marie (Theo), (Noordwijk, 1938)

Gé, Cilie en Hanneke, Noordwijk, juni 1934

Cilie en Gé zorgen ervoor dat er in 1934 een nichtje in de familie komt.

Hanneke zal het enige meisje van de twee gezinnen blijven. Vier jaar na haar geboorte krijgt zij nog een broertje. Hij wordt naar zijn grootvader vernoemd en krijgt de voornaam Theo.

Eerste werkring

Ferdi doubleert het tweede leerjaar van de HBS van Rolduc en verlaat in de Paasvakantie van 1934 de school. Hij is dan zeventien jaar oud. Inmiddels een boom van een kerel. Tijd om echt aan de slag te gaan, vindt zijn vader. Het wordt de eigen houthandel van Theodoor. Als doener met dadendrang vindt hij dat prima. Ferdi lijkt beter geschikt voor het houtmetier dan zijn broer.

In November van dat jaar wordt Ferdi achttien jaar. Hij zal die dag zeker feestelijk in huiselijke kring gevierd hebben. Het is de vraag of veel vrienden hem zijn komen feliciteren, want daarvoor was hij te veel van huis geweest. De tijd van sport en plezier met zijn tijdgenoten, van uitgaan en diep in de nacht thuiskomen, staat nog voor de deur. Hij zal er uitgebreid van gaan genieten.

In de openbare pers is er die dag veel aandacht voor de landing van de 'Uiver', het vliegtuig dat heeft deelgenomen aan Melbourne-race van Engeland naar Australië.¹⁰

In vier dagen een afstand van twintig duizend km. De prestatie van de 'Spirit of St Louis' dwars over de Atlantische Oceaan is dan alweer wat vervaagd. Het Nederlandse equipe wint de tweede prijs. Het gaat die dag op Schiphol landen. Half Nederland loopt uit.

¹⁰ De Tijd, 20/11/1934.

Voortrekker, oktober 1935

Avontuur in georganiseerd verband beleven, ligt hem wel. Hij is een teamspeler. Ferdi zal heel lang het insigne van deze groep op de revers van zijn kostuums blijven dragen. Net als zijn broer Adri elf jaar eerder deed, meldt Ferdi zich aan bij de Vrijwillige Landstorm. Hij tracht de kaderopleiding te volgen, maar moet na enige tijd genoeg nemen met de opleiding tot soldaat. Deze rondt hij met succes af. Hij wordt tirailist en behaalt een verbandakte.

Kaderlandstormer, augustus 1935

Dat zijn vader niet ontevreden is over zijn kwaliteiten als medewerker van de houthandel leid ik af aan het feit dat hij de naam van het bedrijf in 1937 verandert in Houthandel 'NV Adcefer, voorheen Theod. J. van der Ham'.¹¹ Het wordt een naamloze vennootschap. Het maatschappelijk kapitaal bedraagt f 25.000, -. Theodoor bekleedt de functie van directeur en zoon Adri wordt commissaris, ondanks zijn aversie voor het beroep, bedenk ik mij nu.¹² Zo houdt men binnen de familie de touwtjes in eigen handen.

In de nieuwe naamgeving Adcefer – samenvoeging van: Adrianus, Cecilia, en Ferdinand, de eerste voornamen van zijn kinderen - wordt het ideaal van mijn grootvader zichtbaar. Een houthandel van zijn drie kinderen. Wishful thinking? Twee kinderen zijn al als kandidaat afgevallen. Ferdi lijkt uit ander hout gesneden.

Op 20 november 1937 viert Ferdi zijn eenentwintigste verjaardag. Hij is officieel volwassen verklaard en krijgt van zijn vader de zegelring van de familie om zijn vinger geschoven. Het wapen heeft Theodoor 'geleend' van de familie van Hanna van der Drift, waarvan akte.

¹¹ Staatscourant, 27/05/1937.

¹² Utrechtsch Nieuwsblad, 29/05/1937.

Na vier jaar werkzaam te zijn geweest in Bilthoven wordt Ferdi na de zomer van 1938 voor verdere bekwaming van het vak en voorbereiding op een leidinggevende functie in de zaak van zijn vader naar het bedrijf van de broer van Theodoor, Louis van der Ham in Voorburg, gestuurd: 'NV Voorburgsche houthandel, voorheen L. van der Ham'. Ferdi verhuist in september van dat jaar naar 's-Gravenhage en gaat tijdelijk in het huis van de zus van Theodoor wonen, Anna van der Ham. Zij was getrouwd met Jan Smeele, die in 1935 overleed. Het echtpaar woonde voor het overlijden van Jan aan de Danckertsstraat 3. Ferdi mag in het inmiddels leegstaande huis zijn intrek nemen. Hij trekt veel op met zijn neef Edu, die twee jaar ouder is en ook in de zaak van zijn vader werkt. In maart 1939 overlijdt Louis van der Ham.

Vriendenkring

De Biltsche Duinen rond 1938

Hij ontmoet er zijn vrienden Hans de Leeuw, Pieter ter Beek, Henk en Joep Huffener en Jacques Dijksterhuis.¹⁴ Als er een flink briesje staat, trekken ze naar de Loosdrechtse plassen. Ferdi heeft daar een zeilboot liggen.¹⁵ Sommigen van zijn vrienden ook. Soms gaan er meisjes mee en wordt er met de boten tikkertje gespeeld. De meisjes zijn fokkenmaat en moeten de boten, die door de jongens worden bestuurd, aantikken en hangen daarbij in allerlei standjes gevaarlijk of misschien ook wel uitdagend overboord.

Ferdi van der Ham, 1941

¹³ Beeldbank Utrechts Archief.

¹⁴ Broekema, Pauline, *Het Boschhuis, kroniek van een familie*, 2014, p. 217 e.v.

¹⁵ Heere, P.H. en Vernooij, A. Th., *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 2005, p. 1065.

's-Avonds leggen ze aan op een van de eilandjes waar een buurtgenoot een zomerhuis heeft. Tot diep in de nacht wordt er gerookt en gedronken. In de herfst maken ze tochten door de bossen rond Bilthoven. Wat een bevoorrechte plaats om er te wonen en onbekommerd te genieten van de natuur binnen handbereik. 's Winters binden ze natuurlijk de schaatsen onder bij 'Ijsclub Het Biltsche Meertje', een mooie recreatieplas in Bilthoven of maken grote tochten over de plas richting Breukelen.¹⁶ Om hun nekken hangt een koord met haak om zich aan op te trekken als ze door het ijs zouden zakken. Wat een onbezorgd plezier.

Ferdi staat onder zijn vrienden bekend als een charmante kerel, vol zelfvertrouwen, vriendelijk, makkelijk in de omgang en met gevoel voor humor. Hij is sportief, speelt tennis, zeilt, schaatst en zwemt op niveau, is muzikaal en speelt klarinet in een jazzorkest onder de naam 'Melodymakers'. Bij het ontstaan heet de band 'Merrymakers', maar Bilthovense grappenmakers verbasteren deze naam voortdurend als 'herriemakers'. Als dat de leden van de band begint te irriteren, wordt de naam vervangen door 'Melodymakers'. Ferdi musicceert er met zijn vriend Hans de Leeuw, die zelf saxofoon en piccolo speelt. Natuurlijk luistert hij naar de 'Ramblers' onder leiding van Theo Uden Masman of Duke Ellington en Benny Goodman. De favoriete muzikanten van die tijd.

Mobilisatie

Het lijkt alsof Ferdi zich in zijn jonge jaren mag verheugen op een onbezorgde toekomst. Zo zal het helaas niet gaan gebeuren. Een wereldoorlog wordt de stoorzender. Achtentwintig augustus 1939 vindt een algehele mobilisatie plaats. Driehonderdduizend man worden opgeroepen. Ferdi is er een van en gaat zich melden. Hij wordt ingedeeld bij de aan- en afvoertroepen. Broer Adri, vierendertig jaar oud en buitengewoon dienstplichtige, ontspringt de dans. Hij wordt te oud bevonden en in reserve gehouden. Als vrijwilliger meldt Adri zich aan bij de Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst (LBD) en wordt aangesteld als 'Straathoofd' in 's-Gravenhage.

Een geëmailleerd bordje naast de deur is er getuige van.

Naambordje naast de deur

¹⁶ Groot, Hans de, *Het Biltsche Meertje, een levensgeschiedenis*, De Biltse Grift, maart 1999.

Dit houdt in dat hij met een zekere regelmaat naar voorlichtings- en oefenavonden gaat. Het behoort tot de taken van de leden van deze dienst om voorlichting te geven aan bewoners van het toegewezen gebied over wat te doen staat bij luchtaanvallen. Zij controleren de voor de ramen aangebrachte verduistering, bieden hulp bij calamiteiten en assisteren bij brand. Ik herinner mij dat de uitgereikte verbandtrommel na de oorlog nog jarenlang bij ons thuis dienst heeft gedaan.

In het familiearchief ontbreekt een kopie of vermelding van een verklaring die mijn vader aan de LBD moest afgeven ten teken dat hij niet van Joodse afkomst was. De eerste Ariërverklaring die in juni 1940 is ingevoerd zal door mijn vader ondertekend zijn geweest.

Meidagen van 1940

Begin maart 1940 komt Ferdi nog een weekendje bij Adri en Gerrie in 's-Gravenhage logeren. Hij laat zich lekker verwennen en kijkt toe hoe de twee jonge neefjes, Theddie en Jack, zich vermaken.

Dan schuiven we de halve decade van heldhaftigheid en lafheid in, van zelfverzekerdheid en angst, van assertiviteit en volgzaamheid, van trouw en ontrouw en van heel veel geweld. Zijn naam luidt: Tweede Wereldoorlog.

Op 10 mei 1940 om 03.55 uur steken Duitse pantsertreinen de grenzen over en vliegen eskaders van de Luftwaffe ons luchtruim binnen. Ferdi is van de lichte 1936 uit De Bilt en neemt als soldaat van de 4de Compagnie van het 2de Autobataljon van het Nederlandse leger deel aan de felle, maar korte strijd om de Grebbeberg. Achter de linies is hij medeverantwoordelijk voor de aan- en afvoer van manschappen en materieel. In die meidagen vliegen de briefkaarten over en weer. Ieder moment van de dag wordt in de brievenbus gekeken. Ouders van weerszijde, broers, zussen en hun kinderen brengen het er goed van af. Ze informeren naar ieders gezondheid. Over één persoon bestaat nog onzekerheid.

Zijn moeder Hanna van der Ham schrijft op 15 mei 1940 dat zij van Ferdi nog niets gehoord heeft. Tot zondag, de eerste Pinksterdag op 12 mei, was hij 's avonds nog telkens teruggekomen naar de plaats waar hij gelegerd was: Hydepark in Doorn. De kaart van Hanna wordt die dag nog niet verzonden. Dat is maar goed ook, want nog dezelfde avond krijgt zij een telefoontje van vrienden uit Doorn. Ferdi is weliswaar gezond, maar door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt en wordt in Gouda vastgehouden.

Op 19 mei meldt Hanna dat alle familieleden gezond en wel zijn. Ook de houthandel aan de Rembrandtlaan is er ongeschonden doorgekomen. Als

een opwelling van geluk voegt zij aan de informatie de volgende gevoelsuiting toe:

... gelukkig is dat de zon zo fijn schijnt. Bilthoven is op z'n mooist als de voorjaarsheesters bloeien en geuren.....

Veel meer informatie uit het familiearchief over die eerste oorlogsdagen rond Pinksteren is niet op mijn tafel gekomen.

Twee Nederlandse legerkorpsen zijn vanuit Doorn de vijand tegemoet getreden. De 4de divisie van het 2de legerkorps heeft bij de Grebbeberg strijd geleverd en de 2de divisie bij Veenendaal. Dat is de wijze waarop historicus Dr. L. de Jong de troepen, die in Doorn gelegerd zijn, benoemt.¹⁷ Van 10 tot 13 mei wordt op de Grebbeberg hevig gevochten. Tegen de avond begint de terugtocht. Het oostelijk front van 'Vesting Holland' wordt de nieuwe uitvalsbasis met Gouda als hoofdkwartier. Niet voor lang, want op 15 mei capituleert Nederland. Ferdi wordt gevangengenomen op de dag van de capitulatie, na een vijfdaagse gevechtsoorlog, die nog een vijfjarige nasleep zal krijgen. Het weekend van de zesde juni 1940 komt Ferdi bij ons op de Thorbeckelaan op bezoek. Deze bijzondere dag van de zesde juni zal, zoals vier jaar later blijkt, zijn persoon blijven achtervolgen. Hijzelf heeft er geen weet van. Het wordt een fictieve overlijdensdatum.

Ferdi is dus alweer snel na zijn aanhouding door de Duitse overheersers in vrijheid gesteld. Hij blijft niet bij zijn broer logeren.

Op 13 juni neemt hij als soldaat afscheid van de 4de Compagnie van het 2de Autobataljon der Nederlands Strijdkrachten en gaat met groot verlot. Zijn eerste oorlogservaringen, weliswaar kortstondig, maar zeer intensief, zullen een cruciale verandering in zijn leven teweegbrengen. Hij trekt zich de capitulatie van Nederland en zijn eigen gevangenneming en opsluiting door de Duitsers bijzonder aan. Het wordt een diepe wond die niet meer geneest.

Zou hij op dat moment al gevoeld hebben dat hij zijn strijd tegen het Duitse gezag op een andere manier zou willen of moeten voortzetten, gedreven als hij is? Ik denk het wel. Het zaad van verzet is gezaaid en woede vormt een vruchtbare bodem. Het zal zijn trauma worden en een ommekeer in zijn leven. Voor Ferdi zou dit het juiste moment kunnen zijn om terug te keren naar het bedrijf van zijn vader in Bilthoven, maar Ferdi neemt abrupt afscheid van de 'Voorburgsche' houthandel. De opengevallen plaats wordt ingenomen door Cap van der Ham, een jongere broer van

¹⁷ Jong, dr. L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 1969.

Edu. Ferdi keert ook niet terug naar het houtbedrijf van zijn vader, maar beëindigt zijn carrière in het houtbedrijf en laat ook 's-Gravenhage als woonplaats achter zich. Het huis van zijn ouders wordt voor korte duur zijn nieuwe woonadres. Vanaf 17 juni is hij er te vinden.

Je zou toch zeggen dat Ferdi een mooie carrière wacht. Een leidinggevende functie bij een gerenommeerd bedrijf als dat van zijn vader in Bilthoven in het vooruitzicht. Er moet zich heel wat hebben afgespeeld in het hoofd van Ferdi. Hij gaat zijn toekomst anders inrichten.

In de zomer van 1940 vindt hij een baan bij de gemeente De Bilt en wordt als ambtenaar geplaatst bij de Distributie Dienst. Eerst als kantoorbediende, later in de functie van controleur.

Een controleur voert in opdracht controle uit op de naleving van de distributiemaatregelen. Hij heeft daartoe onder meer ook toegang tot en inzicht in het bevolkingsregister. Bij gerezen twijfel over administratieve zaken van de Distributie Dienst is hij gerechtigd een adresonderzoek uit te voeren, zowel bij particulieren als winkeliers. Dat wil zeggen dat hij ter plaatse op adressen in de gemeente de gegevens controleert. Een interessante job in oorlogstijd, zal later blijken.

Zijn vader is minder enthousiast over deze stap van zijn zoon. Na Adri en Cilie verlaat het derde kind het bedrijf. Er is binnen het gezin nu geen opvolger meer. Teleurgesteld laat Theodoor, als er ook nog eens liquiditeitsproblemen optreden, op 29 december 1941 'N.V. Adcefer' als vennootschap ontbinden.¹⁸ Hij koopt de firma op eigen titel, lost de schulden af en zet het bedrijf onder de naam 'Adcefer' voort en breidt zijn werkterrein uit met dat van huizenexploitatie.¹⁹ Adri mag zich als voormalig commissaris van de firma terugtrekken.

Zodra hij een nieuwe werkkring heeft gevonden verhuist Ferdi naar Utrecht en betreft op 23 augustus een appartement in de Voorstraat 24 bis. Eind van het jaar zoekt zijn broer Adri hem daar op. De bovenwoning ligt onder de rook van de Utrechtse studentensociëteit aan het St. Janskerkhof, waar inmiddels het hoofdkwartier van het Duitse leger is ingetrokken. Het wemelt in de stad van de Duitse militairen. Een extra voedingsbron van de anti-Duitse sentimenten voor Ferdi.

Oorlogsarchief

In de hutkoffer van mijn ouders, vind ik naast foto's en wat briefmateriaal nog twee waardevolle bronnen, die een extra houvast vormen voor mijn verhaal: agenda's en een kasboek. De summiere aantekeningen in de

¹⁸ Staatscourant, 05/05/1942.

¹⁹ Utrechtse Courant, 14/03/1942.

'vleesch' gekocht, terwijl de visboer slechts f 13,44 ten deel valt. De groenteboer en de bakker krijgen respectievelijk f 89,90 en f 59,08. Curieus vind ik het bedrag aan koek en banket. Voor maar liefst f 40,65 wordt jaarlijks versnoept of bij visite uitgedeeld.

De twee boeken, die de periode 1940 – 1945 beslaan, geven een aardig inzicht in het bestedingspatroon in oorlogstijd. Ik krijg niet de indruk dat mijn ouders vanuit een smalle portemonnee hun dagelijks onderhoud financieren. Tijdens de oorlogsjaren wordt vanaf oktober 1941 het voorgedrukte exemplaar vervangen door een handgeschreven variant.

Den Helder mei 1940

Als in een proloog van een treurspel vliegen rond het midden nachtelijk uur op 15 mei 1940 drie Duitse bommenwerpers over het Marsdiep, een zeegat tussen Den Helder en Texel. De piloten hebben het signaal van de overgave van Nederland aan de bezetters niet ontvangen en dumpen alsnog hun lading rond de haven van Den Helder. De eerste burgerslachtoffers vallen. Achtentwintig doden zijn te betreuren. Jacob en Catho en hun kinderen blijven ongedeerd. De schrik zit er goed in bij de burgers van Den Helder. Ze beseffen eens te meer dat zij wonen in een stad van strategisch oorlogsbelang.

Op 10 juni 1940 komen Jacob en Catho uit Den Helder voor drie dagen op bezoek in 's-Gravenhage om even van de schrik te bekomen en elkaar moed in te spreken. Het gesprek van de dag is natuurlijk de oorlog.

Jacob en Catho Wittebrood in de tuin met Theddie en Jack, 11/06/1940

Den Helder ligt niet bij uitstek in een veilig gebied. Het is een marinestad met een grote haven en een werf voor marineschepen. Het is inmiddels een bolwerk van het Duitse leger geworden met veel manschappen en materieel. Een interessant doelwit voor de Geallieerden. In de agenda van mijn vader van dat jaar staat niet vermeld dat eind juni een vreselijk bombardement boven Den Helder losbarst. Over bombardementen in Den Helder heb ik zelf überhaupt in mijn leven niets vernomen. Het is bij ons thuis, in die jaren of later, geen onderwerp van gesprek geweest waar de

kinderen bij waren, noch heb ik er over gelezen. Alsof de oorlog slechts elders heeft plaatsgevonden, in 's-Gravenhage, Rotterdam of Arnhem.

Bombardement

Het is warm weer de vierentwintigste juni 1940, twaalf dagen, nadat Jacob en Catho Wittebrood van de logeerp partij uit 's-Gravenhage zijn vertrokken en in Den Helder gearriveerd. De nacht is helder als bommenwerpers van de Royal Air Force in twee series vier uur lang hun lading van brisant- en brandbommen boven de marinewerf van Den Helder droppen.²⁰ Naar later is gebleken waren deze bommen oorspronkelijk bestemd voor Duitsland. Maar wegens de dichte bewolking aldaar is te elfder ure besloten een ander doel te treffen. Eveneens in handen van de Duitsers. Niet alleen de haven van Den Helder heeft het moeten ontgelden, maar ook een deel van de stad wordt bedolven onder de afzwaaiers. Achtendertig burgers komen om.

Bij het eerste luchtalarm vliegen de bewoners van het pand van de bananenrijperij aan de van Speijkstraat naar de kelders. Jacob en Catho Wittebrood en hun jongste dochter Cokky vanuit nr. 3 en hun oudste dochter Rie en haar man Ign Wittelaar met hun kinderen vanuit nr. 7. Wat een angst zal daar geheerst hebben. Als de eerste bommen op de werf Willemsoord van de Koninklijke Marine neerploffen, in paniek in pyjama naar beneden. De kelders in en dan maar afwachten.

Met een teil over mijn hoofd, zat ik in de kelderkast, zegt Tineke Wittelaar, de oudste dochter van Rie en Ign Wittelaar, bijna tachtig jaar later in de radio-uitzending 'Het spoor terug: Bommen op Den Helder'. Samen met andere Heldenaren doet zij in een radio-uitzending verslag van haar oorlogservaringen.²¹

Bij flikkerend kaars- en petroleumlicht hopen en bidden zij daaronder in de kelder dat eenieder gespaard blijft. Dat zal niet gelden voor de hele straat. Ondanks de gebeden volgt een enorme dreun, die het gebouw doet sidderen. Ramen vliegen aan diggelen. Een voltreffer vernielt de huizen aan de overkant van de bananenrijperij volledig. De panden gelegen op de nummers 6 tot 12 worden compleet verwoest.²² De overburen met kinderrijke gezinnen komen om. De vier naast de bananenrijperij gelegen huizen op de nummers 9 tot 13 worden zwaar beschadigd.

²⁰ Kampen, Anthony van, *De burgers van Den Helder*, 1946.

²¹ VPRO, Onvoltooid Verleden Tijd, radio-uitzending, 23 juni 2019.

²² www.heldersehistorischevereniging.nl

Van Speijkstraat, Den Helder, 1940

Pas tegen de ochtend durft de familie de schuilplaats te verlaten. Wonder boven wonder blijft het bedrijfs- en woonpand van Jacob en Catho Wittebrood, op wat beschadigingen na, gespaard. Drie dagen later volgt opnieuw een bombardement.

Een drietal dagen achtereen. Opnieuw vallen er burgerslachtoffers. Ditmaal op de Korte Vliet en omgeving. Het blijft er niet bij. Verspreid over de maand juli volgen nog zeven bombardementen. En in augustus is het zelfs op veertien verschillende dagen raak. Het leven in de stad is volledig ontwricht.

Venhuizen

Inmiddels is de psychische schade groot genoeg om Jacob en Catho te doen besluiten met hun dochter en schoonzoon, Rie en Ign Wittelaar en hun kinderen, evenals hun dochter Cokky, de stad te verlaten. De exodus heeft een aanvang genomen. Duizenden Heldenaren zullen de stad verlaten en elders woonruimte zoeken. Een deel van hen komt dagelijks terug om er te werken en dan snel weer te verdwijnen. In totaal teisteren 117 bombardementen de stad en het dodental loopt op tot 179.

Voor een Heldenaar bestaat een etmaal niet alleen uit slapen en werken. Hieraan zijn toegevoegd: luisteren en turen. Luisteren naar het gebrom van de bommenwerpers en het suizen van de bommen, turen naar de stippen in het luchtruim, al of niet in formatie. Geen dag is meer zonder spanning. Toch zullen mijn broer en ik eind '44 in deze stad gaan wonen.

Door bemiddeling van de broer van de verloofde van Cokky, vindt de familie Wittebrood tijdelijke woonruimte in Venhuizen. Jacob en Catho en hun dochter Cokky gaan boven een café aan 't Weijver V 363 wonen en Rie en Ign Wittelaar en hun gezin wat verder op in het dorp. Ign blijft aanvankelijk in Den Helder in de bananenrijperij van zijn schoonvader Jacob Wittebrood werken en komt in het weekend over naar Venhuizen. Mijn ouders gaan er 14 augustus polshoogte nemen. Zij nemen de trein van 's-Gravenhage naar Hoogkarspel. Vandaaruit vervolgen zij de reis met een bus.

Venhuizen ligt iets onder de lijn van Hoorn naar Enkhuizen. Het is een klein dorp of moet ik eigenlijk niet zeggen stad? Het kreeg immers samen met het naast gelegen dorp Hem in de 15de eeuw al stadsrechten. 't Weijver is een buurtschap. Tegenwoordig geschreven als Twijver. Mijn ouders verblijven er een week. Uiteraard zullen zij gesproken hebben over de oorlogssituatie in Den Helder, waar Co Wittebrood, de zus van mijn moeder en haar man Cas Wols, zijn achter gebleven.

Nederlandse Unie

Er dient zich na de eerste maanden van oorlogsverwarring een prangende vraag aan. Wat moet de houding van de Nederlandse burgers zijn ten opzichte van de vijand? Uiteraard verschillen daarover de meningen. Plegen we verzet of proberen we een soort overlegstructuur of samenwerking te creëren?

Voorlopig lidmaatschap Ned. Unie, 1940

In het familiearchief tref ik een voorlopig bewijs van het lidmaatschap van mijn vader van de 'Nederlandsche Unie' onder het nummer 46 B 150. Het is niet gedateerd, maar zal waarschijnlijk uitgeschreven zijn in de tweede helft van 1940.

De Nederlandse Unie is ontstaan uit een groep intellectuelen, jonge ambtenaren en bestuurders, die al langer onvrede hadden met de politieke verdeeldheid. Zij pleitten voor een nieuwe beweging van nationale eenheid. Op 24 juli 1940 geeft het driemanschap Louis Einthoven, Johannes Linthorst Homan en Jan de Quay gestalte aan deze gevoelens, rekening houdend met de oorlogssituatie. Het wordt een beweging met het oogmerk politieke inspanningen te verrichten tot het behoud en versterking van het vaderland. Doel van de Unie is op basis van erkenning van de bestaande situatie te komen tot een samenwerking tussen Nederland en Duitsland in een harmonische structuur en sociale rechtvaardigheid. Een niet onomstreden denkbeeld. In principe is de Nederlandse Unie gericht tegen de opkomende en uitbreidende NSB-beweging. Eind 1940 telt de Nederlandse Unie 800.000 leden. In december 1941, als blijkt dat de Unie zich niet achter de inval van de

Duitsers in Rusland schaart, wordt zij verboden. Het gekozen defaitistische standpunt is na de oorlog niet onomstreden gebleken. Met name het aanvaarden van de status quo en het uitsluiten van het lidmaatschap van Joden is haar zeer kwalijk genomen. Door zijn voorlopig lidmaatschap lijkt mijn vader stelling genomen te hebben. Ferdi kiest duidelijk een andere weg.

Vakantie

Ik lees weer in de agenda en zie dat mijn ouders op zaterdag 31 augustus op vakantie gaan. Ondanks de oorlogssituatie. Het leven volgt blijkbaar de reeds uitgestippelde route, alsof er niets aan de hand is. De vaste vakantiestek van de familie is Hoogerheide, niet ver van Bergen op Zoom in Brabant, een voor mij bekende plaats. Mijn ouders huren er vele jaren een vakantiehuis. Als ik wat groter ben en vanuit het vakantiehuis zelf op pad mag, ga ik bij de bakker langs, en de naast gelegen bakkerij in. Zonder een hand vol van dat kleffe, maar heerlijke deeg kom ik niet buiten.

Mijn vader gaat op de fiets. Mijn moeder en haar twee zoons nemen de snellere route met de trein. Haar fiets en de bagage volgen separaat als goederenvervoer, bestemming Bergen op Zoom. De volgende dag blijkt de fiets gearriveerd te zijn, maar de bagage ontbreekt nog. Maandag wordt een nieuwe poging gewaagd. Met succes. De bagage is echter nog nauwelijks uitgepakt of de Duitse bezetter maakt bekend dat Hoogerheide per direct tot verboden gebied is verklaard. 's Middags wordt de terugtocht alweer aanvaard. Dan maar buiten spelen op het trottoir voor ons huis. Naar het strand gaan we niet, daar houdt mijn moeder niet van.

Loyaliteitsverklaring

De zomer laat zich omtoveren tot de herfst. Op 7 oktober dienen alle ambtenaren een verklaring te ondertekenen, waarin zij aangeven al of niet van Joodse afkomst te zijn. Slechts een enkeling heeft dat geweigerd. Twee maanden later zijn alle Joodse ambtenaren ontslagen. Slechts sporadisch is hiertegen geprotesteerd. Bekend is in dit verband de z.g. 'Cleveringarede' van prof. R. Cleveringa tegen het ontslag van zijn leermeester prof. E.M. Meijers, hoogleraar burgerlijk recht aan de universiteit van Leiden en van Joodse komaf. Beide heren belanden in een concentratiekamp.

Mijn vader werkt als ambtenaar bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Hij zal de z.g. 'Ariërverklaring' ondertekend hebben. Dit concludeer ik uit het feit dat hij niet ontslagen is. Wat zou er in hem zijn omgegaan? Is dit een gespreksonderwerp tussen mijn ouders geweest?

Wat zou de reactie van Ferdi geweest zijn op het ontbreken van een stellingname van zijn broer? Begrip voor zijn positie?

Terwijl het ene bombardement na het andere Den Helder blijft teisteren verloopt in 's-Gravenhage het laatste kwartaal van het jaar 1940 rustig. Natuurlijk is er de spanning van de oorlog en zijn er vragen hoe dit zal aflopen, maar van luchtaanvallen blijft 's-Gravenhage vooralsnog gevrijwaard. Ook van honger of toegenomen armoede is geen sprake in dit eerste oorlogsjaar.

Speciale Contacten

Hoe begint het verzet? Natuurlijk sluit iemand zich niet ineens bij het verzet aan als hij of zij in een oorlog verstrikt raakt. Als de gelegenheid zich voordoet en de persoon in kwestie is er ontvankelijk voor, dan rolt hij er langzamerhand in. Zo gebeurt het met Zus Boerma-Derksen en zo ook komt Ferdi in aanraking met de illegaliteit. Ferdi onderhoudt in de oorlogstijd een aantal speciale contacten. Hij ontmoet twee vrouwen, die ieder op haar eigen manier met het accent op de oorlogsperiode, een cruciale rol in zijn leven als verzetsman gaan spelen. Chris de Leeuw en Zus Boerma. Zij hebben beiden later enige van hun ervaringen met Ferdi tijdens de oorlogsjaren rechtstreeks of indirect openbaar gemaakt.

Zus Boerma-Derksen

Zus Boerma-Derksen²³

Sophia Hendrika Francisca Maria Boerma-Derksen (1911 – 1998), alias 'Zus', woont op de Overboschlaan 42 in Bilthoven en is moeder van twee zonen en een dochter.

Zij is slank, heeft loshangend haar, is vrolijk, doortastend, wars van conventies. Zij is een buitenbeentje met sterke communistische sympathieën.

Over haar activiteiten in de oorlog heeft haar zoon, Hiepke Boerma, een boek geschreven onder de titel 'Een wilde bloem'.²⁴ Uit dit boek zal ik

²³ Foto uit www.eerebegraafplaats.nl, Enkele herinneringen aan Ferdi van der Ham van Joke/Chris de Leeuw.

²⁴ Boerma, Hiepke, *Geschiedenis van een verzetsvrouw en haar gezin, Zus Boerma-Derksen, verzetsvrouw van het eerste uur, een wilde bloem*, 2001.

veelvuldig relevante informatie overnemen. Zus Boerma-Derksen is inmiddels overleden. Ik kreeg nog extra informatie van Jan-Derk Boerma, een jongere zoon.²⁵ Hem en zijn vrouw Marieke ontmoeten Marlene en ik op 24 januari 2020.

Zus Boerma en Ferdi ontmoeten elkaar in het begin van de oorlog. Zij is dan negenentwintig jaar oud, getrouwd met Har Boerma en heeft een gezin van drie kinderen, twee zonen en een dochter.

Hij is vierentwintig jaar en vrijgezel. Zij is zeer begaan met het lot van degenen die onder oorlogsgeweld lijden, hij verontwaardigd over zijn eigen vrijheidsberoving en die van anderen en verafschuwt het verraad van medelandgenoten. Beiden zijn bereid actief aan het verzet tegen de overheerser deel te nemen. Het is niet onwaarschijnlijk dat Zus Boerma zich het lot van haar Joodse vriendinnen, die ze al van ver voor de oorlog kent, heeft aangetrokken en op zoek is gegaan naar personen die haar behulpzaam kunnen zijn om de Joodse identiteit althans op papier ongedaan te maken. Ferdi is daarvoor de aangewezen persoon. Niet alleen vanwege zijn opstelling ten opzichte van de Duitsers, maar vooral ook vanwege zijn contacten en zelfstandige mogelijkheden binnen de Gemeentelijke Distributie Dienst.

Chris de Leeuw

2016, onderscheiding²⁶

Ferdi is bevriend met Hans de Leeuw. Hans woont met zijn broer Max en zijn zussen Joke en Wil bij zijn ouders in Bilthoven aan de Prins Bernhardlaan. Johanna Henriëtte Maria de Leeuw draagt haar voornaam Joke tot zij in Schotland gaat werken en de naam in die taal tot te veel hilariteit leidt. Zij geeft de voorkeur aan 'Chris' als roepnaam. Ze is inmiddels in de negentig jaar en nog steeds in prima conditie.

Vief en wel, was zij tot voorkort nog tweemaal per week op de tennisbaan in Zaandam te vinden. Chris vertelt al jaren op scholen haar persoonlijke

²⁵ Brugman, drs. J.C. *Bezet en verzet, De Bilt en Bilthoven in oorlogstijd*, 1993 en toevoeging 1999.

²⁶ deorkaan.nl 26/04/2016, uitreiking onderscheiding als Lid in de Orde van Oranje Nassau.

oorlogsverhalen en vermeldt dan altijd haar ervaringen met Ferdi van der Ham.^{27,28} Met haar heb ik telefonisch contact en we wisselen e-mails uit.

Natuurlijk onderhoudt Ferdi ook contacten met zijn vrienden, waaronder Joep Huffener en Pieter ter Beek en ongetwijfeld nog een stel anderen. Het is aftasten geblazen. Wie houdt zich afzijdig, wie wil zich verzetten en wie laat zich meeslepen door de oorlogspropaganda? Niet alleen in de beginfase van het verzet. Zo zal het alle oorlogsjaren blijven.

Het ongeluksjaar 1940 loopt ten einde. De toon is gezet. Ferdi stuurt vanuit zijn adres in Utrecht in de laatste week van het jaar een kerstgroet aan mijn ouders. Het wordt zijn laatste geschreven kaart naar hen.

1941

Het nieuwe jaar 1941 begint opgewekt, althans voor het gezelschap dat zich op de eerste januari rond de Rijkscommissaris Arthur Seys-Inquart in het gebouw van het Rijkscommissariaat aan het Plein in 's-Gravengage heeft geschaard.²⁹ Zo staat het omschreven in de dagbladen, die verspreid worden onder de Nederlanders, die in toenemende mate worden onderdrukt en voor wie zelfs de glimlach van het gezicht is verdwenen. Vriendelijke woorden tussen hem en commissaris-generaal, S.S.-Brigadeführer Hanns Albin Rauter, over en weer. Aan het Nederlandse volk laat Seyss-Inquart weten dat.

...het onverschillig is, hoe en wanneer Duitschland zal overwinnen. Het gaat er slechts om, dat het Deutsche volk met zijn Führer zal zegevieren.

Berichten die Ferdi sterken in zijn houding tegenover de overheerser. Lente en zomer brengen steeds meer beperkingen voor de Joodse bevolking. Uitsluiting van bepaalde beroepen, beperkte bewegingsvrijheid, de eerste razzia's van Joden na de februari-staking, oprichting van de Joodse Raad en de eerste deportaties naar kamp Westerbork.

De weerstand tegen dit soort 'taal' van de machthebbers, de overheersing van de bezetter en de uitsluiting van Joden, groeit met de dag en begint

²⁷ eerebegraafplaats.nl/ FerdivanderHam, gefusilleerd op 16 mei 1944, Joke/Chris de Leeuw.

²⁸ NIOD, CD 0394, Interview (oral history) met Chris de Leeuw over Ferdi van der Ham, 2-3-2010/ Ine van Emmerik. - 2010. - 1 DVD-R.

²⁹ De banier: staatkundig gereformeerd dagblad, 02/01/1941.

zich meer en meer in acties te uiten. Het georganiseerde verzet is geboren. Maar ook vallen in verzetskringen de eerste slachtoffers. Ferdi moet op de hoogte geweest zijn van de risico's, die verzetswerk met zich meebrengt. Een groot proces tegen de verzetsgroepen 'De Geuzen' heeft dan al plaats gevonden en is uitgebreid gepubliceerd.

De Geuzen

'De Geuzen' is de eerste Nederlandse verzetsgroep. Direct na het begin van de oorlog opgericht door de Schiedammer Bernard IJzerdraat. Het verzet staat nog in de kinderschoenen. Naïef en onervaren komen zij te openlijk voor hun mening en gevoelens uit. Binnen het jaar worden achttien mannen verraden en opgepakt. Op 13 maart 1941 worden op de Waalsdorpervlakte vijftien Geuzen en drie leiders van de Februaristaking ter dood gebracht. Het zal Ferdi niet onberoerd hebben gelaten. Een jaar later schrijft Jan Campert voor hen het bekende en veel geciteerde gedicht: 'Het lied der achttien dooden'. Onder welke paraplu zou Ferdi zich tijdens de oorlogsjaren gemanifesteerd hebben?

Bronnen

Als bronnen om de specifieke verzetsgeschiedenis van Ferdi te achterhalen, maak ik gebruik van literatuur, nationale archieven, specifieke oorlogsarchieven, internet en een dunne map uit het familiearchief.

Ik ga op zoek naar verzetsdaden, maar besef terdege dat de informatie, die mij ter beschikking staat, uiterst summier en fragmentarisch is. Bovendien speelt de factor tijd zijn vervagende rol en geldt in verzetskringen eens te meer dat geschreven verslaglegging een doodzonde is. Het is dus 'sprokkelen' geblazen. In de oorlog een veelvuldig toegepaste activiteit.

Bij welke verzetsgroep of groepen heeft Ferdi zich aangesloten? Ik ga op zoek naar groepen verzetsstrijders met wie hij samengewerkt zou kunnen hebben.

Oranjewacht

In de loop van de oorlog ontstaan landelijke verzetsorganisaties met min of meer provinciale onderafdelingen en streeksgewijze districten. De provincie Utrecht lijkt mij het meest aangewezen. In de provincie Utrecht opereert in het begin van de oorlog al een verzetsgroep onder de naam

'Oranjewacht'.³⁰ Opgericht in de zomer van 1940 door Piet Hoefsloot uit Arnhem. De verzetsgroep heeft nogal wat militairen onder zijn gelederen. Zij plegen verzetsdaden, al of niet in groepjes, in een tiental steden, waaronder Bilthoven. Een aantal leiders is opgepakt en in 1942 gefusilleerd. De groep valt later uiteen en wordt opgenomen in andere organisaties. In de summiere verslagen, die mij onder ogen zijn gekomen, zie ik de naam van Ferdi of zijn schuilnamen niet vermeld staan.

Oranje Vrijbuiters

Eveneens in deze provincie is vanaf begin 1941 een verzetsgroep onder de naam 'Oranje Vrijbuiters' operationeel. De oprichters zijn Klaas Postma en Frits Meulenkamp. Het hoofdkwartier is gevestigd aan de Nieuwegracht 151 in Utrecht. Volgens historicus Dr. L de Jong is dit een zelfstandig opererende verzetsbeweging en een voorloper van de 'Knokploegen' (KP). Deze organisatie richt zich in de beginfase op het onderbrengen van mensen op onderduikadressen richting de Veluwe. Volgens de verklaringen van Zus Boerma is de samenwerking van haar en Ferdi met deze organisatie zeer nauw geweest. Deze groep komt later aan de orde.

Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO)

De toenemende deportatie van Joden, het verplicht tekenen van een loyaliteitsverklaring door kunstenaars, studenten en wetenschappers, alsook de oproep voor arbeidsinzet van diverse groepen uit de samenleving zetten dermate kwaad bloed dat steeds meer burgers zich genoodzaakt zien onder te duiken. Vanaf medio 1942 wordt vanuit het oosten van Nederland langzaam een organisatie uitgerold onder de naam 'Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers' (LO).³¹ Dominee Frederik Slomp (schuilnaam: Frits de Zwerver) is de initiator van deze beweging. Deze groep houdt zich bezig met het voorzien in de behoeften van onderduikers, zoals geschikte adressen, bonkaarten, persoonsbewijzen en financiële middelen. Op landelijke en regionale 'beurzen' worden 'vraag en aanbod' op elkaar afgestemd.

³⁰ mijngelderland.nl

³¹ Gedenkboek van het verzet in LO en LKP, *Het grote gebod*, 1951.

Landelijke Knokploegen (LKP)

Als logisch vervolg ontstaan in de loop van 1943 kleine verzetsgroepen, die overvallen plegen om aan de benodigde voorzieningen voor de onderduikers te komen. Zij richten zich op distributiekantoren, bevolkingsregisters, wapenopslagplaatsen en geldkluizen. Deze verzetslieden opereren onder de naam van 'Knokploeg' (KP) en verenigen zich in augustus 1943 in een landelijke koepelorganisatie onder de naam 'Landelijke Knokploegen' (LKP).

De Ordedienst

De Ordedienst is een organisatie, die zich in de beginfase van de oorlog bezighoudt met het opzetten van een paramilitaire structuur, die Nederland moet leiden naar een soepel verlopende overgang van oorlog naar vrede, wanneer de Duitsers zich uiteindelijk zouden hebben teruggetrokken. Het verzamelen van inlichtingen over de vijand om die naar de Nederlandse regering in Londen te sturen, is de belangrijkste taak. Zus Boerma is al heel vroeg bij het verzet betrokken. Haar eerste contacten met het georganiseerd verzet krijgt zij via de Ordedienst. Deze organisatie heeft behoefte aan wapens. Dus ontstaan er actieve verzetsgroepen die daarnaar op zoek gaan. Bij een van deze groepen sluit Zus Boerma zich aan. Dat Ferdi betrokken is bij wapentransport is zeker. Vanuit zijn militaire achtergrond zou het ook logisch zijn, maar of hij ook rechtstreeks aangesloten is bij de Ordedienst is onduidelijk.

Wapentransport

Ik laat mijn geheugen even spreken. Ik herinner mij een verhaal van mijn ouders over een bezoek van Ferdi aan zijn broer in 's-Gravenhage:

Met een doffe plof valt de leren tas op de tegelvloer van de vestibule. Quasinonchalant neergeworpen. Rammelend metaal geeft een eerste indruk over de inhoud. De werper wordt Ferdi genoemd.

Hij komt mijn vader in 's-Gravenhage opzoeken. Dat deed hij met een zekere regelmaat, Hij verblijft een paar uur bij ons thuis, drinkt een kop thee en vertelt stoer dat hij op weg is om een aantal revolvers op een afgesproken plaats af te leveren. Geen nadere details. De waarschuwingen van mijn ouders glijden van zijn schouders. Ferdi houdt zich al vanaf begin 1941 bezig met het vervoer van wapens. Hij is zich terdege bewust dat bij

een routine aanhouding of toevallige controle en ontdekking van de meegevoerde wapens, de doodstraf zal volgen. Het dragen van wapens is zoïets als het tekenen van je eigen doodvonnis. Vanaf zijn eerste transport moet hij geleefd hebben in de wetenschap dat elke dag zijn laatste zou kunnen zijn. Maar het past niet in het karakter van Ferdi om zijn handelen door deze gedachte te laten beïnvloeden. Dus gaat hij door met het wapentransport.

Bij gelegenheid van haar verjaardag op 28 juni 1941 stuurt Ferdi een briefkaart aan mijn moeder. Behalve zijn gelukwensen vermeldt hij:

...Zijn jullie nog allemaal op de vlakke? Ik hoop van wel, dat is de eerste vereischte voor een prettig feest. Prettig nieuws van hier heb ik niet en met andere dingen zal ik je niet lastigvallen.....

De portee van deze strofe ontgaat me. Waar zou dit op duiden? Een eerste indicatie dat Ferdi zich op het pad van verzet heeft begeven? Waarschijnlijk.

Ferdi gaat nog onder zijn eigen naam op 7 juli naar het gemeentehuis van Utrecht om zijn persoonsbewijs op te halen. P.B.U. 16/041938 staat erin gedrukt. Het is de laatste keer dat hij er verschijnt.

Eind juli wordt mijn vader als vrijwillig medewerker van de Luchtbeschermingsdienst bevorderd tot 'blokhoofd'. Hij tekent daarvoor een Ariërverklaring. Hij zal gedurende de oorlog een aantal malen een dergelijke verklaring tekenen. Een wrange gedachte komt bij mij op. Terwijl de ene broer zich conformeert aan de uitsluitingsmaatregelen van de bezetter tegen de Joden, treft de andere broer met gevaar voor zijn eigen leven de eerste voorbereidingen om ervoor te zorgen dat Joodse uitgestoten een veilig dak boven hun hoofd krijgen. Twee divergerende standpunten op schurend zeezand.

Vakantie

Juli 1941 gaat de boeken in als een warme maand. Zes tropische dagen registreert het KMNI. Aan het eind van dit warme seizoen is het goed toeven in de buitenlucht. Zo hebben mijn ouders er waarschijnlijk ook over gedacht. Op 23 augustus vertrekken zij op de fiets met hun twee zoons voor een vakantie in Denekamp. Een sportieve onderneming. Een

reeks foto's laten een idyllische omgeving zien, waarin in alle rust en 'vrede' de natuur van dit mooie landschap wordt verkend.

Jack en Theddie aan De Dinkel, 23 augustus 1941

De Dinkel, De Lutte, een boerderij in Kamphuis. Veertien dagen lang, alsof niet op korte afstand het land van de vijand is gelegen. Nog slechts eenmaal in dit jaar komt Ferdi aanwaaien. Onaangekondigd staat hij 21 oktober plotseling voor de deur aan de Thorbeckelaan.

Hij blijft eten en slapen en vertrekt de volgende dag weer vroeg. Meer informatie is niet achtergelaten. Dat jaar volgen er geen bezoeken meer en vindt er geen briefwisseling plaats. Noch van Ferdi, noch van zijn ouders of zus. Ook de jaarlijkse kerstkaart blijft uit.

Tekenend voor de oorlogssituatie tegen het eind van dit jaar is de speciale vergunning, die mijn moeder, na een verzoek daartoe, ontvangt voor haar oudste zoon 'Th.J.G.M. van der Ham' (Theddie). Op vertoon van dit bewijs en een persoonlijke textielkaart, derde serie, kan zij in het bezit te komen van een slobbroek voor haar oudste zoon. Er zullen echter ook veertien textielpunten ingeleverd moeten worden en er zal eveneens een geldbedrag over de toonbank gaan.

1942

Het voorjaar begint slecht in huize van der Ham aan de Thorbeckelaan. Mijn moeder krijgt een ernstige longontsteking. Er komt een verpleegster aan huis om haar dagelijks te verzorgen. Na een tijdje wordt zelfs Theddie elders ondergebracht. Het duurt ruim een maand, voordat zij weer op de been is. Zonder penicilline is het een hele klus om zelfstandig deze ziekte te overwinnen. Bij haar ouders in Venhuizen gaat zij verder aansterken. Uiteindelijk lukt het haar te herstellen en de zorg voor het gezin weer op zich te nemen.

Sabotage

Terug naar Bilthoven. De Ordedienst wordt in mei 1942 voor het grootste deel opgerold. Zus Boerma blijft buiten schot. Zij werkt inmiddels al nauw

samen met Frits Meulenkamp, een van de oprichters van de verzetsgroep Oranje Vrijbuiters. Vanaf de tweede helft van 1942, wanneer bekend wordt dat kamp Westerbork het deportatiestation voor Joodse medeburgers wordt, richt Zus Boerma haar aandacht vooral op het zoeken van onderduikadressen voor Joden, het onderbrengen van hen en hen voorzien van geld en distributiekaarten. Joden zijn dan al verplicht een ster te dragen. Het eerste transport uit kamp Westerbork is reeds naar Auschwitz vertrokken, op weg naar de 'Entlösung'. Zus werkt met een klein team, bestaande uit: Ferdi van der Ham, Bauke J. de Koning en de heer J.J. Thomas, allen uit Bilthoven. Bauke de Koning werkt als tuinman bij de 'Werkplaats Kindergemeenschap' van Kees Boeke in Bilthoven. De heer J.J. Thomas is werkzaam bij de PTT in Utrecht en is het juiste contact voor het af luisteren van telefoongesprekken.

In Bilthoven woont een zestigtal Joden. Ieder van deze Joodse inwoners van Bilthoven staat, dankzij de in 1941 ingevoerde registratieplicht, geduid met de letter 'J' bij de Burgerlijke Stand. Als controleur bij de Distributie Dienst heeft Ferdi de adressen van Joodse families kunnen verzamelen. Het is zeer aannemelijk dat Ferdi ervoor zorgt dat, waar mogelijk, de letter 'J' uit het bevolkingsregister verdwijnt. In verzetskringen heet dat 'vermaken'. Of dat zelfs de gehele registratie in het bevolkingsregister ongedaan wordt gemaakt en deze groep wordt voorzien van nieuwe persoonsbewijzen en distributiekaarten.

Heel concreet noemt Zus Boerma na de oorlog de familie Laser, die door Ferdi van nieuwe papieren is voorzien.

Ferdi heeft zich met deze activiteiten geplaatst onder de 'saboterende ambtenaren', zoals Dr. L. de Jong hen kenmerkt. Zij zijn werkzaam bij een Distributie Dienst, Bevolkingsregister of Gewestelijk Arbeidsbureau en behoren tot degenen voor wie de kwalificaties: plichtsbetrachting, nauwgezetheid en betrouwbaarheid, op het lijf geschreven staan. Uitgerekend zij, gaan hun eigen werk saboteren. Volgens genoemde historicus zijn het er niet veel geweest, die hiertoe in staat waren. Zij moesten te werk gaan zonder dat hun superieuren, of medeambtenaren in de gaten kregen op welke wijze er werd gesaboteerd, vervalst of gevoelige informatie werd verzameld. Dat moet een ingrijpende gebeurtenis geweest zijn.

Het is natuurlijk de vraag hoeveel loyaliteit Ferdi ten opzichte van zijn werkgever in zijn tweejarig dienstverband heeft opgebouwd. Het blijft een feit dat zijn sabotagedaden bij zijn eigen werkgever een uiterst riskante activiteit zijn geweest. Zoiets kan niet van lange duur zijn.

Joodse onderduikers

Zus Boerma en Ferdi bezoeken alle in Bilthoven wonende Joodse gezinnen en adviseren hen onder te duiken. Zij bieden daarbij hun hulp aan. Slechts een enkeling schat zijn kansen wat positiever in en gaat niet mee. Het werven van adressen voor deze onderduikers is geen sinecure. Het vergt een netwerk van sociale contacten, mensenkennis, overredingskracht en inzicht in een geschikte opvanggelegenheid.

In de Amsterdamse wijk Kattenburg huren Zus Boerma en Ferdi een groot gebouw. Zestien Joodse onderduikers worden daarnaar toegebracht. Als de laatste twee van deze groep op het station van Utrecht overstappen op de trein naar Amsterdam en een van hen naar het toilet moet, wordt deze herkend als zwarthandelaar. Op zijn persoonsbewijs staat het adres Kattenburg. Zijn maat, die ziet dat zijn reisgenoot gepakt wordt, belt naar Zus Boerma in Bilthoven, die samen met Ferdi spoorwegs naar Amsterdam gaat om het pand in Kattenburg te ontruimen. Als de SD arriveert, staat het huis leeg. Dit is een van de getuigenissen van Zus Boerma als zij na de oorlog in contact komt met de Stichting 40-45.³²

De Heer Meeking is een van degenen die bereid is in directe omgeving Joden onder te brengen. Hij ontvangt vijf Joodse onderduikers op zijn woonadres in De Bilt. Op het zakenadres van zijn vulpenwinkel in de Voorstraat in Utrecht herbergt hij in de kelder nog een aantal Joodse echtparen. Het gaat zeker niet altijd goed. Tijdens een zakenreis van de heer Meeking wordt de onderduikplaats in zijn woonhuis ontdekt en worden de aanwezige Joden gearresteerd. In haar verslag geeft Zus Boerma niet aan welk lot de heer Meeking zelf trof. Wel vertelt zij dat een zekere 'van de Sande' haar behulpzaam is bij het zoeken van adressen in het Gooi. Hij wordt verraden en belandt in Vught.

Meestal gaan de onderduikers verder van huis dan de provincie Utrecht. Zij worden veelal via een Trappistenklooster op geselecteerde adressen in Brabant van onderdak voorzien of de Belgische grens overgebracht.

Een andere route loopt via Utrecht naar de Veluwe. Een vierde vluchtweg gaat met de hulp van Joep Huffener naar Zwitserland.

Onderduiken

Diplomatie is niet de stiel van Ferdi. Hij fulmineert, waar hij maar kan, tegen alles wat de zweem van NSB heeft. Zelfs zo sterk dat Zus Boerma het niet langer verantwoord acht, dat hij nog op zijn legale adres verblijft. Zij

³² 'Rapport Stichting 1940 - 1945', interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over LO werk op 20-05-1946.

adviseert hem niet meer naar zijn appartement in Utrecht te gaan, maar bij haar thuis in Bilthoven te komen wonen.

In de agenda van mijn moeder staat genoteerd dat op zondag 26 juli 1942 Ferdi plotseling voor de deur in 's-Gravenhage staat. Zo maar even een uurtje op bezoek en daarna is hij weer verdwenen. Wat zou hij besproken hebben? Zijn onderduikplannen? Verhalen van een latere datum bevestigen dat Ferdi deze zomer is ondergedoken. De ontmoeting van 26 Juli zou weleens een van de laatste keren geweest kunnen zijn dat de twee broers, Adri en Ferdi, elkaar in alle 'vrijheid' gedurende de oorlogsjaren hebben gezien. Het is hoogstwaarschijnlijk dat mijn ouders van het begin af aan op de hoogte zijn geweest van Ferdi's verzetswerk. Welke activiteiten hij precies onderneemt is hen wellicht niet of maar slechts ten dele bekend geweest. 'Wat niet weet, wat niet deert', is het uitgangspunt, zeker in die dagen. Van nu af aan weten zij zeker dat zij Ferdi niet meer zonder risico van beide kanten kunnen ontmoeten.

Ferdi gaat een dubbelleven leiden. Onder eigen naam èn die van Ferdinand Dubois of Fred van der Werf. Twee schuilnamen, niet ongebruikelijk in verzetskringen. Het zou kunnen duiden op deelname aan twee verzetsgroepen. Als zoon van een houthandelaar of ondergedoken bewoner van een houtwerf zijn het heel toepasselijke schuilnamen. Maar misschien ook wel wat doorzichtig.

Actief in welke verzetsgroep dan ook, het staat vast dat Ferdi zich in zijn werkelijke hoedanigheid zo onveilig voelt dat hij de tijd gekomen acht zich te verbergen. Gestimuleerd door Zus Boerma duikt Ferdi onder!³³ Hij verlaat zijn appartement in Utrecht, maar houdt dit aan als schijnadres en wijkt uit naar de vertrouwde omgeving van Bilthoven.

Wat voor gevoel moet het geven, als je niet meer je eigen huis binnen kunt gaan om je vrij te voelen zonder angst, je elk moment op je hoede moet zijn, je altijd onder anderen bent, ieder afwijkend geluid je alert maakt, als je geen echte rust meer kan genieten, ook niet in je slaap, omdat je niet in je eigen vertrouwde woonruimte bent? Als je geen geschreven communicatie meer op eigen naam kunt ontvangen of onder eigen naam versturen. Op deze gevoelens zal Ferdi in de loop van de tijd moeten leren reageren. Ferdi neemt de beslissing en aanvaardt de consequenties. Hij wordt een outcast en neemt een nieuwe identiteit aan. Iemand met een ander verleden, waar hij desgevraagd spontaan zo uit kan putten. Het meest waarschijnlijk kiest hij in deze fase van zijn verzetsleven voor de naam van Fred van der Werf. Hij zoekt een onderduikadres. Ditmaal niet

³³ 'Rapport Stichting 1940 - 1945', interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over L.O werk op 20-05-1946.

voor anderen, maar voor zichzelf, waar hij als de nood aan de man komt bij nacht en ontij kan binnenvallen.

Het ouderlijk huis valt als vaste onderduikplaats al spoedig af. Te veel familie gerelateerd. Te gevaarlijk. Natuurlijk gebruikt hij het om er af en toe te eten of even door z'n moeder verwend te worden. Het wordt één van zijn schuiladressen, waar hij kortstondig kan verblijven.

Cilie, de zus van Ferdi, moet in 1942 met haar gezin van man en twee kinderen haar woonplaats Noordwijk gedwongen verlaten van wege de bouw van de Atlantikwall. Het gezin verhuist naar Groenekan, een dorpje onder de rook van De Bilt. Een tweede schuiladres, waar Ferdi regelmatig aan tafel zit of soms de nacht doorbrengt.

Hij vindt nog twee adressen in Bilthoven die hij frequenteert. Het worden zijn belangrijkste ad hoc schuiladressen. De Overboschlaan van Zus Boerma en de Prins Bernhardlaan van de familie de Leeuw.

De houtloods van zijn vader aan de Rembrandtlaan 14 in Bilthoven wordt echter zijn vaste onderduikadres.

Op 17 september 1942 schrijft mijn grootmoeder een verjaardagsbrief aan mijn vader. Zij wijdt een passage aan Ferdi en schrijft dat hij af en toe eens komt om zijn brood op te eten. Zo was hij er ook de woensdag voor de genoemde datum van de brief.

.... Zijn haar strogeel en gezicht roodbruin ten teken van een 'vakantie' in de buitenlucht,....

Althans zo verwoordt grootmoeder het. Zij vervolgt:

...Nu kwam hij hiernaartoe fietsen met de kraag hoog op en dooie vingers van de kou. Die distributieloods is geen ideaal verblijf. Je stikt er of je kleumt er. Gebrek aan vet doet hem ook smalletjes zijn. Toch doet zijn juffrouw wat zij kan, maar in twintig gram kaas en wat rooie peperige worst zit niet veel vet en de boter, is die wel boter? De mensen kloppen er pakjes rommel door heen. En we zouden de jongeman zulk goed eten kunnen geven.....

Het is duidelijk wat zijn moeder wil zeggen. Ferdi is ondergedoken en gebruikt de loods in de houtfabriek van zijn vader in Bilthoven als onderduikplaats. Geen aangename omgeving om ondergedoken te zitten. In de oorlogsjaren is de houthandel van zijn vader geen bloeiend bedrijf meer. Er zullen ook niet veel werklieden meer is dienst geweest zijn. Maar toch moet Ferdi het maar klaarspelen ongezien of misschien met medeweten van een vertrouweling zijn onderduikplaats dagelijks op te zoeken. Als zoon van de eigenaar wekt dat overdag wellicht geen argwaan.

Maar 's avonds en 's nachts is dat lastiger te verklaren. Het eten wordt hem gebracht door zijn verloofde Netty van Hattum.

Ferdi is verloofd. Nergens heb ik in het familiearchief een verlovingsfoto gezien. Ook geen enkele andere foto van Netty overigens. Zij is voor mij een grote onbekende. Toch gaat zij binnen de familie als zijn verloofde door het leven. Zij staat immers als zodanig vermeld op de overlijdensaankondiging. In deze fase van het leven van Ferdi is een koppeling aan zijn naam is - te triest voor woorden - misschien te gevaarlijk. Toch speelt zij een belangrijke rol in zijn leven.

Netty van Hattum

Als ik internet raadpleeg om achter de persoon van Netty van Hattum te komen biedt dat geen enkele soelaas, het zwijgt over haar in alle talen. In het familiearchief zit slecht een enkele kaart of verwijzing naar haar naam. Geen foto, helaas.

Een brief van H.M. Offerman, waarvan ik pas onlangs kennis kreeg, zet me op het juiste spoor.³⁴ De schrijver er van, Hermanus Martinus (Herman) Offerman, (1896 – 1968) geeft aan dat Ferdi van der Ham in 1944 op het punt stond met zijn nichtje (Netty van Hattum) te trouwen. Via de stamboom van de familie Offerman beland ik bij die van het echtpaar van Hattum-Offerman.

Stamboom van Ernestus van Hattum

Ernestus Gerardus van Hattum

X

(Utrecht, 1897 – Zeist, 1965)

Jeanette Johanna Theresia Offerman

(Amsterdam, 1896 – Utrecht, 1985)

Vier kinderen:

NN, (Utrecht, 1918 – Utrecht, 1918)

Ernst (Eep), (Utrecht, 1920 – Frankrijk?)

Jeanette (Netty), (Utrecht, 1922 – Palamos, Spanje, 1978)

Johannes Bernardus (John), (Utrecht, 1926 – Bunnik, 2018)

Herman Offerman, de zojuist genoemde briefschrijver, is de jongere broer van Jeanette Offerman, de moeder van Netty van Hattum. Hij is dus de oom van Netty. De familie Offerman is geparenteerd aan die van 'van Hattum'.

³⁴ RHC Vecht en Venen, brief H.M. Offerman, 02/05/1959.

Ernest Gerardus van Hattum trouwt op 25 mei 1918 in Utrecht met Jeanette Johanna Theresia Offerman. Er is een gerechtelijke uitspraak voor nodig. De ouders van de bruidegom geven geen toestemming. Waarschijnlijk omdat de bruid al in verwachting is. Vier kinderen vallen hun ten deel. De oudste sterft bij de geboorte. Twee zoons en een dochter vormen de kinderschare van het gezin.

Eep van Hattum is de oudste zoon. Hij wordt op 19 november 1920 in Utrecht geboren en begint aan een kleurrijk leven. Tekenen en schilderen is zijn lust en leven. Hij gaat aan de slag in de grafische industrie. Waarschijnlijk bij de gerenommeerde drukkerij J. van Boekhoven, gevestigd in een historisch pand in Utrecht, waar zijn oom Herman M. Offerman vanaf 1940 directeur is. Tijdens de mobilisatie wordt Eep opgeroepen en vecht hij mee in het Nederlandse leger bij de kortstondige oorlogsschermselingen tegen Duitsland. Niet lang na de capitulatie meldt hij zich aan bij het verzet.

Ofwel ergens in het Utrechtse uitgaansleven ofwel bij een verzetsoperatie, leert hij Ferdi van der Ham kennen. Ze raken bevriend. Ferdi werkt dan bij de Distributie Dienst in De Bilt en Eep zit in de drukkerijwereld. Beiden gaan in het verzet en Herman Offerman faciliteert sommige verzetsactiviteiten. In verzetskringen heet dat een goede match. Maar er matcht nog wat meer. Via Eep komt Ferdi in contact met zijn jongere zus, Netty van Hattum, zijn latere verloofde.

De tweede zoon van het echtpaar van Hattum-Offerman heet John van Hattum. Hij trouwt met Truus van Es. Zij is een krasse dame van in de negentig en mijn enige nog levende aanspreekpunt uit het gezin van Hattum-Offerman.

Marlene en ik ontmoeten Truus op 31 januari 2020 in Bunnik. Haar man John is dan nog niet zolang overleden. Truus leert Netty kennen als zij in het midden van de vijftigerjaren van de vorige eeuw, dus na de Tweede Wereldoorlog, in de familie van Hattum komt, omdat ze verliefd is geworden op de jongste zoon uit het gezin, John.

Het klikt tussen Netty en Truus. Zo hoort Truus van Netty het verhaal over haar voormalige verloofde, Ferdi van der Ham. Zijn verzetsdaden, Truus kent ze allemaal. Nog voordat zij John van Hattum leerde kennen, verloor zijzelf haar verloofde na een kortstondig ziekbed. Zij kent dus het verdriet van Netty uit eigen ervaring. Zoiets schept een band.

Truus schetst bij onze ontmoeting in januari 2020 Netty als een mooie vrouw. Ze is spontaan van karakter met een sluimerende handelsgeest, is kunstzinnig en heeft een uitstekende hand van koken. Netty leert Ferdi in het begin van de oorlog via haar broer Eep kennen. Zij is dan negentien jaar, geboren op 18 juli 1922 in Utrecht en inmiddels werkzaam in de

bontwinkel van haar vader aan de Nobelstraat 15 in Utrecht. Zij woont bij haar ouders op de Ambachtstraat 16 in dezelfde stad. Netty en Ferdi worden verliefd en trekken met elkaar op.

Verliefdheden

Netty is niet de eerste vrouw die op Ferdi verliefd wordt. Chris de Leeuw bekent mij dat ze zich tot Ferdi aangetrokken voelde, maar door het leeftijdsverschil beschouwde zij dat als een 'mission impossible'. Het is gebeven bij wat ritjes achter op de fiets en een groot aantal ontmoetingen in de huiselijke sfeer.

Ook Maps Mohr voelde zich door de charmes van Ferdi aangetrokken. Dat is een verhaal op zich.

Maps Mohr

Als gevolg van mijn contacten met de Historische Vereniging van de gemeente De Bilt, 'Historische Kring D'Oude School', ben ik benaderd door het 'Online Museum De Bilt'. In het kader van 'verhalen uit de historie' schrijf ik voor deze website een kort levensverhaal over Ferdi.³⁵

Wat later komt het museum in het bezit van een oude foto, genomen bij het bevrijdingsfeest in mei 1945 in Bilthoven.

Het plezier spat ervan af. Wie zijn de dansende vrouwen aan weerszijde van burgemeester van der Borch van de toenmalige gemeente Bilthoven? Op een oproep naar de identiteit van de twee dames, meldt zich Maps Lane-Mohr.

Bevrijdingsfeest 8 mei 1945, Bilthoven

Zij leest mijn verhaal op de website en laat zich ontvallen Ferdi van der Ham gekend te hebben. Ik heb contact met haar gezocht. Wij spreken elkaar in juli 2020 een paar maal via de telefoon en wisselen e-mails.

Maps Mohr is 98 jaar en woont in Engeland. In Weldon, tussen London en Oxford. Zij heeft in de winter van '46/'47 Nederland achter zich gelaten op

³⁵ www.onlinemuseumdebilt.nl

zoek naar een nieuwe toekomst in het buitenland. Daar ging veel aan vooraf.

Zij vertelt mij aan de telefoon dat zij de pijnlijke herinneringen aan de oorlogstijd niet opnieuw voor de geest wil halen. Als ik haar over het leven van Ferdi vertel, memoreert zij enkele details.

Jacoba Mohr is geboren in 1922 buiten de plaats Bilthoven. Haar familie woonde in Medemblik. Zij verhuisde in 1932 naar Bilthoven. Maps is hervormd protestant, heeft een zus die Ina heet en nog een andere zus. Zij volgde een opleiding tot verpleegster en werkte in de oorlog in de jaren 1944 – 1945 in het noodziekenhuis in de Julianaschool in Bilthoven samen met de zusters Bouwer en Kromzigt, broeder van der Velde en nog enige helpers van het Rode Kruis. Daar heeft zij onder meer meegewerkt aan het opvangen en verborgen houden van Joodse of andere onderduikers.

Maps was op de hoogte van het werk dat Ferdi verrichtte voor Joodse onderduikers. Soms droeg hij een Joodse onderduiker, die op dat moment in gevaar was, aan haar over. Zij zorgde ervoor dat deze in het ziekenhuis werd opgenomen en hielp mee nieuwe wegen naar een onderdak te vinden. Sommigen liet ze ontsnappen in verpleegstersuniform. Zij kan zich nog iets herinneren van een illegale drukkerij in een van de kelders van het ziekenhuis. Na een bombardement verhuisde het noodziekenhuis naar een huis aan de Soestdijkseweg.

Ik krijg nog wat flarden uit haar geheugen. Ze verpleegde een onderduiker die verhalen schreef. Ze denkt ze nog thuis te hebben, maar weet niet meer waar. Engelse artsen kwamen bij haar in het ziekenhuis langs. Zij heeft nog handtekeningen.

Dit is de weergave van wat fragmentarische informatie die ik van haar kreeg.

Haar vader was een kennis van Theodoor van der Ham. Hij had een functie bij het Rijk, in de bouw. Een goede verstandhouding tussen de beide vaders was de reden dat Ferdi en Maps met elkaar mochten omgaan, ondanks het feit dat ze beiden een ander geloof beleden. Voor beide families speelde het geloof een belangrijke rol in het aangaan van relaties. Maps was verliefd op Ferdi, maar was zich terdege bewust dat zij nooit met hem zou mogen trouwen. Ze vertelt mij dat ze met Ferdi gesprekken had over het geloof. Heel serieus.

Ferdi en Maps gingen samen schaatsen en zeilen, maar verkeerden beiden ook in andere vriendengroepen. Het was haar bekend dat hij in een muziekbond speelde. Ze vond hem een geweldig lieve man met een zachtaardig karakter.

Haar zus Ina Mohr had een hoofdakke Duits, kon dus goed gesprekken van Duitsers afluisteren en ook met hen communiceren als dat nodig was, maar ook verzwijgen dat zij iets verstond. Zij trad op als koerierster. In Groningen is zij door de Duitsers gearresteerd en naar een concentratiekamp in Duitsland afgevoerd. Na de oorlog is zij teruggekomen, maar is nooit meer zichzelf geworden. Zij is getrouwd, heeft een kind gekregen, maar is vroeg gestorven. Maps heeft de oorlogsjaren als de moeilijkste van haar leven beschouwd. Ze voelde zoveel ongenoegen en verdriet, zoveel teleurstelling en boosheid door alles wat zij in die periode heeft ervaren. Na de oorlog koesterde zij een enorme haat tegen de Duitsers om hetgeen zij zelf had meegemaakt en het lot van anderen die zij heeft gekend. Meerdere bekenden van haar zijn van het leven beroofd of traumatisch uit de oorlog gekomen. In de winter van '46 - '47 besloot zij Nederland te ontvluchten en voor een jaar in Engeland als verpleegster te gaan werken. Daar ontmoette zij haar huidige, maar inmiddels overleden echtgenoot. Zij trouwden en hij schonk haar de achternaam 'Lane'. Het echtpaar kreeg één dochter (1948). Maps is nooit meer naar Nederland teruggegaan, tenzij voor een kort bezoek aan familie of kennissen.

Spionage

Het is de vraag hoeveel tijd Ferdi naast zijn baan nog kan besteden aan contacten met vrienden en vriendinnen, want het verzet vraagt in toenemende zijn aandacht. Naast het wapentransport en het onderbrengen van mensen op onderduikadressen en sabotage houdt Ferdi zich bezig met spionageactiviteiten.

Spionage speelt tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol in het Nederlandse verzet en vormt een vast uitgangspunt bij de verzetsactiviteiten. Alert waarnemen en rapporteren.

Ferdi vervaardigt samen met Zus Boerma tekeningen van de Duitse versterkingen in Zuidoost Utrecht.³⁶ Ze zijn bestemd voor de illegale 'Centrale Inlichtingen Dienst' (C.I.D.). Van het nut van deze door hem vervaardigde tekeningen en de weg waarlangs zij hun bestemming gevonden hebben, is niets in de openbaarheid gekomen. Jammer.

Het jaar 1942 sluit af met een nieuwe oproep voor arbeidskrachten in Duitsland. Het betreft alle mannen, die in de jaren 1915, 1916 en 1917 zijn

³⁶ 'Rapport Stichting 1940 - 1945', rapport interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over L.O werk op 20-05-1946.

geboren. Op basis van de resultaten van eerdere oproepen wordt ditmaal verordonneerd dat degenen, die niet verschijnen, geen stempel ontvangen op hun distributiekaart, zodat zij niet kunnen beschikken over bonnen voor hun eerste levensbehoeften. Voor Ferdi, die zich natuurlijk niet meldt, betekent dit dat hij bij controle op persoonsbewijzen direct door de mand valt. Bovendien is hij afgesloten van de legale voorziening van het levensonderhoud. Het net rond Ferdi sluit zich langzaam. Wat zal dat met hem doen? In welke leeftijdsklasse zal hij pseudo figuur Fred van der Werf geplaatst hebben? Hij geeft in iedere geval niet op en gaat door. Ferdi en Zus Boerma duiken steeds dieper onder in het verzet.

1943

Vanaf het begin van dit jaar geldt de verordening 1/43 van Seyss-Inquart, waarin onder meer wordt gesteld dat op sabotage en daden tegen de openbare orde de doodstraf staat. Het is moeilijk voor te stellen wat voor impact dit heeft op iemand wiens dagelijks werk dit behelst. Ferdi zet zijn activiteiten onverminderd voort.

Robbie, september 1943

Bij ons thuis is de aandacht op andere zaken gericht. Op 16 januari 1943 bevalt mijn moeder van haar derde zoon, Robbie.

Een nieuwe mond, die niet alleen kan krijsen en om eten vragen, maar ook vertedering kan opwekken. Mijn moeder is er druk mee en zal zeker zorgen hebben over de wijze waarop dit kind het best verzorgd kan worden.

Het oorlogsleven om haar heen vervolgt zijn noodlottig pad.

Groep 'Peters'

In 1943 richt de Oranje Vrijbuiters een knokploeg (KP) op, die een veelzijdig palet aan verzetsdaden tentoonspreidt. De knokploeg gaat geduid worden als groep 'Peters'. Klaas Postma, de leider van deze groep, is een merkwaardig buitenbeentje in de familie Postma. De Friese Sjouke Postma trouwt met Janna Jans. Zij krijgen zes kinderen. Een aantal van de kinderen staan sympathiek tegenover het Duitse gezag. Jacob is

collaborateur en heeft een hoge functie bij de NSB, Henny belandt in een Jappenkamp, Klaas is medeoprichter van Oranje Vrijbuiters, Joop wordt predikant en Bert lid van de Waffen SS. Ik kan me zo voorstellen dat de contacten van Klaas met zijn familie gedurende de oorlog niet innig zijn geweest.

Klaas wordt architect en komt te werken bij de Nederlandse Spoorwegen. Hij vestigt zich met zijn gezin in Utrecht aan de Joseph Haydnlaan. Als zijn huis in de oorlog in beslag wordt genomen, verhuist hij met zijn gezin naar de Frans Schubertlaan 37, tegenover een school waar Duitsers ingekwartierd zijn. Dat belet hem niet om Joodse onderduikers in huis op te nemen en op zolder een klein wapendepot aan te leggen. Hiermee is Klaas Postma geschetst: een sterke persoonlijkheid uit een kleurrijk gezin. Hij werkt samen met Zus Boerma en Ferdi in de groep 'Peters'.³⁷

De Groep 'Peters' is zeer actief. Zij plegen overvallen op distributiekantoren om de nodige bonkaarten en blanco persoonsbewijzen voor de onderduikers te bemachtigen. De Groep voert aanslagen op landverraders, NSB'ers en Duitsers uit. De spoorlijn van Utrecht naar Amersfoort, bij Fort Blauwkapel, waar de transporten naar kamp Westerbork langskomen, is eveneens een doelwit. Ook sabotage en spionage is deze groep niet vreemd.

Overvallen

Tot nu toe verlopen de verzetsactiviteiten van Ferdi nog redelijk vreedzaam. Dat verandert als hij lid wordt van de genoemde knokploeg 'Peters' van de Oranje Vrijbuiters. Door het succes van het plaatsen van onderduikers ontstaat een steeds grotere behoefte aan bonkaarten, persoonsbewijzen en geld. De leden van knokploeg 'Peters' plegen overvallen op distributiekantoren.

H.M. Offerman, de toenmalige directeur van de 'Drukkerij J. van Boekhoven' in Utrecht, duidt Ferdi als 'kraker' van distributiebescheiden, persoonsbewijzen en persoonskaarten.³⁸

Vooraf in de beginjaren van de oorlog is het succes van dergelijke overvallen zo groot dat het aanbod aan illegaal verkregen bonnen en bonkaarten de vraag verre overtreft. Een uitweg wordt gezocht in de zwarte markt. Het mes snijdt aan twee kanten. De bonnen vinden een goede bestemming en het verkregen zwarte geld is bestemd voor het onderhoud van de onderduikers. Maar juist die zwarte markt blijkt de

³⁷ 'Rapport Stichting 1940 – 1945', interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over L.O werk op 20-05-1946.

³⁸ RHC Vecht en Venen, brief H.M. Offerman, 02/05/1959.

zwakke schakel. Door de onbetrouwbaarheid van de spelers in dit veld is in de eerste oorlogsjaren menige verzetsgroep door de Duitsers opgerold. In de latere jaren neemt het aantal onderduikers toe en gaat het grootste deel van de buitgemaakte documenten rechtstreeks naar de gebruikers. Zo wordt minder risico gelopen.

De binnenlandse strijd tussen de bezetter en het verzet wordt grimmiger als een aanslag op een hoogstaande NSB'er wordt gepleegd. De Amsterdamse verzetsgroep CS-6 pleegt op 5 februari een aanslag op luitenant-generaal b.d. H.A. Seyffardt, voormalig commandant van het Vrijwilligerslegioen Nederland. Hij is NSB'er en Nederlandse SS'er. Hij bezwijkt een dag later aan de gevolgen van de revolverschoten. De bezetter reageert hierop door de oprichting van een speciale groep, die in het kader van de zogenaamde 'Aktion Silbertanne' (zilverspar) sluipmoorden (Silbertanne-moorden) pleegt als vergelding voor het doden van vooraanstaande Duitsgezinde Nederlanders. Als principe geldt: '3 op 1', d.w.z. doodt het verzet een vooraanstaande Duitser of collaborateur, dan worden als afschrikwekkend voorbeeld drie vooraanstaande Nederlanders vermoord.

Het zal even duren, voordat de juiste personen voor de liquidaties zijn gevonden. Dus worden onderhand andere maatregelen genomen die het Nederlandse volk zullen treffen. Zeshonderd studenten worden opgepakt, omdat zij zich niet hebben gemeld voor het ondertekenen van een loyaliteitsverklaring.

Op zijn persoonskaart bij de Burgerlijke Stand van Utrecht staat aangekend dat aan Ferdi onder zijn eigen naam op 16 april 1943 onder nummer P.B.U.16/136708 een nieuw persoonsbewijs ter beschikking is gesteld.³⁹ Deze nieuwe variant ter vervanging van het bestaande exemplaar zou minder makkelijk na te maken zijn. Het is zeer de vraag of Ferdi dit exemplaar ook daadwerkelijk heeft opgehaald. Hij wordt immers in ieder geval gezocht als weigeraar van de arbeidsinzet en wellicht ook voor zijn verzetsdaden. Navraag bij het Utrechts archief, afdeling Burgerzaken, leert mij dat eventuele niet opgehaalde papieren zijn vernietigd.

Op 29 april 1943 wordt in alle kranten een proclamatie geplaatst. Alle gedemobiliseerde soldaten van de Nederlandse strijdkrachten worden opgeroepen zich te melden om zich als krijgsgevangenen te laten afvoeren naar Duitsland. Opnieuw geldt ook deze oproep voor Ferdi. Hij dient zich met zijn persoonsbewijs bij het station in zijn woonplaats te melden om een gratis vervoersbewijs in ontvangst te nemen met bestemming

³⁹ Het Utrechts Archief, toegang 1221, inventaris 1830, persoonskaart.

Amersfoort. Ferdi verschijnt niet en weet dat er nog intensiever naar hem gezocht zal worden.

De meldingsoproep voor gedemobiliseerde militairen brengt heel wat in de samenleving teweeg. Op grote schaal ontstaan stakingen, de zogenaamde April-meistakingen, die na enkele dagen op bloedige wijze door de bezetter worden neergeslagen. Van de driehonderdduizend gedemobiliseerde soldaten, die opgeroepen zijn, verschijnen er maar achtduizend. Reden voor de bezetter om alle huisadressen van weigeraars af te gaan. Op willekeurige plaatsen waar mensen samen komen, zoals bioscopen, wordt iedereen gecontroleerd. Het regent doodvonnissen. Ferdi zullen de Duitsers zeker op zijn adres in Utrecht niet vinden.

Illegaal naar de radio luisteren

Op 13 mei 1943 wordt het verboden naar de BBC en 'Radio Oranje' te luisteren. Bovendien verschijnt er een oproep in de dagbladen. Iedereen, met uitzondering van speciale groepen, zoals NSB'ers, moet de in bezit zijnde radiotoestellen inleveren. Er zijn vele verhalen bekend van mensen, die op allerlei slinkse wijzen dit verbod hebben weten te omzeilen. Mijn ouders vertelden dat zij de radio in de tuin in een kist hebben begraven. Een dienstbode met Duitse sympathieën zou dit verraden hebben. Hoe het verhaal is afgelopen blijft vooralsnog in de ether hangen. Wellicht is ze met de Noorderzon vertrokken.

De familie de Leeuw uit Bilthoven pakt het wat anders aan. Hans de Leeuw en Ferdi, handig als ze zijn, knutselen van wat oude onderdelen een radiotoestel in elkaar. Als de familie, daartoe door het Duits gezag wordt gedwongen, levert zij het zelfgemaakte toestel in, alsof het de enige geluidsdrager is in bezit van de familie. Het uitstekend werkende en oorspronkelijke gezinstoestel houden ze achter. Dat wordt op ingenieuze wijze onder de vloer verborgen.

Ferdi knutselt graag. Zo wordt verteld dat hij een kleine vrachtwagen in elkaar heeft gezet met pantserplaten aan de zijkanten en een mitrailleur op de laadbak. Van Hiepke Boerma, de oudste zoon van Zus Boerma, komt dit verhaal. Hij vertelt er jammer genoeg niet bij wat de afmetingen van het vehikel zijn.

Als Ferdi niet op pad is of elders bivakkeert is hij een van de frequente bezoekers van de familie de Leeuw, die 's avonds om klokslag negen uur een kwartierlang naar de uitzending van Radio Oranje luistert. Via de BBC, European Service in London, onder de titel 'De stem van strijdend Nederland', luistert hij naar het op Nederlandse leest geschoeide

oorlogsnieuws. Op zondagmorgen worden ook nogal eens schimpliedjes op Duitsers en NSB'ers gezongen.

Ontspanning

Ontspanning is er natuurlijk ook. Chris de Leeuw gaat met Ferdi een keer naar de paardenrennen in Hilversum, aldus vertelt zij vele tientallen jaren later aan schoolkinderen. Op de terugweg ontdekken Ferdi en Chris dat de trein van Hilversum naar Utrecht vertraging heeft. Dit betekent dat zij na spertijd in Bilthoven zullen arriveren. Om problemen te voorkomen kan een brief van de stationschef in Utrecht, waarin de vertraging wordt geduid, een oplossing bieden. Met deze brief op zak stappen ze op de fiets van Ferdi, die bij het station van Utrecht geparkeerd staat, en gaan op weg naar Bilthoven. Als Chris onderweg een arm om Ferdi heen slaat om zich vast te houden, ontdekt zij dat hij een revolver bij zich heeft en wordt dan nog banger. Ze staat doodsangsten uit als even later een agent van politie hen in Bilthoven aanhoudt. Het is inmiddels na zonsondergang en dus spertijd. De straat is verboden gebied. De vertragingsbrief van de Utrechtse stationschef wordt getoond, maar deze brief dient eerst te worden gecontroleerd. Ze gaan gedrieën naar het politiebureau, waar de echtheid van de brief telefonisch wordt vastgesteld. De politieagent biedt aan hen begeleiding naar Bilthoven aan, zodat zij onderweg niet nog een keer aangehouden en weer ondervraagd zullen worden. Ze slaan het aanbod af en fietsen met kloppend hart naar huis. Het typeert Ferdi dat hij met pistool op zak naar de paardenrennen gaat. Enerzijds roekeloos, maar anderzijds alert en zich bewust van de gevaren die hij loopt. Bij mogelijk onraad geldt de afspraak dat de familie de Leeuw wordt gebeld met de korte en cryptische mededeling: 'gevaar voor de jongens', waarna wordt opgehangen. Daarna worden zes uit het hoofd geleerde telefoonnummers gebeld en dezelfde tekst doorgegeven. De broers Hans en Max de Leeuw blijven in die oorlogsjaren buiten schot.

Verraad

Op een avond in augustus 1943, vertelt Chris de Leeuw, komt Ferdi bij haar ouders in Bilthoven. Hij ziet lijkleek en is ontdaan, omdat hij heeft gehoord dat een aantal leden van de knokploeg 'Peters' is opgepakt. Hij vermoedt dat ze verraden zijn, omdat de Duitsers hen hebben opgewacht. *Je weet niet hoe het gegaan is*, geeft hij haar te kennen.

Misschien is iemand wel bedreigd met de boodschap dat zijn familie doodgeschoten zou worden en heeft hij daarom gepraat. Mag je het hem dan aanrekenen?

Het getuigt van zijn grootheid van geest. Na de overval op het distributiekantoor in Huizen vinden de eerste arrestaties van de leden van de groep 'Peters' plaats. Door verraad uit eigen gelederen zijn twintig leden opgepakt. Johan de Heus blijkt de kwade genius. Hij meldt zich later aan bij de SD en verraaft nog een aantal andere verzetsstrijders. De gearresteerden, onder wie ook Klaas Postma, worden naar het 'Oranjehotel' afgevoerd. Het huis van bewaring in Scheveningen, destijds bedoeld voor kleine criminelen, is door de Duitsers na de invasie gebruikt als strafgevangenis en verhoor- en martelcentrum voor personen verdacht van verzetsactiviteiten. Het heeft in de volksmond de naam 'Oranjehotel' meegekregen. Onmiddellijk worden plannen gesmeed om hen daar weer uit te halen. Helaas zijn deze niet tot uitvoering gekomen. Een ware ramp.

Groep 'Peters' van Oranje Vrijbuiters, zonder Frits Meulenkamp ⁴⁰

Achttien leden van de groep 'Peters' worden op 29 februari 1945 op de Waalsdorpervlakte in de duinen bij Scheveningen gefusilleerd en twee naar Dachau gestuurd.

Ferdi en Zus Boerma blijven buiten schot. Maar het dagelijks op de loer liggende fenomeen verraad, de grote angst van iedere verzetsman, heeft van zeer nabij toegeslagen. In eigen organisatie. Dat hakt erin. Weg

⁴⁰ www.beeldbankwo2.nl

zelfvertrouwen. Vervangen door eeuwige argwaan. Wie is nog te vertrouwen?

Leden van Oranje Vrijbuiters maken nog jacht op de collaborateur de Heus en plegen twee aanslagen op hem. Eenmaal raakt de Heus gewond en weet te ontkomen, een tweede maal wordt een ander voor hem aangezien. Deze vindt wel de dood. De Heus vertrekt naar Duitsland en wordt na de oorlog veroordeeld.

Door deelname van de Oranje Vrijbuiters aan de bijeenkomsten van LO Utrecht in de Zuiderkerk in Utrecht was er al sprake van een samenwerking van beide organisaties. De verzetsactiviteiten van Oranje Vrijbuiters worden in LKP verband voortgezet. Zus Boerma en Ferdi blijven zich inzetten voor het lot van de Joden. In welk verband dan ook. Als gevolg van de arrestatie van de groep 'Peters' zijn ook de Joodse onderduikers, die in doorgangshuizen in Utrecht, Woerden en Epe waren ondergebracht, ontdekt en afgevoerd.⁴¹

Melkboer Jan van Elk en zijn vrouw Marie uit Woerden hebben in de oorlog maar liefst zestien Joodse onderduikers gehuisvest en dat terwijl hun huis recht tegenover een Duitse kazerne lag. Het echtpaar wordt gearresteerd en naar Duitsland afgevoerd. Toch vinden Zus Boerma en Ferdi met steun van het echtpaar Roerhorst een nieuw onderduikadres in Woerden, dat weer snel in gebruik wordt genomen.

Een van de Joden, die in Bilthoven bleef wonen en geen gehoor gaf aan de oproep van Zus Boerma en Ferdi om onder te duiken, is korte tijd later opgepakt en naar kamp Vught afgevoerd. Als Zus Boerma er later in 1943 lucht van krijgt dat hij van daaruit naar kamp Westerbork is gestuurd en nauwelijks kleding heeft, organiseert zij met haar gezin, Ferdi en Netty van Hattum, een tocht naar Diever.

Diever ligt in de provincie Drenthe. Een van de provincies waar volgens orders van de bezetter uitsluitend nog de bewoners, woonachtig in het gebied zelf, mogen verkeren. Alle mannen worden regelmatig gecontroleerd. Dat geldt dus ook voor de bezoekers van het plaatselijke zwembad! Die middag is er dus toevallig geen controle. Na de oorlog verklaart reeds genoemde H.M. Offerman dat hij voor Ferdi een origineel duplicaat van een vrijstellingsvergunning heeft gemaakt.⁴² Terwijl de familie zich in het zwembad van Diever vermaakt, weet Zus Boerma met de nodige verbale kunsten een pakket kleren in kamp Westerbork af te leveren. Dit voorval geeft aan hoe Ferdi is opgenomen in het gezin van Zus Boerma. Geen wonder dat de kinderen hem duiden als 'oom Ferdi'.

⁴¹ 'Rapport Stichting 1940 - 1945', interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over L.O werk op 20-05-1946.

⁴² RHC Vecht en Venen, brief H.M. Offerman, 02/05/1959.

Graag zou ik in de huid kruipen van Ferdi. Wat bezielt hem om een dergelijk uitstapje te maken, terwijl hij weet dat de razzia's aan de orde van de dag zijn? Bovendien wordt halverwege 1943 het commandocentrum van het Duitse leger van Utrecht naar Bilthoven verplaatst. Commandant generaal Reinhard vestigt zich op verschillende plaatsen in deze gemeente. Ook het aantal aanwezige militairen neemt daardoor beduidend toe. Extra waakzaamheid is voor Zus Boerma en Ferdi geboden.

Ondanks het feit dat Zus Boerma tot haar nek toe in het verzet zit, staat zij toe dat de van Joodse origine Maurice Meijer in haar huis mag onderduiken en opgenomen wordt in het gezin.⁴³ Maurice, die binnen het gezin als Ries door het leven gaat, is afkomstig uit Amsterdam en heeft dan al geruime tijd op verschillende adressen ondergedoken gezeten, onder andere in de Voorstraat in Utrecht, een paar huizen verwijderd van het appartement van Ferdi., dat nog steeds op zijn naam staat, maar niet meer door hem wordt bewoond. Maurice zal bij het gezin van Zus Boerma de bevrijding meemaken en zich zijn leven lang met haar familie verbonden voelen. Dit is Zus Boerma ten voeten uit.

Zo sloot zij ook Ferdi in haar hart, trok met hem op en bood hem, indien nodig, bescherming in haar gezin.

Liquidatie

De strijd van de verzetsmensen tegen de overheerser wordt met de dag heviger. Zij zijn zeer gemotiveerd door de activiteiten van de bezetter en voelen zich gestimuleerd door de successen van de Geallieerden op het wereldtoneel.

Dat geldt ook voor Ferdi. Samen met Zus Boerma rekt hij af met een aantal Gestapo-agenten. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze acties op hun beurt Silbertanne moorden van Duitse zijde uitlokken. Een van de voorvallen vindt plaats in Maarn in 1943. In de portefeuille van het dodelijk getroffen slachtoffer treffen zij maar liefst honderd foto's van vrouwen aan. Voor welk doel zou deze portretten verzameld zijn?

Een andere keer is Ferdi op pad met een aantal mannen op zoek naar een Gestapo agent. Als deze in de deuropening verschijnt wordt er van verschillende kanten geschoten. Het groepje van Ferdi blijkt niet de enige te zijn die het op deze man heeft gemunt. Over en weer wordt er op elkaar geschoten. Gelukkig vallen er geen slachtoffers onder de verzetslieden. De

⁴³ Prins, Marcel, Steenhuis, Peter Henk, *Andere achterhuizen, verhalen van Joodse onderduikers*, 2010.

Gestapo agent ziet echter kans te ontkomen. Met wie heeft Ferdi deze poging tot liquidatie uitgevoerd?

KP Amsterdam

Zowel mijn vader, als een zekere P. Backhuijs, naar mij later blijkt een bekende van Ferdi uit de tijd dat hij houthandelaar was, informeren na de oorlog het Centrum voor Oorlogsdocumentatie, het huidige NIOD, dat Ferdi tegen het eind van 1943 lid van een 'KP Amsterdam' is geworden. De stad Amsterdam is gedurende de oorlog tientallen verzetsgroepen rijk geweest, onder diverse namen. De naam KP Amsterdam zie ik pas met enige nadruk in oorlogsreportages verschijnen rond de tweede helft van 1944. De persoon G.J. van der Veen verdient in dit verband een nadere toelichting, want zijn pad zal dat van Ferdi kruisen.

Gerrit-Jan van der Veen

De beeldhouwer Gerrit-Jan van der Veen is al vroeg bij het verzet betrokken.⁴⁴ Hij weigert zich als kunstenaar aan te sluiten bij de Kultuurkamer, een door de Duitse bezetter ingesteld instituut, waarbij kunstenaars, architecten, schrijvers, journalisten en beoefenaars van andere creatieve beroepen, zich moeten aansluiten om hun beroep te mogen uitvoeren. Controle, censuur en uitsluiting van Joden behoren tot de uitgangspunten van deze instelling. Gerrit-Jan weigert lid te worden en neemt het initiatief tot een openbaar protestschrift tegen de oprichting ervan. Daarmee heeft hij al in het begin van de oorlog kleur bekend. Hij wordt een veelzijdig en actief lid van het verzet. Er komt een illegaal blad, 'De Vrije Kunstenaar'. Gerrit-Jan behoort tot de oprichters, neemt plaats in de redactie en initieert een steunfonds voor kunstenaars die zich niet bij de Kultuurkamer hebben aangesloten. Als voormalig ontwerper van Nederlandse bankbiljetten heeft Gerrit-Jan bijzondere belangstelling voor het vervalsen van documenten, met name identiteitsbewijzen. Hij richt daartoe in 1942 de 'Persoons Bewijzen Centrale' (PBC) op en werkt nauw samen met de drukker Frans Duwaer, directeur van de 'Drukkerij J.F. Duwaer en Zonen'. Zijn falsificaties worden in de drukkerij van Duwaer vervaardigd. Dat het een succes wordt, blijkt wel uit het aantal van zestig à zeventigduizend persoonsbewijzen dat de drukkerij illegaal verlaat. Gerrit-Jan wordt lid van de 'Groep 2000' onder de leiding van Jacoba van Tongeren.⁴⁵ Deze groep is gericht op het onderbrengen en verzorgen van

⁴⁴ Helman, Albert, *De levensgeschiedenis van Gerrit-Jan van der Veen, 1902 – 1944*, 1946.

⁴⁵ Tongeren, Paul van, *Jacob van Tongeren*, 2015.

onderduikers. Na de oorlog is deze groep lange tijd onbekend gebleven, doordat zij een bijzonder codesysteem hanteerde voor de duiding van haar medewerkers. Gerrit-Jan is lid, nummer 2200.

Als in mei 1943 de 'Raad van Verzet' (RVV) wordt opgericht, sluit Gerrit-Jan zich in de loop van dat jaar met zijn PBC erbij aan. De RVV gaat de landelijke coördinatie ter hand nemen van de sabotage en het gewapend verzet van de aangesloten verzetsgroepen. Ieder met behoud van eigen identiteit en zelfstandigheid. Door vastlegging van tijd, plaats, methode, aard van het verzet en communicatie daarover tracht men, doublures en verwarring te voorkomen. Bij deze Raad zijn onder meer de Amsterdamse groepen CS-6, Groep 2000, PCB, KP Amsterdam en z.g. Vrije Groepen aangesloten. Rond deze groepen opereren knokploegen met verschillende namen, die in de literatuur gemakshalve met KP Amsterdam worden geduid. De term KP Amsterdam is dus niet eenduidig. Gerrit-Jan wordt opgenomen in het Bestuur van de RVV, dat uit drie personen bestaat. Hij opereert onder de schuilnaam 'Dick'.

Pieter Backhuijs

Volgens genoemde informatie van mijn vader aan het NIOD heeft Ferdi zijn activiteiten in de provincie Utrecht verruild voor die van Amsterdam en zich aangesloten bij een verzetsgroep onder de naam 'KP Amsterdam'. Aanvankelijk als een van de leden, later neemt hij de leiding over. In deze hoedanigheid gaat Ferdi opereren onder de schuilnaam 'Ferdinand Dubois'.

Ook de KP Amsterdam van Ferdi sluit zich bij de RVV aan. Een van de redenen van zijn heroriëntering is het feit dat qua politieke overtuiging Zus Boerma en Ferdi in de loop van de oorlog uit elkaar zijn gegroeid.

Op de een of andere manier raakt Ferdi verstrikt in de verzetsactiviteiten van Amsterdam of van daaruit in de wijde omgeving van deze stad. Zijn onderduikadres in Bilthoven wordt daardoor wat excentrisch. Dus doet Ferdi een beroep op een van zijn zakenrelaties uit zijn tijd als houthandelaar.

Pieter Backhuijs is houtexpediteur en woont in een prachtig grachtenpand aan de Heerengracht 571 hs. in Amsterdam.⁴⁶ De toevoeging 'hs' aan het huisnummer geeft aan dat in ieder geval de parterre en de woonetage daarboven door de familie Backhuijs wordt bewoond.

⁴⁶ www.archiefamsterdam.nl/beeldbank, foto maart 1943.

Heerengracht 571, Amsterdam, 1943

In dit pand zijn gehuisvest Jan Backhuijs (1874 - 1948) en zijn vrouw Jeanette W.M. Meister (1875 - 1946) en hun zoon Pieter Backhuijs en zijn vrouw Johanna D. Toorenborg en hun twee kinderen, Piet (*1929) en Johannes Hendrik (*1931). Vader Jan is eigenaar van een expeditiebedrijf in hout en zoon Pieter is in hetzelfde bedrijf werkzaam als bedrijfsleider. In deze hoedanigheid hebben Pieter en Ferdi elkaar voor de oorlog leren kennen.

In hoeverre zij in het verzet hebben samengewerkt is mij niet bekend. Pieter verricht de dappere daad om Ferdi een onderduikplaats in hun huis aan te bieden en wordt daardoor medeplichtig aan het verzet tegen het Duitse gezag. Ferdi krijgt hiermee een nieuw onderduikadres.

Dat betekent dat hij opnieuw zijn woonomgeving moet leren kennen en thuis, op zijn nieuwe schuiladres, de geluiden van de nacht moet gaan herkennen. Overdag uren naar buiten turen om het straatverkeer in zich op te nemen. Amsterdam brengt een grotere anonimiteit met zich mee, maar ook een grote onbekendheid. Langs welke routes kun je het best onbespied lopen? Knoop je wel of geen praatjes aan met buurtgenoten om niet als een vreemde op te vallen? In Bilthoven lag dat anders. Dat kende hij al jaren op z'n duimpje. Wat zal deze verhuizing betekend hebben voor de relatie met Netty van Hattum? Zij heeft hem er niet van kunnen weerhouden steeds actiever in het verzet te zijn. Het verlaten van zijn thuisbasis is geen sinecure geweest.

Firma Jonas en Kruseman

Op de tweede etage van het pand aan de Heerengracht is het effectenkantoor 'firma Jonas en Kruseman' gevestigd. Ik ga van wege het contrast in activiteiten in het kort nader in op deze onderneming.

Een zeer gerenommeerd bedrijf, opgericht in 1872 door Johannes Batholomeus Jonas van 's Heer Arendskerke, Johan Diderik Kruseman en later daarbij gevoegd Jan Pieter Aikema. De zakelijke activiteiten van de genoemde drie firmanten komen met een zekere regelmaat in de

publiciteit. Eén bericht valt mij op. Door een consortium van een viertal kantoren, waaronder Jonas en Kruseman, wordt in 1934 een bedrijf opgericht onder de naam 'NV Hollandsch Administratiekantoor voor Duitse en andere Waarden'.⁴⁷ Dit bedrijf stelt winstdelende effecten van grote Duitse industrieën, zoals 'I.G. Farbenindustrie Aktiengesellschaft', AEG of Ford betaalbaar en verleent financiële diensten bij de nationalisatie van Duitse bedrijven in de tweede helft van de dertiger jaren. In de eerste helft van de oorlog blijven deze activiteiten gehandhaafd. Daarna wordt er niet meer in de kranten over geadverteerd. Of het consortium met zijn activiteiten in de tweede helft van de oorlog gestopt is, is mij niet bekend.

Ik sta even stil bij de naam van het Duitse bedrijf IG Farbenindustrie. Deze onderneming is als Duits bedrijf tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstaan en in de Tweede Wereldoorlog uitgegroeid tot monopolist op het gebied van de chemische industrie met een miljardenomzet. Producent van onder meer Zyklon B, het pesticide dat in de gaskamers van onder meer Auschwitz in het kader van de Holocaust is gebruikt. In deze fabriek, onder meer gevestigd nabij Auschwitz, zijn tien duizenden goedkope, gedwongen arbeidskrachten uit heel Europa onder erbarmelijk omstandigheden tewerkgesteld. Velen van hen kwamen om.

Er komt bij deze constatering een beeld bij mij op.

Terwijl in het kantoor van de firma Jonas en Kruseman geld 'ter hand' wordt gesteld uit de winsten van firma IG Farbenindustrie, bloedgeld mag je wel zeggen, bevindt Ferdi zich op de bovenste verdieping van het pand, juist boven dit kantoor, als onderduiker met een revolver binnen 'handbereik'. Menselijke handen, die met een totaal verschillend doel gebruikt worden.

Het onderduikadres van Ferdi ligt binnen de grachtengordel, waar in de oorlog talloze verzetsorganisaties actief waren. Verzetslieden waren er ondergedoken, bezochten elkaar, gaven goederen aan elkaar door, maar werden er door de bezetter ook opgepakt.⁴⁸

Aanslag Nijland

Op 16 oktober 1943 neemt Ferdi deel aan de aanslag op Albert Nijland, bijgenaamd de bloedhond van 't Gooi.⁴⁹ Nijland is een fanatiek lid van de NSB en rechtstreeks informant van Willy Lages, hoofd van de SD in

⁴⁷ Algemeen Handelblad, 12/11/1934.

⁴⁸ Stigter, Bianca, *Atlas van een bezette stad, Amsterdam 1940 – 1945*, 2019.

⁴⁹ NIOD, Doc-I-998, map E-2; Schaap, Inger, *Sluipmoordenaars, De Silbertanne moorden in Nederland, 1943 – 1944*, 2010.

Amsterdam. Nijland laat zich duiden als hopman van de paramilitaire 'Weerbaarheids Afdeling' (WA) van de NSB.

Het is zeer waarschijnlijk dat Ferdi niet als solist optreedt, maar deel uitmaakt van een groep. Volgens L de Jong is de Raad van Verzet de opdrachtgever van deze liquidatie geweest. De meest voor de hand liggende uitvoerder van deze aanslag zal een knokploeg uit Amsterdam of het Gooi zijn geweest. Ferdi maakt daar deel van uit of geeft er zelfs leiding aan. Het relaas van de dubbele aanslag is nog niet zo lang geleden in boekvorm en in de krant verschenen.⁵⁰

Op zaterdagavond van genoemde dag arriveert Nijland op de motor bij zijn huis aan de Mathijssenhoutweg 27 in Blaricum. Als hij afstapt, wordt hij beschoten. Ferdi is de enige of een van de schutters. Eerst valt een schot, daarna nog drie andere. Nijland raakt gewond, slaat de ruit van zijn huisdeur kapot en kruipt naar binnen. De daders zijn verdwenen, als Nijland door een ambulance wordt opgehaald. Hij wordt in het St Jansziekenhuis behandeld. De kogel is door zijn linker heup gegaan zonder ernstige beschadigingen na te laten.

Twee dagen na de aanslag op Nijland wordt bij zijn achterbuurman aan de Professor van Reeslaan door twee Nederlandse SS'ers aangebeld.⁵¹ Zij zeggen de verduistering te komen controleren en worden verbaasd binnen genodigd om de situatie ter plaatse in ogenschouw te nemen. Als ze weggaan valt een dodelijk schot. De schrijver A.M. de Jong, bekend van de streekromans over Merijntje Gijzen, laat het leven. 'Op de vlucht in de rug geschoten' heet het dan. Een vrijbrief voor de daders om ongestraft te blijven voor deze vergeldingsaanslag.

Dit voorval moet grote indruk op Ferdi hebben gemaakt. Zijn slachtoffer blijft in leven, maar een onschuldige Nederlander wordt vermoord en zijn gezin daarmee in het ongeluk gestort. Het is een dagelijks dilemma voor mensen in het verzet. Moeilijk voorstelbaar voor latere generaties.

Verjaardag

Op 20 november 1943 worden op de voorpagina van de Telegraaf met allerlei beloften van zorg voor familie, extra levensmiddelen en een officiersrang in het vooruitzicht, flinke kerels opgeroepen om zich vrijwillig te melden voor de Waffen SS of de Landstorm Nederland.

Ferdi viert die dag zijn zevenentwintigste verjaardag. Hij logeert op de Overboschlaan in Bilthoven bij het gezin van Zus Boerma, afgesloten van het vrije dagelijks contact met de buitenwereld en in het besef dat iedere

⁵⁰ De Gooi en Eemlander, 18/10/2013, Jong, Mels de, *A.M. de Jong, schrijver, biografie*.

⁵¹ Vrij Nederland, 20/05/1944.

dag de laatste van zijn leven kan zijn. Het wordt inderdaad zijn laatste verjaardag. Het gaat er uitbundig aan toe onder de muzikale klanken van de Melodymakers. Te uitbundig. Althans dat vinden de burens, die zich de volgende dag komen beklagen.

Mijn vader viert elf jaar eerder in 1932 zijn zevenentwintigste verjaardag. Hij woont in Jutphaas en heeft een baan op het secretariaat van de gemeente. Hij heeft dan dezelfde leeftijd als Ferdi, maar heeft nog een lang leven voor zich.

Ik zelf kijk op diezelfde leeftijd, herfst 1966, uit naar mijn huwelijksdag en stort mij in de laatste fase van mijn studie economie in Rotterdam. Ook voor mij heeft het leven nog veel in petto. Een schraal contrast met wat Ferdi op dezelfde leeftijd te verwachten heeft.

Het jaar 1943 loopt ten einde. Of Ferdi in het afgelopen jaar nog bij ons thuis in 's-Gravenhage is geweest, weet ik niet. Helaas ontbreekt de familieagenda van dit jaar. Het lijkt erop dat mijn ouders zich meer zorgen maken om de risico's, die hij met dergelijke bezoeken loopt, dan hij zelf. Het is voor hem een zwaar jaar geweest. Het is zeker het tweede jaar op rij dat hij ondergedoken heeft gezeten en verzetsactief is geweest. Waar zal hij Oud en Nieuw hebben gevierd? Zou je de overgang van het een op het andere jaar voor hem nog wel 'vieren' mogen noemen? Weer is een jaar voorbij zonder dat de overwinning op de vijand gevierd mag worden.

Ik sluit het jaar 1943 af met een blik in de Haagse stadskrant, De Residentiebode, van 31 december. Ik lees dat mijn moeder, omdat de eerste drie letters van haar achternaam, van der Ham, tussen de geduide lettercombinaties 'Gra' en 'Hon' vallen, zich op woensdag 5 januari in de rij mag vervoegen om in het distributiekantoor aan de Alidastraat 1 in Loosduinen haar distributiekaart op te halen. *Aan de letterindeling zal streng de hand worden gehouden*, meent de betreffende ambtenaar er nog aan toe te moeten voegen! Bovendien wordt meegedeeld dat de aanvankelijk voor de herfst van 1943 toegezegde vervanger van de cacao-drink voor kinderen, in februari 1944 geleverd zal worden. Bijna een half jaar later dan gepland zal op een daarvoor bestemde bon driehonderd gram naar karamel, cacao of anijs smakend poeder tegen betaling worden verstrekt. In de eerste week van januari zal daarvoor een bestelling moeten worden opgegeven.

Zo maar een willekeurig voorbeeld van de voedselvoorziening in die dagen. Het juk van regels en verordeningen tot in het absurde wordt steeds zwaarder en de rantsoenering steeds beperkter. Ferdi werkt in die tijd al lang niet meer bij de Distributie Dienst van de gemeente De Bilt en

is voor zijn levensonderhoud volledig afhankelijk van derden. Wat voor gevoel moet dat geven?

1944

Ik raadpleeg de agenda van mijn vader over het jaar 1944. Op 4 januari komt Ferdi 's avonds langs. Hij blijft niet slapen en vertrekt onder spertijd. Ik veronderstel dat hij die nacht ergens in 's-Gravenhage een activiteit moet verrichten en elders een onderdak heeft gevonden. Een maand later, op 10 februari, is hij weer in 's-Gravenhage. Nu ontmoet mijn vader hem in 't Goude Hooft', een gerenommeerd restaurant aan de Groenmarkt. Jammer dat ik niet te weten kan komen wat ze besproken hebben. Ik vermoed dat hij deze ontmoetingen combineert met verzetsactiviteiten in 's-Gravenhage of omgeving. Misschien neemt hij polshoogte bij het Oranjehotel of ontmoet hij verzetslieden om in te schatten of er bevrijdingsmogelijkheden zijn voor de groep 'Peters' van de Oranje Vrijbuiters die daar opgesloten zit. Wellicht heeft hij de Algemene Landsdrukkerij in het vizier. Eind april wordt daarop een overval gepleegd. Het is een van de laatste keren dat de broers elkaar persoonlijk spreken.

De dag na deze ontmoeting rijdt mijn vader op de fiets naar Venhuizen, omdat zijn schoonvader nog een fietsband heeft, die hij bereid is af te staan. Honderd kilometer heen en weer terug uitsluitend om een fietsband in reserve te hebben. Wat een onbegrijpelijke tijd. Zulke kleine feiten geven een beeld van de oorlogsomstandigheden op kleine schaal. Er is gebrek aan alles. Je fiets missen is geen optie.

Communiefest

Op woensdag 26 april 1944 wordt via de pers en aanplakbiljetten aangekondigd dat de maatregelen voor de luchtbescherming aanzienlijk verscherpt worden. Het lijkt alsof de eindfase van de oorlog in de lucht zit. Bij luchtalarm mag niemand meer op straat en is men verplicht bij gebrek aan schuilkelders anderen in huis op te nemen. Zo volgt er een hele reeks voorschriften die nageleefd moeten worden. Mijn vader heeft het als blokhoofd druk met oefenen en voorlichten, maar vooral ook controleren op naleving van de voorschriften, zoals op het gebied van de verduistering, bijvoorbeeld. Die dag zijn er echter voor zijn gezin belangrijker zaken aan de orde.

Op deze mooie voorjaarsdag doet zijn oudste zoon Theddie zijn eerste Heilige Communie. Hij is zeven jaar oud. Het communiefest is in een

rooms-katholiek gezin een bijzondere plechtigheid. Het is bij uitstek een feest voor alle familieleden. Het gezelschap, dat getuige wil zijn van deze bijzondere dag voor Theddie bestaat uit grootmoeder Hanna van der Ham uit Bilthoven, als zijn peettante, samen met haar dochter en zoon, Cilie en Ferdi. Deze laatste vergezeld van Netty van Hattum. Voor Netty is het de eerste keer dat zij bij ons thuis komt. Zij hoort dus als verloofde van Ferdi bij de familie op deze feestdag. Vervolgens opa Jacob Wittebrood uit Venhuizen met zijn dochter Cokky en zoon Cees. Toch bijzonder dat zij onder deze oorlogsomstandigheden de reis naar 's-Gravenhage hebben aanvaard, terwijl ze weten dat zij ervoor moeten zorgen dat ze voor spertijd weer thuis in Venhuizen zijn.

Op die dag ontmoeten twee verzetshelden elkaar: Cokky Wittebrood en Ferdi van der Ham. Ik weet die heroïsche kwalificatie van beiden overigens pas als de oorlog voorbij is. Van de oorlogservaringen van Cokky weet ik nog niet veel. Dus ik ga me oriënteren en ook haar verhaal achterhalen.

Verhalen weergalmen uit de echoput van de tijd en overstijgen de eeuwgrenzen. Verhalen geven betekenis aan het leven. Verhalen moeten worden 'doorverteld'.

Cokky Wittebrood

Cokky Wittebrood en Wim Ruyter

Cokky is de jongste dochter van Jacob en Catho Wittebrood. Zij wordt krap een jaar na Ferdi van der Ham op 30 oktober 1917 in Den Helder geboren. Als zij met haar ouders in augustus 1940 uit Den Helder evacueert naar Venhuizen is zij drie-en-twintig jaar oud en heeft vaste verking met Wim Ruyter, een marineman afkomstig uit Venhuizen. Trouwplannen zijn er wel degelijk, maar de WO II is de dwarsligger.

In het familiearchief domineert één verhaal, dat op vele manieren is gepubliceerd of naverteld. De Amerikaan Arthur F. Brown speelt daarin een grote rol. Ik denk dat ik de verzetsactiviteiten van Cokky tekortdoe, als ik me daartoe beperk.

Wim Ruyter wordt de oorlog ingestuurd naar de wateren van Nederlands-Indië, Cokky belandt in dezelfde wereldomvattende oorlog in Venhuizen,

in de nabijheid van haar geëvacueerde ouders en familie. Cokky gaat een rol spelen in het verzet.

Verzet in West-Friesland

Het platteland van West-Friesland blijkt een vruchtbare bodem voor het verzet. Als de grond hem in het Oosten van het land te heet onder de voeten wordt, wijkt Dominee Frits Slomp, alias Frits de Zwerver, een 'prediker' van het verzet tegen de Duitsers, uit naar deze streek.⁵² Wanneer hij op een zondag in januari 1943 op de kansel van de gereformeerde kerk van Enkhuizen laat blijken hoe hij over de Duitse overheersers denkt, vormt dit openlijk geuite stoutmoedige standpunt aanleiding tot de oprichting van de eerste afdeling van wat later de LO wordt genoemd. In haar voetspoor volgt een knokploeg. 'LO Enkhuizen' en 'KP Enkhuizen' zijn geboren. Na een eerste en direct al dramatisch optreden, waarbij een aantal leden gegrepen wordt en ter dood gebracht, komt de leiding in handen van Adriaan Fluitman. Hij wordt aangesproken als 'Flip'. Onder zijn leiding is de ploeg actief in de hele streek in en rond Enkhuizen, Bovenkarspel, Onderkarspel en Venhuizen.

Het dorp Venhuizen zelf vormt een interessant doelwit voor het verzet. In het gemeentehuis, dat dient als verdeelpunt voor een aantal omliggende gemeenten, ligt een grote voorraad distributiebonnen. De eerste poging van de KP Enkhuizen om deze voorraad bonnen te bemachtigen strandt jammerlijk met alle gevolgen van arrestaties van dien. De KP Alkmaar heeft in maart 1944 een beter resultaat en weet de schade in eigen gelederen beperkt te houden. Dergelijke activiteiten gaan aan de inwoners van Venhuizen niet ongemerkt voorbij.

Rond die tijd ontmoet Cokky de verzetsman Freek Luider. Hij heeft op zijn beurt contacten met de familie Commandeur. Een boerengezin uit De Hout, even boven Venhuizen gelegen. Vader Thamis is langzaam het verzet ingerold. Hij verleent al enige tijd onderdak aan Steffie Tikotin, een gevlucht Joods tienermeisje, dat sindsdien het leven doorgaat als 'Tiny de Lange'. Ook andere onderduikers vinden er een veilige haven. Voor hen zijn distributiebonnen nodig, die her en der verkregen moeten worden en op de plaats van bestemming gebracht moeten worden. Ik vermoed dat Cokky op deze manier als koerierster in het verzet terecht is gekomen.

Een koerier(ster) in het verzet is een transporteur of transporteuse van mondelinge boodschappen, documenten, bonkaarten, distributiezegels of van kleine wapens. Hij of zij treedt op als begeleider of begeleidster van

⁵² Vries Pieter J. de, West-Frieslands Oud & Nieuw, 65^e bundel p. 115-139, Historisch Genootschap 'Oud West-Friesland', 1994.

onderduikers of verzetsmensen, staat op de uitkijk, spioneert of brengt de uitgaven van illegale bladen rond. Een indrukwekkende lijst van activiteiten.

Beeldje van koerierster⁵³

Zij kennen de adressen en wegen waarlangs het transport op een zo veilig mogelijke manier kan plaatsvinden. Ze zijn onverschrokken en weten onder alle omstandigheden op de juiste wijze te improviseren. Cokky blijkt voor dit werk uitermate geschikt.

Zij gaat opereren onder de schuilnaam koerierster 'Thea'. Deze schuilnaam heeft zij geleend van haar vriendin Thea Kolster. Dezelfde Thea is in deze tijd, in het jaar 2020, 'op weg' naar haar verjaardag op 5 december, als ze de leeftijd van 102 jaar gaat bereiken.

Cokky deelt met haar de schoolbanken van de lagere school in Den Helder. Thea Kolster kent op haar beurt weer de eerdergenoemde familie Jacobse uit Alkmaar. Zo is ook het kringetje Wols/Wittebrood/Jacobse weer rond. Op de Kerkweg in Venhuizen woont Freek Luider. Zoon uit een kinderrijk gezin, afkomstig uit Groningen en in 1917 verhuisd naar Den Helder. Bij mijn onderzoek kom ik zijn naam tegen in Venhuizen. Hij heeft dan zijn militaire dienst achter de rug en gaat in het verzet.

Cokky en Freek ontmoeten elkaar in het dorp Venhuizen, waar zij beiden woonachtig zijn. Of Cokky al eerder in het verzet werkzaam is, is mij niet bekend. Wellicht.

Venhuizen heeft een interessante strategische ligging in een uithoek aan de oostkant van West-Friesland tussen Hoorn en Enkhuizen. Het is gelegen aan het IJsselmeer en biedt zo nodig voor wie daar behoefte aan heeft een mooie vluchtroute. Het gonst er van verzet. Geen wonder dat Cokky daarin wordt meegetrokken.

Van Freek verneemt zij dat de familie Commandeur een nieuwe 'logé' heeft mogen verwelkomen. Het is Arthur Brown, sergeant in dienst van de Amerikaanse luchtmacht.⁵⁴ Enige dagen eerder heeft Arthur als schutter

⁵³ Dit beeldje ontving Cokky Weel-Wittebrood bij de uitreiking van het Verzet Herdenkingskruis.

⁵⁴ Jansen, Ab A. *Sporen aan de hemel*, deel 3, 1979, Kroniek van een knokploeg in oostelijk West-Friesland, Historisch Genootschap West-Friesland, 1994.

van een Amerikaans vliegtuig met een parachutesprong kunnen voorkomen dat hij neergestort zou zijn, even boven de plaats Hoorn. Na enige dagen van omzwervingen wordt hij door de plaatselijke bevolking ontdekt en in veiligheid gebracht.

Freek neemt de taak op zich om te zorgen dat hij naar het Zuiden van Nederland kan ontsnappen. Daarvoor legt hij contact met Flip van de KP Enkhuizen, die op zijn beurt zorgt voor een eerste opvangadres in Alkmaar. Maar nu nog de overtocht van De Hout naar de 'Kaasstad'. Cokky speelt daarin de hoofdrol. Zij instrueert haar nichtje van dertien jaar, Tineke Wittelaar, dat zij achter op de fiets met haar mee mag rijden naar Hoogkarspel. Haar tante moet een doofstomme mijnheer wegbrengen, luidt het verhaal. Tineke kan dus niet met hem praten. Op het station van Hoogkarspel neemt Cokky met de 'geheimzinnige meneer' de trein naar Alkmaar. Tineke gaat van hieraf niet meer mee. Zij moet op de fiets van Cokky in haar eentje weer terug naar huis rijden. Dat is het plan.

Op zaterdag 12 augustus 1944 vertrekken Arthur Brown en Cokky, ieder op een fiets, van uit de boerderij van Commandeur naar Hoogkarspel. Een rit van 20 minuten. Nichtje Tineke zit zwijgend bij Cokky achterop. Het duo neemt op het station afscheid van Tineke, die een half uurtje later veilig in Venhuizen arriveert. Van Hoogkarspel gaat de tocht van het duo per trein naar Hoorn. De treinwagon is overladen vanwege de weekenddrukte. De aanwezige Duitsers eisen ruimte voor zichzelf. Cokky weet behendig haar metgezel buiten de discussie te houden. Wat een spanning. Overstappen in Hoorn op de trein naar Alkmaar. Daar op het perron een onverwachte controle op persoonsbewijzen. Volgens het vooraf ingestudeerde scenario toont Arthur Brown als eerste zijn persoonsbewijs, terwijl Cokky het gesprek aangaat met de controleur. Zij weet hem af te leiden en duwt Arthur met haar knie naar voren, terwijl ze het gesprekje met de controleur vervolgt. In het boek 'Sporen aan de hemel' van Ab A. Jansen staat beschreven dat zij op zijn uitnodiging zelfs een afspraakje voor dezelfde avond maakt. Koelbloediger kun je niet zijn. In Alkmaar aangekomen blijkt tot overmaat van ramp het afleveradres Arthur niet te kunnen opnemen. Alsof er al niet genoeg risico's genomen zijn, komt er op het onderduikadres ook nog eens een stapel bonkaarten tevoorschijn. Keurig gebonden in een linnen zak rond het lichaam van Cokky. Ja, als je toch eenmaal en route bent, waarom dan ook niet wat andere zaken tegelijk afhandelen! Het is een typerend staaltje van (over?) moed. De bonkaarten worden in dank aanvaard, maar Arthur Brown moet elders onderdak vinden. Dan maar eerst bij familie proberen en als dat ook niet lukt, daarna bij kennissen. Bij de laatsten mag Arthur Brown voorlopig blijven. Vandaar uit gaat hij enige tijd later naar de Schermer,

wat oostelijker van Alkmaar. Hij rolt er in het Alkmaars verzet, totdat hij tegen het eind van de oorlog via een ontsnappingsroute naar België uitwijkt en de terugtocht naar zijn vaderland kan aanvaarden.

Uiterst voldaan zal Cokky die dag bij het vallen van de avond in de trein gestapt zijn. Missie volbracht. Drieëntwintig jaar later komt Arthur vanuit Amerika haar in Nederland opzoeken. Wat een weerzien. De parachute van Arthur zal op belangrijke momenten in het leven van Cokky een rol blijven spelen. Trouw- en doopjurken worden eruit geknipt en bij die speciale gelegenheden gedragen.

Nieuwe verzetsactiviteiten

Deze uiterst geslaagde operatie geeft zoveel vertrouwen dat de verzetsgroep KP Enkhuizen zich definitief in de boerderij van Commandeur vestigt. Onder het hooi komt een voorraadkamer voor wapens en een slaappleats voor tijdelijke passanten. Vanuit de boerderij van Commandeur worden talloze verzetsactiviteiten ondernomen.

Opnieuw is Venhuizen zelf het doelwit. Uit het Raadhuis worden op 2 september 1944 zeven postzakken met bonkaarten, en vergunningen voor allerlei goederen buitgemaakt. In het diepst van de nacht gaat de buit naar Klaas Mes in Wijdenes. Ditmaal zorgt koerierster Sjaan (Carla Fluitman) voor het transport naar Alkmaar.

Een volgend project vormt de overval op de zuivelfabriek van Twisk op 10 november 1944. Negen ton kaas is de buit. Ruim een week later volgt de ijsfabriek aan de Zuiderboerenvaart in Enkhuizen. 15.000 eieren, 2000 kg vlees en 1000 kg boter verlaten de fabriek. Een huzarenstukje. Op basis van dit succes volgen spoedig nachtelijke overvallen in de zuivelfabrieken in Binnenwijzend, en Wervershoof. Tegenwoordig net als Venhuizen in Drechterland gelegen. Een spectaculair resultaat, dat op zijn beurt weer heel wat werk voor de koeriersters heeft opgeleverd.

De verzetsgroep uit Enkhuizen is uiterst actief en effectief. Als in de tweede helft van 1944 de droppings toenemen, blijkt West-Friesland een uitstekend gebied voor het uitwerpen van wapentuig of levensmiddelen. In het huidige Drechterland ligt een aantal stukken land die bij uitstek geschikt zijn om goederen van uit een vliegtuig uit te werpen. Het verzet geeft ze codenamen; Laloe bij Hem, Sally bij Wijdenes, Oliver in Zwaagdijk, Winnipeg bij De Hout en tenslotte Mandrill aan de Zomerdijk bij Wognum. Alle op fietsafstand van Venhuizen gelegen. De boerderij van Commandeur is het coördinatiecentrum, van waaruit al de benodigde activiteiten worden georganiseerd: de communicatie met Engeland, in codes via radio Oranje, over de aard en het tijdstip van de dropping, het

aanbrengen van de nachtverlichting ter plaatse, het geven van lichtcodesignalen, het opvangen van de parachutes en het bergen van de droppings en later het transport naar de bestemmingsplaatsen. Dat alles moet georganiseerd en uitgevoerd worden. KP Enkhuizen speelt de hoofdrol. Koeriersters Sjaan en Thea hebben handenvol werk met hun aandeel in deze bijzondere operaties.

Helaas kan niet altijd van een geslaagde dropping worden gesproken. In de nacht van 5 november 1944 crashte een viermotorige bommenwerper. Zijn wapenzending is bestemd voor het droppingsveld Laloe bij Hem. De droppingsploeg van Freek Luider zit al klaar als het vliegtuig om onduidelijke redenen doorvliegt over Venhuizen richting het IJsselmeer, waar het net uit de kust neerstort en de zes bemanningsleden de dood vinden. Met bootjes wordt uiteindelijk de lading geborgen en naar de boerderij van Commandeur gebracht. De Waterschutzpolizei is de crash echter niet ontgaan en gaat op onderzoek uit. Het komt tot een gewapend treffen. Zonder gewonden weet de ploeg van Freek met de buit te ontsnappen en veilig bij Commandeur te arriveren.

Wellicht is dit voorval de aanleiding. Het wordt Thamis Commandeur zo langzamerhand te veel. Het is moeilijk te bevatten wat een risico's deze dappere familieleden hebben gelopen. De dagelijkse spanningen van de huisvesting van onderduikers in combinatie met al de acties die vanuit hun boerderij door het verzet worden ondernomen. In goed overleg ontruimt de KP zijn boerderij en vindt een nieuw onderdak bij Gerrit Kanis in Zwaagdijk. Voor Cokky betekent dit een langere fietstocht. Veertig minuten door weer en wind met altijd de 'dreiging om gesnapt te worden' achter op de bagagedrager.

De ondergrondse pers kent in Enkhuizen een actief bestaan. Vanaf de tweede helft van 1943 rolt het blad 'Klaroen der Bevrijding' in een wekelijkse oplage, fluctuerend van 200 tot 800 exemplaren, van de stencilmachine. Ruim een jaar later gevolgd door 'Eendraght maeckt maght'. De inhoud van beide bladen bestaat voornamelijk uit gekopieerd nieuws van radio Oranje. Niet alleen in Enkhuizen zelf, maar ook in de wijde omgeving vindt het blad gretig aftrek. Cokky is een van de koeriersters die zorgdragen voor het buitengebied. Na de eerste bezorging krijgt zo'n blad een lange reeks van medelezers. Het is voor de latere generaties lastig om zich in te denken wat precies omgaat in iemand die bereid is om zijn leven in de waagschaal te stellen voor het lot van anderen. Ferdi van der Ham laat het leven, maar Cokky schaaft zich gelukkig onder de overlevers. Als tastbaar bewijs van haar heldedaden resteert in het familiearchief een afdruk van de legitimatiebewijzen. Deze bewijzen zijn uitgereikt omstreeks het tijdstip van de bevrijding met het

doel de ontvangers in de overgangperiode meer bewegingsvrijheid te geven.⁵⁵

Algemeen legitimatiebewijs van de Landelijke Organisatie van Hulp aan onderduikers, Getekend door Jan van Galen.

Specifiek legitimatiebewijs van knokploeg Enkhuizen-Oost met schuilnaam Thea, getekend door de leider onder zijn schuilnaam 'Flip'

Met dit deel van het oorlogsverleden van Cokky ben ik de tijdsgrens van de oorlog overgestoken. Als de vrede alweer ruimschoots is hersteld, wordt Cokky voor haar verzetsdaden in ruime mate geëerd en gedecoreerd.

Huis van Bewaring I

Ik ga terug naar de maand april in 1944 in 's-Gravenhage. Het is zaterdag de negentwintigste dag van die maand.

⁵⁵ Lezing van Henny de Boer-Weel, maart, 2019.

Terwijl het gonst van de verzetsactiviteiten in Enkhuizen en omgeving plegen Gerrit-Jan van der Veen en vier medeverzetslieden op die dag een overval op de Algemene Landsdrukkerij in 's-Gravenhage. Afhankelijk van de aard van de verzetsactiviteit selecteert hij zijn medestanders. Ditmaal wordt de groep ondersteund door een aantal helpers die per trein zijn gearriveerd en stand-by zullen zijn. De overval slaagt en vellen met meer dan 10.000 persoonsbewijzen worden ontvreemd. Een van de grootste 'kraken' uit het verzet. Het is niet onwaarschijnlijk dat Ferdi zich onder de helpers bevindt. Drie dagen daarvoor was hij nog de bezoeker van het communiefeest in dezelfde stad.

Na de overval weer heelhuids thuis gekomen bij zijn vriendin Guusje Rübzaam, bedenkt Gerrit-Jan zich dat de situatie heel precair is geweest en er op korte termijn alweer een nieuwe activiteit gepland staat. Hij schrijft een kort briefje, waarin hij officieel verklaart dat hij de vader is van het kind dat zijn vriendin verwacht. In het licht van die tijd een opzienbarende verklaring en een schande voor de meeste families. Gerrit-Jan is overigens getrouwd met Louise van der Chijs. Op 9 augustus 1944 zal een jongen geboren worden. Hij krijgt de voornaam Gerrit-Jan, maar zal zijn vader niet leren kennen. De zoon wordt later als politicus wethouder van Amsterdam en voorzitter van D66 onder de naam Gerrit-Jan Wolffensperger.

Twee dagen na de overval op de Landsdrukkerij, pleegt Gerrit-Jan opnieuw een daad van verzet. Ditmaal met een groep van zo'n achtentwintig ervaren verzetslieden uit het gehele land, samengesteld uit verschillende onafhankelijke knokploegen, gelieerd aan de Raad van Verzet.⁵⁶ Onder hen bevindt zich zeer waarschijnlijk ook Ferdi met zijn knokploeg uit Amsterdam.

Het is 1 mei als Gerrit-Jan met zijn overvalgroep op weg gaat naar de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam, bekend als Huis van Bewaring I. Het is inmiddels de zesde poging. Vijf eerdere bleven zonder resultaat. Een van de in het huis van bewaring aanwezige gevangenen die hij wil bevrijden draagt de naam Pekelharing.

Karel August Pekelharing is op 6 april 1909 in Hoorn geboren. Hij is balletdanser en choreograaf van beroep. Hij komt in aanraking met sabotagewerk en duikt onder in 's-Gravenhage en Amsterdam. In deze laatste stad komt hij in contact met Gerrit-Jan. Ze worden vrienden. Door Gerrit-Jan raakt Karel Pekelharing betrokken bij de uitgave van 'De Vrije

⁵⁶ Deelnemers aan de overval op Huis van Bewaring I, Weteringschans, Amsterdam zijn onder meer: Gerrit-Jan van der Veen, Kees Kraaij, Koen Rozendaal, Cor uit Utrecht, Jan Brasser (Witte Ko), Jaap, Anton, kleine Jantje, Otto, Jan Bonekamp, PH de Winde, Gerhard Joseph Badrian

Kunstenaar' en verzeilt hij in steeds meer verzetsactiviteiten, zoals hulp aan Joodse onderduikers en overvallen op distributiekantoren. Ook in de voorbereiding van de pogingen tot bevrijding van een aantal gevangenen uit het huis van bewaring Weteringschans I werkt hij samen met Gerrit-Jan. Het blijft echter bij de voorbereidingen daartoe. Nadat de operatie diverse malen is uitgesteld, worden, als het echte moment nadert, Karel Pekelharing en twee andere verzetslieden, Guermonprez en Limpers, in hotel Americain in Amsterdam, gearresteerd en in dezelfde gevangenis geplaatst, die het doelwit was van de overval. Gerrit-Jan past zijn plan aan en wil coûte que coûte zijn medeverzetslieden bevrijden. Hij heeft haast, want hij verwacht dat zijn kameraden snel ter dood gebracht zullen worden.

In de vroege morgen van 1 mei gaat de overval van start. Ook Ferdi vertrekt vanuit zijn schuiladres richting Weteringschans. Het is een kwartier lopen. Onderweg treft hij op de afgesproken plaatsen de leden van zijn knokploeg. Ze blijven op afstand van de gevangenis en staan op de uitkijk en zijn stand-by in geval van onraad. Vlak voor hun ogen zien zij zich een drama afspelen. Op de binnenplaats gooit een onverwacht aanwezige waakhond roet in het eten. Gerrit-Jan schiet het beest dood, maar wordt zelf in de ontstane chaos door twee kogels getroffen. Hij is nog in staat met behulp van zijn vrienden te ontvluchten, maar wordt later op zijn schuiladres gearresteerd. De meeste leden van de overvalgroep weten te ontkomen.⁵⁷ Ferdi bevindt zich nu nog onder hen, maar zal niet lang meer op vrije voeten blijven. Gerrit-Jan en vier van zijn medeverzetsstrijders worden met twee KP-ers uit Limburg op 16 juni 1944 in de duinen van Overveen gefusilleerd.⁵⁸

Bekendmaking

De weergoden zijn niet gunstig gestemd die week van de 15de mei. De Ijsheiligen zorgen ervoor dat het bar koud is en de temperatuur beduidend lager is dan in dit jaargetij verwacht mag worden. Normaal stijgt het kwik tot 12° C, nu komt het niet hoger dan 6° C. Het lijkt alsof de natuurelementen verstijven van schrik voor hetgeen die week gaat komen. Op woensdag 17 mei 1944 verschijnt in de 'Deutsche Zeitung in den Niederlanden' een mededeling van de Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest. Later gevolgd door een vertaling in een groot aantal landelijke

⁵⁷ Heere, P.H. en Vernooij, A. Th., *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 2005, p. 371.

⁵⁸ Frans Duwaer, Jacobus P.H. Frenken, Paul G.S. Guermonprez, Johan Limpers, Karel A. Pekelharing, Albert Reulen, Gerrit-Jan van der Veen.

en regionale bladen. De Duitse versie is ondertekend door Obergruppenführer und General der Polizei Rauter.

BEKENDMAKING.

Saboteurs ter dood veroordeeld.

De Höhere SS- und Polizeiführer „Nordwest“ deelt mede:
Het Polizeigericht te Amsterdam heeft de Nederlanders Lute Thijs de Haan, geboren 8 November 1914, student; **Ferdinand Alfons Maria van der Ham**, geboren 20 November 1916, houthandelaar; Hendrikus Johannes Antonius Wittebold, geboren 8 Januari 1920, gemeenteambtenaar; Marten Lijne ma, geboren 16 Maart 1910, landbouwer, als saboteurs ter dood veroordeeld.

De veroordeelden hadden zich aangesloten bij een verzetbeweging. Zij hebben voortdurend personen gesteund, die zich als delinquenten wisten te onttrekken aan een vervolging door de Duitse autoriteiten.

De Haan heeft een leidend aandeel gehad in een roofoverval op het postkantoor te Wassenaar op den avond van 11 Mei 1944. Den daders waren aanzienlijke bedragen in handen gevallen.

Van der Ham was in het bezit van een verdedigingswapen. Bij een controle van de persoonsbewijzen op het station Utrecht pleegde hij een moordaanslag op de hun dienst verrichtende ambtenaren van de Sicherheitspolizei. De poging mislukte.

Lijne ma stond in zeer nauw contact met mannen van de verzetbeweging. Hij was in het bezit van een schietwapen met de benodigde munitie. Dit wapen heeft hij bewust aan een medeplichtige gegeven, die besloten was van dit wapen gebruik te maken.

Wittebold heeft van zijn functie als ambtenaar misbruik gemaakt. Hij heeft aan mannen van de verzetbeweging officieele formulieren en het gemeentezegel, alsmede levensmiddelenbonnen ter beschikking gesteld. Hij wist van een voorgenomen roofoverval op het gemeentehuis. Om dezen overval te begunstigen heeft hij den misdadigers, die besloten waren deze daad te volvoeren, den sleutel van de brandkast gegeven, welken sleutel hij in bewaring had, zoodat hiervan een duplicaat gemaakt kon worden. Dezen duplicaatsleutel heeft hij zelf op de brandkast geprobeerd.

De vonnissen zijn, nadat de kwestie van gratieverleening is onderzocht, voltrokken.

Uit het proces is gebleken, dat de veroordeelden eerst na hun arrestatie hebben vernomen, dat hun opdrachtgevers Joden en communisten waren. Zij waren door deze ophitsers achter de schermen in verregaande mate opgehitst.

Dagblad voor Noord-Holland, 19/05/1944

Het eerste fysieke contact tussen Ferdi en de vijand vindt plaats. Handen grijpen hem beet. Jaren is hij uit de greep van de bezetter kunnen blijven. Hij wist dat het eens zou kunnen gebeuren, maar had de kracht om in eigen daden te geloven. Hij weet ook wat hem nu te wachten staat: de lange martelgang, waar aan het eind, de dood door de kogel op hem wacht. Een donderslag gevolgd door een bombardement van emoties. De vage ondefinieerbare angst, die al jaren onderdeel van het dagelijks leefpatroon is, blijkt gegrond. Ferdi is gearresteerd, ter dood veroordeeld en het vonnis is voltrokken. Ferdi staat voor het vuurpeloton op een onbekende plaats. Na het schot zakt zijn lichaam in elkaar en valt achterover in het gat, dat vers gegraven is. De laatste korrel valt uit de

zandloper zonder dat deze wordt gekeerd. Zijn lichaam verdwijnt, maar herinneringsbeelden blijven achter bij de nabestaanden.

De lange vakantietocht met het gezin in de Graham, Ferdi als trotse drager van het voortrekkersinsigne, Ferdi met zijn vrienden in de Biltse Duinen.

Van hen komen een voor een de gezichten na de oorlog weer tevoorschijn. Van zijn zes vrienden sloten zich drie bij het verzet aan, één trof hetzelfde lot als Ferdi, de anderen mochten bouwen aan een toekomst. Niet alleen herinneringen aan de heldendaden, die hij verrichtte, blijven in de lucht hangen, maar ook gevoelens van het verdriet van zijn familie en de ondragelijke pijn van het verlies voor zijn verloofde Netty van Hattum.

Het krantenartikel is het enige bericht dat de naaste familie, vader, moeder, broer, zus en verloofde, via openbare bronnen ontvangen. Talloze vragen rijzen. Waar, hoe, waarom? Onder welke omstandigheden? Heeft hij geleden? In het krantenbericht wordt als beroep van Ferdi vermeld: houthandelaar. Kennelijk heeft Ferdi niet zijn laatste werkkring, die bij het Distributie Dienst van de gemeente De Bilt, opgegeven. Ik vermoed dat hij zijn verzetsdaden bij deze instantie en de contactpersonen die hij er heeft zo veel mogelijk uit het zicht heeft willen houden. Het beroep van houthandelaar is minder verdacht.

Op de dag van de publicatie, woensdag 17 mei, gaat Netty van Hattum naar 's-Gravenhage en komt mijn ouders op de hoogte stellen. Beiden liggen ziek in bed. Het is tekenend voor de band, die Netty met mijn ouders heeft, dat zij onmiddellijk naar hen toe gaat. Ze zal overigens zeker ook bij haar aanstaande schoonouders in Bilthoven langs geweest zijn. Netty vraagt de hulp van mijn vader om de lange en frustrerende speurtocht naar de overlijdensomstandigheden met succes te kunnen afsluiten.

Arrestatie

Bij ons thuis gaat het verhaal dat Ferdi in mei 1944 in de trein zit op weg naar Utrecht. Hij heeft een tas met wapens bij zich. De trein vermindert vaart als het station van Utrecht in zicht komt en stopt nog voor het perron. Alle passagiers staan op om te zien wat er aan de hand is en raken in paniek als zij Duitse soldaten in de verte op het perron zien staan. Ferdi vermoedt onraad, springt direct de trein uit en haast zich buiten het perron om naar het stationsplein. Als hij dit hollend oversteekt komt juist een colonne Duitse soldaten aangemarcheerd. Zij ruiken onraad en duiken op hem. Ferdi wordt gearresteerd en in Amsterdam gevangengezet, berecht, veroordeeld en in de duinen van Overveen ter dood gebracht.

Dit verhaal heb ik mijn leven lang meegenomen. Helderheid heb ik destijds niet gekregen, maar eerlijk gezegd ook niet gezocht. Het was een feit. Verder werd er binnen de familie over de oorlog niet gesproken.

Als ik in het jaar 2020 in het bezit kom van het archief dat in de tweede helft van de veertiger jaren over Ferdi is opgebouwd door de schrijvers van het boek 'De Eerebegraafplaats te Bloemendaal', vind ik daarin een verslag van mijn ouders over de arrestatie.

De voornaamste getuige van de arrestatie van Ferdi is een zekere heer Serné uit de Vlierboomstraat in 's-Gravenhage. Een paar straten van het huis van mijn ouders vandaan. Hij bevindt zich op 10 mei 1944 op een van de perrons van het Centraal Station in Utrecht en ziet van dichtbij dat een rennende man omsingeld wordt door S.D.-agenten. De persoon, gewapend met twee pistolen, weet al schietend te ontkomen. Buiten het station laten twee willekeurige Duitse soldaten, die zich toevallig daar ophouden, hem struikelen. Hij probeert schietend op te staan, maar wordt gepakt en hevig afgeranseld. Zwaargewond wordt hij met de trein afgevoerd richting 's-Gravenhage. Als de heer Serné later via de krant ontdekt dat de scène die hij in Utrecht heeft gezien om een zekere Ferdinand van der Ham gaat, vraagt hij zich af of deze man familie is van degenen die hij kent van de Thorbeckelaan. Hij neemt contact met mijn ouders op en vertelt wat zich op 10 mei in Utrecht heeft afgespeeld.

Het meest waarschijnlijke vervolg is dat Ferdi eerst enige dagen in het Oranjehotel in Scheveningen opgesloten heeft gezeten. De trein, waarin hij werd vervoerd, ging immers richting 's-Gravenhage. Daar zou nog een poging ondernomen zijn om hem te bevrijden. Helaas zonder resultaat. Vervolgens is hij naar het 'Huis van Bewaring I' aan de Weteringschans in Amsterdam gebracht. Ook in deze gevangenis zal hij stevig aangepakt zijn. Op maandag 15 mei wordt hij daar ter dood veroordeeld en vervolgens een dag later in de duinen van Overveen gefusilleerd.

De ter dood veroordeelden worden, meestal twee aan twee aan elkaar vastgebonden, voor een gegraven kuil opgesteld en op commando in de hartstreek met kleine serie kogels doodgeschoten. Ontdaan van schoenen en ringen worden ze met zand overdekt.

Ik ga er vooralsnog vanuit dat Ferdi op 16 mei 1944 is overleden. Die dag valt de duisternis in om 21 uur en 21 minuten. Rood van woede stort de ondergaande zon zijn tranen in de golven van verdriet.

Enige dagen eerder, vertelt Chris de Leeuw, logeert Ferdi nog bij ons en zegt dat hij op een avond weer aan het 'werk' gaat. Maar hij komt niet meer terug.

Reconstruerend denk ik dat Ferdi na de aanslag op Weteringschans in Amsterdam al of niet via zijn onderduikadres in die stad naar Bilthoven is

gegaan en daar bij de familie de Leeuw een paar dagen heeft verbleven tot hij weer gewapend en wel is vertrokken naar een volgende verzetsactiviteit. Een van de dagen na zijn vertrek doen de eerste geruchten in Bilthoven de ronde. Ferdi is opgepakt. Later wordt verteld dat hij weer is ontsnapt. Maar de dag er na hangen mededelingen op de aanplakborden in het dorp. Ferdi en een aantal anderen zijn opgepakt. De executie heeft al plaatsgevonden. De dag van publicatie is woensdag 17 mei. Chris de Leeuw gaat naar de pastoor en vraagt hem om het bericht aan zijn moeder door te geven. Zijzelf durft dat niet te doen. De volgende dag is er in kleine kring een onofficiële requiemmis in de rooms-katholieke parochiekerk van Bilthoven. Chris de Leeuw herinnert zich nog hoe de organist improviserend het Wilhelmus speelt. Het verboden volkslied.

Doodvonnissen

Door het Polizeigericht te Amsterdam worden wegens sabotage doodvonnissen uitgesproken voor Lute Thijs de Haan, Ferdinand Alphons Marie van der Ham, Hendrikus Johannes Antonius Wittebold en Marten Lijnema. Uit de datum van de vroegste publicatie leid ik af dat het vonnis voor alle vier de veroordeelden heeft plaatsgevonden op of voor de datum van 17 mei. Het vinden van de exacte overlijdensdatum wordt nog een groot probleem.

De Duitse bekendmaking van de doodsvonnissen geeft aan dat op 11 mei een roofoverval heeft plaats gevonden op het postkantoor van Wassenaar. De Haan wordt als hoofdschuldige aangewezen. In dit krantenartikel is het onduidelijk of ook Ferdi hieraan heeft deelgenomen. Samen met de Haan wordt hij wel in één alinea genoemd, terwijl de andere verzetslieden apart worden vermeld. Volgens de bovenomschreven getuigenis van de heer Serné zou Ferdi overigens al op 10 mei gearresteerd zijn.

Ferdi wordt in ieder geval betrapt op verboden wapenbezit en beschuldigd van het plegen van een moordaanslag op een lid van de Sicherheitspolizei en evenals de anderen, van het lidmaatschap van een verzetsbeweging. De door Ferdi gepleegde aanslag mislukte overigens, aldus de Duitse mededeling. Volgens de kennis van dat moment zou het doodvonnis de 17de mei, 's morgens in alle vroegte of de dagen ervoor zijn uitgevoerd.

Lijnema en Wittebol waren beiden lid van de LO Kantens in Groningen. Zij zijn gearresteerd op 31 januari 1944 na een overval op het gemeentehuis van Kantens en naar het Scholtenhuis in Groningen overgebracht. Na een langdurig verblijf aldaar zijn zij op 15 mei in Amsterdam terecht gekomen.

Hun namen zijn opgenomen in de catalogus van systeemkaarten van verzetsbetrokkenen van het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen.⁵⁹ Over de overlijdensdatum van beiden heeft onzekerheid bestaan. Na aanvankelijk 17 mei te Amsterdam en daarna 16 mei, is uiteindelijk 15 mei als overlijdensdatum te Bloemendaal opgegeven.

Voor Marten Lijnema wordt op 18 februari 1945, negen maanden na zijn arrestatie, in de gemeente Kantens, zijn voormalige woonplaats, een overlijdensakte opgemaakt. Daarin wordt verklaard dat uit een uittreksel uit het register van Bloemendaal blijkt dat hij op 15 mei 1944 op een onbekende plaats is overleden.

Voor Hendrikus Johannes Antonius Wittebol heb ik geen nadere gegevens kunnen vinden. Ik ga ervanuit dat de datum van overlijden evenals die van zijn medeverzetsman op 15 mei 1944 gesteld mag worden.

Voor Lute Thijs de Haan wordt op 27 maart 1945, tien maanden na zijn arrestatie, in de gemeente Delft, zijn voormalige woonplaats, een overlijdensakte opgemaakt, waarin verklaard wordt, dat uit een uittreksel uit het register van Amsterdam blijkt, dat hij op een onbekend tijdstip op 17 mei 1944 te Amsterdam is overleden.

Uit deze gegevens concludeer ik dat Lijnema en Wittebol vanuit Amsterdam naar Bloemendaal gebracht zijn en daar op 15 mei zijn gefusilleerd. De Haan is, denk ik, in Amsterdam gefusilleerd en zijn lichaam is op 17 mei naar Bloemendaal overgebracht. Nu Ferdi nog. Ik volg het tijdspad.

Ik heb geen afscheidsbrief van Ferdi in het familiearchief aangetroffen. Noch aan zijn ouders, noch aan zijn verloofde. Volgens historicus Dr. L. de Jong heeft een dergelijk geschrift bij een meerderheid van de terdoodveroordeelden ontbroken. Het is voor de nabestaanden van het grootste belang precies te weten waar en wanneer de gevangenneming en alle vervolgstappen hebben plaats gevonden. Onzekerheid is slopend. Tot aan haar overlijden op 27 oktober 1945 heeft zijn moeder Hanna met de onduidelijkheid over het overlijden van haar zoon geleefd. Verdriet was onderdeel van haar dagelijks leefpatroon. Het zal er zeker toe hebben bijgedragen dat zij zo jong, zevenenzestig jaar oud, is gestorven.

Op vrijdag 19 mei 1944 gaat mijn vader naar zijn ouders in Bilthoven om bij elkaar troost te vinden.

Op de vrijdag, de week erna, wordt in de parochiekerk van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand in Bilthoven eerst een stille mis en wat later op die dag een plechtige requiemmis ter nagedachtenis van Ferdinand van der Ham opgedragen.

⁵⁹ archieven.nl, De Zwerver, in memoriam.

✝

Op Dinsdag 16 Mei 1944 heeft tot onze diepe droefheid
onze lieve Zoon, Broeder, Zwager, Oom en Verloofde

FERDINAND ALPHONS MARIE VAN DER HAM,
zijn ziel aan zijn Schepper wedergegeven.

Hij was 27 jaren.

BILTHOVEN, 20 MEI 1944
Soestdijkscheweg Noord 48.

Bilthoven: Theod. J. van der HAM
s' Gravenhoge: J. M. van der HAM-van der Drift
A. M. van der HAM
G. J. M. van der HAM-Wittebrood
en kinderen
Groenekan: C. M. VINK-van der Ham
G. A. VINK en kinderen
Utrecht: Nety van HATTUM.

Geen bloemen — Gaarne H.H. missen.
De H.H. Ultraardiansen zullen gehouden worden in de parochiekerk van O.L.Vr. van
Aijfeld tusschen te Bilthoven op Vrijdag 26 Mei a.s. De stille H. mis te 8 uur en de
plechtige Requiemmis te 10 uur.

K 801

Overlijdensbericht, 20/05/1944

✝

IN EEUWIG
AANDENKEN
BLIJFT DE RECHTVAARDIGE

PS: 131. 7

K 801

Bidprentje, 20/05/1944

✝

Gedienk en nu gederuchtige geboden
Ferdinand Alphons Maria
VAN DER HAM,
geboren te Voorburg 20 November 1916
overleden 16 Mei 1944.

De Heer heeft gestorven, de Heer heeft gemen, de naam des Heeren is geroemd.

Weest niet te zeer over mijn dood, verhoort
U verhoort, dat ik in het huls van den lieveliefden
Vaders het lood mijner werken ontrent en naar
macht op U, om met U samenijd voor oewig
gelukkig te leven.

Zalig de menich, die de beproeving door-
stant, want die hij beproeft zal zij, sal hij de
kroon des leuens ontangen, die Guld beloonst
heeft aan hem, die hem heminnen.

ORRIS,

Wij bidden U, o God, verleen ons uw die-
nare Ferdinand vergiffenis van zijn zonden en
wrekheten, en laet hem deel hebben in het geluk
waar uitskerken. Dit smekken wij U door
Jesus Christus onser Heer. Amen.

Mijn Jesus barmhertigheid.

Ziet Hart van Maria, wees mijn heil.

Onse Vader — — — — — Wees gestroet.

K 801

Zijn broer Adri en zijn ouders zijn erbij en Netty van Hattum. Ook Chris de Leeuw, Zus Boerma en heel wat plaatsgenoten en vrienden zullen aanwezig geweest zijn. Ferdi was geliefd en had veel vrienden. Er vallen tranen in overvloed. De plechtigheid geeft troost, maar geen rust. Daarvoor zijn er te veel vragen. Het lichaam ontbreekt in de kerk. De rituelen rond de begrafenis - zo belangrijk voor het verwerken van het afscheid - blijven uit.

Nog tweemaal kom ik in de rest van dit jaar de naam van Ferdi in de oude agenda van het jaar 1944 tegen. In de maand juni worden op twee opeenvolgende weken H. Missen in de parochiekerk van 's-Gravenhage ter zijner nagedachtenis opgedragen. Zijn ziel is in Gods handen. De afhandeling van de aardse zaken ligt in de handen van mijn vader. Hij is daartoe door zijn vader Theodoor aangesteld. Geen sinecure.

Medeleven vanuit het verzet

Ook het verzet laat haar medestanders en andere Nederlanders weten dat opnieuw een aantal verzetshelden het leven heeft gelaten.

De Engelse editie van 'Vrij Nederland' publiceert op 27 mei 1944 de arrestatie van zes landgenoten en de ter dood veroordeling van vier van hen, onder wie Ferdi en de

hierboven reeds genoemden voor wie het vonnis eveneens in die dagen is voltrokken.⁶⁰

De illegale pers laat kort na zijn overlijden weten dat de daden van Ferdi van der Ham haar niet ontgaan zijn. In de Nederlandse variant van het blad 'Vrij Nederland' wordt een 'in memoriam' gepubliceerd:⁶¹

Slechts enkele dagen nadat je, als een held voor je vrijheid vechtend, in handen van de Gestapo viel, kwam aan jouw mooi en nog zoo hoopvol leven een eind. Met de dreigende invasie in zicht, haasten de Duitschers zich hun moordenaars-werk snel te verrichten. Zij hebben reden mannen als jij in de tijd die nu komt te vrezen. Fer, je was een 'gaaf' mensch, een geloovig man, een goed vriend. Je daadkracht om onrecht te herstellen, je liefde voor ons

⁶⁰ Vrij Nederland, 27/05/1944, p. 547.

⁶¹ NIOD, archief 185a, dossier 48.

vaderland, zal ons steeds tot een symbool zijn. In jou verliezen zij die je dierbaar zijn, het beste dat deze verdwaasde wereld kent.

Vooralsnog ga ik ervanuit dat dit afscheidsbericht door H.M. van Randwijk, hoofdredacteur van Vrij Nederland, is geschreven.

Zoektocht naar overlijdensdatum

Er moet een overlijdensverklaring komen; het officiële bewijs van het overlijden en de eerste stap van de administratieve afwikkeling. Geen eenvoudige opgave, naar blijkt. Het 'Feldgericht' te Velp is de instantie die een verklaring zou kunnen afgeven omtrent plaats en tijdstip van overlijden. Netty van Hattum gaat er heen om navraag te doen. Zij krijgt te horen dat een antwoord binnen een paar dagen te verwachten is. Als na een maand nog geen reactie is ontvangen, besluit mijn vader een officieel schriftelijk verzoek te laten doen. De notaris van de familie, de heer C.J. van den Berkhof, wordt op het spoor gezet. Op 12 juli 1944 stuurt hij een brief aan Karl Georg Eberhard Schöngarth, de zojuist benoemde Befehlhaber der Sicherheitspolizei te 's-Gravenhage. Van Duitse zijde komt als antwoord dat het verzoek wegens bijzondere omstandigheden 'te zijner tijd' in behandeling wordt genomen.

Mijn vader zoekt via zijn kanalen bij de Nederlandse overheid de administratieve afhandelingswijze uit. Het 'Feldgericht' (ook 'Polizeistandgericht' geheten) doet een opgave van de personen die ter dood zijn veroordeeld en waarvan het vonnis is voltrokken. Zij stuurt deze opgave naar de Inspectie van de Bevolkingsregisters te 's-Gravenhage. Vervolgens moet het Hoofd van de Rijksinspectie op verzoek van de Inspectie van de Bevolkingsregisters aan de hand van de gegevens, die het Feldgericht haar ter beschikking heeft gesteld, een overlijdensakte opmaken. Deze akte volgt de weg naar het Bevolkingsregister in 's-Gravenhage en wordt vervolgens naar het Bevolkingsregister van de woonplaats van de overledene gestuurd, die op haar beurt een overlijdensakte bestemd voor de nabestaande opmaakt. In het geval van Ferdi zou deze laatste instantie het Bevolkingsregister van Utrecht zijn. Als het doodvonnis is voltrokken zijn de lichamen van de overledenen van geen waarde meer voor de bezetter, laat staan dat enig administratieve afhandeling daaromtrent hem interesseert. Het Feldgericht is over het algemeen bij verzetsstrijders niet genegen om de plaats en tijdstip van overlijden bekend te maken en nader inzicht in de omstandigheden van overlijden te geven. Het ontbreken van een gegeven waarom gevraagd wordt, vertraagt echter de procedure.

Geheel buiten deze beschreven officiële procedure om krijgt de notaris in september rechtstreeks antwoord van het Polizeistandgericht te Velp. Het doodvonnis is op 6 juni 1944 op een onbekend tijdstip te 's-Gravenhage voltrokken. Het Polizeistandgericht verwijst voor een extract van de overlijdensakte naar de Burgerlijk Stand van 's-Gravenhage.

Helaas blijkt bij navraag door mij het gehele archief van notaris van den Berkhof, na aanvankelijk te zijn overgedragen aan zijn opvolgers, enige tijd geleden door een van hen te zijn vernietigd. Ook deze overlijdensakte is de papierversnipperaars ingegaan.

Ik wend mij tot het Utrechts Archief. Conform de procedure blijkt zij in het bezit van een overlijdensakte, die op 15 augustus 1944 door een ambtenaar van de Burgerlijke Stand van Utrecht is opgesteld.⁶² Daarin verklaart deze ambtenaar dat hij heeft vastgelegd dat op 6 juni op een onbekend tijdstip te 's-Gravenhage is overleden: van der Ham, Ferdinand Alphons Maria. Als het beroep van Ferdi wordt 'controleur' opgegeven. De betreffende ambtenaar vermeldt niet op basis van welke bron hij dit feit vermeldt, terwijl hij in dit formulier daarover wel wordt bevraagd. Een akte uit 's-Gravenhage zal de bron geweest zijn. De overlijdensdatum en de plaats van de voltrekking van het doodvonnis roepen vragen op. Zes juni, te 's-Gravenhage? Terwijl volgens de mededeling in de kranten 16 mei staat aangegeven voor de voltrekking van het vonnis. Zonder plaatsaanduiding.

<p>No. 1904</p> <p><i>De doodlating van twee daarbij voorkomende geadresseerden?</i></p> <p><i>M. Kleun</i></p>	<p>Heden <i>vijftien, Augustus</i></p> <p>negentienhonderd <i>vier en veertig is door</i> verscheen voor mij, ambtenaar van den Burgerlijken Stand van Utrecht, <i>ingezeten tot op des zesden Juni dizeg jaars ten onbekende ure en minute te</i></p> <p>oud _____ jaar,</p> <p>wonende alhier, die op grond van eigen wetenschap verklaarde, dat op den _____ maand, te _____ uur in den ouderdom van _____ alhier is overleden:</p> <p><i>in 's-Gravenhage is overleden: van der Ham, Ferdinand Alphons Maria, oud twee en veertig jaars, controleur, geboren te Grootburg, woonende te Utrecht, ongehuwd, trouw van: van der Ham, Theodorus Johanna Maria, kindt van de Drift van niet bekend</i></p> <p>Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen.</p> <p><i>M. Kleun</i></p>
---	--

Overlijdensakte nr. 1904, 15 augustus 1944

⁶² Het Utrechts Archief, overlijdensakte, no. 1904.

Met een ondragelijke onzekerheid zal de familie de rest van de oorlogsdagen moeten leven. Wat is er met Ferdi tussen 16 mei en 6 juni gebeurd? En wat in de zes dagen ervoor, vanaf zijn arrestatie op 10 mei 1944?

Ik blader door de agenda van mijn vader en zie op de datum van 6 juni 1944 de aantekening dat dit de sterfdag van Ferdi is. De aanvankelijke datum van 16 mei is doorgestreept en vervangen door deze latere datum. Hij gaat er dus vanuit dat 6 juni de meest waarschijnlijke sterfdag van zijn broer is. Dit betekent dat familie en vrienden op 26 mei een requiemmis hebben bijgewoond voor iemand die nog niet was overleden. Een ondragelijke gedachte.

In het familiearchief vind ik alleen nog een briefwisseling met de notaris over een levensverzekering, die Ferdi heeft afgesloten ten gunste van zijn broer Adri. Het gaat om een uitkering van f 1000,- bruto. Jammer dat ik de beweegredenen van Ferdi om zijn broer Adri als begunstigde aan te wijzen niet ken. Het nettobedrag van f 600,- dat resteert na aftrek van successierechten en notariskosten, vindt zijn bestemming bij een goed doel. Maar eerst dient mijn vader nog een Ariërverklaring te tekenen. Joden zijn niet gerechtigd enig geld te ontvangen. Mijn vader tekent de verklaring. Volgens de geldende regels mag een maximumbedrag van f 300,- in een eenmalige overdracht worden overgeboekt. Het restant volgt in drie wekelijkse coupures van f 100,-

Bij gebrek aan uitzicht op enig resultaat wordt het zoekwerk van mijn vader naar tijdstip en omstandigheden waaronder het leven van Ferdi is beëindigd voorlopig opgeschort en zal de emotievolle zoektocht de datumgrens tussen wereldoorlog en vrede overschrijden. Zover is het nog niet.

Dolle Dinsdag

Ik ga terug in de tijd, want de verzetsdaden van Ferdi hebben niet alleen gevolgen gehad voor hemzelf, maar ook voor de bewoners van mijn ouderlijk huis aan de Thorbeckelaan 9 in 's-Gravenhage. De kalender staat op de maand juni in 1944. Tussen juni en september 1944 maken mijn ouders om beurten een reis naar Bilthoven om mijn grootouders te ondersteunen. Ook Venhuizen wordt niet vergeten. Mijn ouders zijn mobieler dan ik dacht. In de velden van Venhuizen zitten Jacqueline Wittelaar, dochter van Rie en Ign en ikzelf, beiden naar Jacob Wittebrood vernoemd, gezellig aan weerszijde van hun opa.

Venhuizen, zomer 1944

Maandagmorgen 4 september gaat mijn vader met de fiets naar kantoor en vertrekt in de loop van de ochtend, lopend van kantoor naar het station, om per trein naar een middagvergadering in Alkmaar te gaan. Fietsen kun je maar beter veilig in de stalling van het kantoor laten staan, in plaats van ergens bij het station.

's Morgens nog had hij via zijn 'geheime' informatiebron bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten vernomen dat Brussel de dag ervoor bevrijd was en de Geallieerden strijd voerden in het strategisch gelegen havengebied van Antwerpen. Ook de geruchtenmolen strooit echter haar berichten over de Nederlandse grens. 'Breda zou al bevrijd zijn!' 'Fake news', zeggen we in deze tijd. Na de vergadering reist mijn vader door naar Venhuizen om daar bij de familie van mijn moeder te overnachten. De volgende morgen vertrekt hij vroeg. Onderweg tussen Alkmaar en Uitgeest ziet hij vanuit de trein Duitse militairen en Nederlanders met zwaarbeladen voertuigen in colonnes over de wegen rijden. Aangekomen bij het Hollands Spoor in 's-Gravenhage constateert hij een vreemde drukte. Mensen met bloemen in de hand begeven zich richting Rijswijkseplein. 'Breda is bevrijd en de Geallieerden begeven zich richting Rotterdam.' Dat is de teneur, maar op het kantoor gekomen blijkt deze informatie onjuist te zijn.

Deze gebeurtenis is een van de zeer weinige verhalen, die mijn vader over zijn belevenis van de oorlog heeft overgedragen. Hij heeft het relaas uitgetypt en later in een van de boeken van Dr. L de Jong in zijn boekenkast gestopt.

Dolle Dinsdag is geboren. De onstuitbare geruchtenstroom lijkt vaste voet te krijgen doordat Seyss-Inquart, in de loop van de maandag ervoor, de 'Ausnahmezustand' heeft afgekondigd. Een samscholingsverbod voor groepen van meer dan vijf personen en een spertijd vanaf 20.00 uur in plaats van 22.00 uur met zware straffen bij overtreding, zijn onder meer de maatregelen, die per direct zijn ingegaan. Zoiets doet de bezetter niet voor niets, denkt men. Later blijkt het loos alarm. De glaasjes oranjebitter zijn te vroeg uitgeschonken. Maastricht is eerder aan de beurt dan Breda. Dertien september. Breda zou pas op 29 oktober worden bevrijd.

Als het treinpersoneel op zondag 17 september een algehele staking begint is ook het reizen per trein niet meer mogelijk. De fiets is dan een van de laatste middelen van vervoer. Vervoersmiddelen zijn noodzakelijk, want de voedselvoorziening gaat meer en meer haperen. Aardappelen en groenten moeten soms van ver gehaald worden.

Voedselvoorziening

Mijn ouders sluiten een bondje met de huisarts dr. Van Dijk. Zo af en toe schrijft hij een recept uit op naam van een van de gezinsleden die wegens ziekte of verzwakking extra voeding nodig heeft. In het familiearchief zit nog een brief van het Ministerie 'Dienst van Handel, Nijverheid en Scheepvaart' als reactie op een verzoek, ondersteund door een brief van dr. Van Dijk, voor een extra rantsoen. Blijkbaar valt onder dit Ministerie de 'Gemeentelijke Crisis en Distributiedienst', onder leiding van directeur Nieborg. Hij is degene, die onder de nodige voorwaarden een extra rantsoenering toekent van 3,5 liter melk, 200 gram boter, 500 gram vermicelli en 420 gram beschuit. Deze extra rantsoenen worden verstrekt over een periode van vier weken tegen inlevering van tweederde broodkaart en een halve aardappelkaart. Wel extra van het ene voedingsmiddel, maar dan tegelijk minder van het andere. Een merkwaardig ruilhandel spel. In tijd van oorlog en schaarste gelden kennelijk speciale regels. Er wacht een barre herfst.

In de maand oktober 1944 gaat mijn moeder voor het eerst een aantal malen naar de centrale keuken in de Okkernootstraat 79 om er als aanvulling op het dagelijks eten een extra maaltijd te kopen. Een maand lang maakt zij gebruik van deze voorziening en houdt er dan mee op. De reden is mij onbekend.

Een keer per week rijden mijn vader of moeder op de fiets naar een adres in de buurt van Vlaardingen om aardappelen, groente en fruit te kopen. Dertig lange kilometers heen en dertig loodzware kilometers terug. De vracht voor een hele week.

De maand november is al erg nat en koud voor de tijd van het jaar. Halverwege de maand valt ook nog eens de elektriciteit uit. Het gebrek aan brandstof is groot. Mijn vader sluipt ieder avond na donker het huis uit, loopt door de tuin en klimt over de schutting aan de achterkant van de tuin. Hij is gewapend met een handzaag. Achter de schutting staat op het terrein van restaurant- en theehuis 'Lommerrijk', dat achter ons huis gelegen is, een zeer oude, dikke en wijdvertakte boom. Daar treft hij een groepje gelijkgezinde mannen uit de buurt. Iedere avond opnieuw klimmen zij de boom in en wordt deze ontdaan van steeds meer takken.

Het is een feeëriek gezicht. Kleine knijpkatten springen aan en uit.⁶³ Even bijlichten om te zien waar gezaagd moet worden of hoe de tak naar beneden moet vallen. Fluisterend overleg en dan de krakende klap van de val. Ter plaatse moeten de takken in korte stukken gezaagd worden. Klein genoeg om sluipend langs de puien op een kruiwagen mee naar huis genomen te worden. Mijn vader hoeft de stukken hout maar over de schutting te gooien om ze in veiligheid te brengen.

Op een foto uit 1940 prijkt de boom nog ver boven het theehuis Lommerrijk uit. Als de jaarwisseling van 44/45 voor de deur staat, resteert nog slechts een klein stukje van de stam. Na de oorlog is het volledig kaal ter linkerkant van het uitspanningsgebouw. De eigenaar heeft zich de moeite bespaard om te protesteren. Tegen de overmacht van de groep was hij niet opgewassen.

Lommerrijk' in de eerste oorlogsjaren met links de boom en in 1945 'Lommerrijk' zonder boom

Het hout is bestemd voor de kachel in de voorkamer. De enige kamer waarin wordt gestookt. Op zaterdagavonden zitten we rond die haard en kijken hoe de 'broeder' langzaam in de pan rijst. Met stroop, een van de zeldzame lekkernijen. Soms bij kaarslicht als de elektriciteit weer eens is uitgevallen. Toch hebben we het niet slecht. Ik kijk in het kasboek en zie dat mijn moeder een streep door de post van uitgaven voor 'banket' heeft gezet. Er wordt niet meer gesnoept en ook geen bezoek meer ontvangen. Alle ooms en tantes, die ons huis regelmatig bezoeken, blijven thuis. De petit fours bestaan alleen nog maar in de verbeeldingswereld. De uitgaven aan het huishouden beperken zich steeds meer tot het hoog noodzakelijke. We zijn zuinig met zeep dat zeer schaars is. We leren de restanten van het zeepblokje op het nieuwe stukje te plakken. Een gewoonte die ik mijn leven lang zal hanteren.

⁶³ Een knijpkat is een batterij loze zaklantaarn, die voortdurend in beweging gehouden moeten worden om stroom te leveren en daarbij het geluid maakt van een kat, die geknepen wordt.

Het dagelijks eetpatroon verandert. De restjes van de ene dag worden de volgende dag weer verwerkt. Vis komt al lang niet meer op het menu voor. Vlees wordt nog wel gegeten, maar de plakjes en stukjes hebben beduidend aan gewicht ingeleverd. Aardappelen, groeten en fruit liggen nog voldoende op het bord. Melk wordt met water aangelengd of helemaal door water vervangen, terwijl de sneetjes brood steeds dunner worden. Op de boterhammen komen nog wel boter, kaas en eieren of ander beleg van de kruidenier, wat kariger bedeed en tegen een hogere prijs aangeschaft. Dubbele boterhammen en spaarzaam belegd natuurlijk. Daarnaast worden besparingen gezocht in het schrappen van reisgeld, geen brieven meer versturen, minder telefoneren, geen onderhoud plegen, de haren van de kinderen zelf knippen en de kruidenier wat minder bezoeken. Er blijven wel merkwaardige posten verschijnen. Vanaf oktober, na een jaar afwezigheid, komt de werkster weer terug. Een niet onaanzienlijke kostenpost. Ook de kosten voor het stomen van kleding blijven op niveau. De wasserij is ook wel heel verleidelijk dichtbij. De Thorbeckelaan oversteken een paar honderd meter langs de Loosduinseweg en daar liggen maar liefst vijf wasserijen. Zo maakt ieder gezin zijn eigen keus in deze barre oorlogsdagen. Maar de hongerwinter moet nog komen.

Arbeidsinzet

Mijn vader is in de eerste maanden na het overlijden van Ferdi extra alert. Hij weet niet wat hij van Duitse zijde kan verwachten. Het is niet ongebruikelijk dat in familiekring van verzetslieden onderzoek wordt gedaan naar 'subversieve' elementen. Hij gaat nog wel naar zijn werk, maar is op zijn hoede. Mijn ouders treffen voorbereidingen voor een eventuele onderduikplaats. In de agenda zie ik dat vanaf juni de zakelijke afspraken buiten kantoor nog slechts sporadisch voorkomen en vanaf augustus geheel ontbreken. Ik vermoed dat mijn vader ergens in het laatste kwartaal ziekteverlof heeft gekregen. De huisarts zal daar zeker een rol bij gespeeld hebben. In september loopt hij ook voor het laatst 's avonds door de buurt om de verduistering te controleren. Langzaam maar zeker zie ik mijn vader van het openbare toneel verdwijnen.

De arbeidsinzet van Nederlandse mannen voor het verrichten van werkzaamheden in opdracht van de Duitsers ligt al sinds het begin van het jaar stil. De opmars van de geallieerden geeft voor de Duitsers een extra reden om Nederlandse mannen te werven. Niet alleen om in Duitsland te werken of zelfs elders naar het front te gaan, maar nu ook als ondersteuning van de Duitse troepen in Nederland.

Verdedigingswerken moeten worden gegraven. Vanaf half november worden - stad voor stad - mannen in de leeftijd van zeventien tot en met veertig jaar opgeroepen zich te melden voor de 'arbeidsinzet', zoals dat eufemistisch wordt genoemd.

Pamflet uit familiearchief

Mijn vader is op 14 september 1944 negenendertig jaar geworden. Dus de oproep geldt ook voor hem. Omdat de animo bijzonder gering is worden schrikbarende razzia's gehouden.

Rotterdam is het eerst aan de beurt. Duitse militairen met geweren in de aanslag sluiten wijk voor wijk af en slepen huis voor huis de kandidaten, die ervoor in aanmerking komen, naar buiten. Vijftigduizend mannen worden afgevoerd.

Op 21 november is 's-Gravenhage aan de beurt. Onder de codenaam 'Operatie sneeuwklomp' worden tijdens razzia's dertienduizend mannen opgepakt. Ik meen me het beeld te herinneren dat 's morgens vroeg hier en daar wat mannen met koffers of andere bepakking zich op de stoep van de Thorbeckelaan opstellen. Er lopen overal gewapende soldaten rond. Dit is het oudste herinneringsbeeld dat ik van mijn vroegste jeugd heb. Een drukte van jewelste. Overal op en neer lopende mensen. Geschreeuw. Gehuil. Paniek. Ik weet niet wat er gebeurt. Ik ben dan een maand eerder vijf jaar oud geworden. Vrouwen en kinderen worden tegengehouden. Zij mogen niet op de trottoirs komen en staan dus voor de ramen te huilen, te gillen en wat te zwaaien. Met het vertrek van de mannen sluipt de angst in een extra dimensie de huizen binnen.

Kruipkelder

Mijn vader staat niet bij de andere mannen, die gelaten wachten tot ze met vrachtauto's worden weggevoerd. *Papa is op reis*, luidt het thuis. In werkelijkheid zit hij, of beter gezegd ligt hij, in de kruipruimte onder de hal van ons huis. Daar is een provisorische verblijfplaats gecreëerd. Kaarslicht en knijpkat zorgen voor verlichting. Deze ruimte is te bereiken via de bezemkast in de hal, links voor de keuken. Deze kast heeft een dubbele omvang. Niet achter elkaar, maar naast elkaar. Mijn vader heeft een schot in de kast gezet, zodat het net lijkt alsof de kast de normale proporties heeft. In de ruimte achter het schot maakt hij een luik in de vloer, waardoor je in de kruipruimte onder het huis kunt komen. Het is de kunst om bij onraad in een paar minuten tijd via de bezemkast in de kruipruimte te zakken zonder sporen achter te laten. Ik neem aan dat er heel wat geoefend is. De kruipruimte geeft slechts bescherming voor een niet al te lange periode. Temperatuur en vochtigheid zijn er niet aangenaam. Je kunt er inderdaad ook alleen maar kruipen of liggen.

Een alternatieve vluchtroute loopt via het raam van de slaapkamer, die aan de achterkant van het huis is gelegen. Door de tuin, de schutting over en vervolgens achter restaurant Lommerijk langs, richting stad. Gelukkig is deze route nooit uitgevoerd. Althans niet door hem. In onze tienertijd hebben mijn broer en ik deze weg weleens gekozen om ongemerkt door ouders het Haagse nachtleven te verkennen.

Het duurt niet lang of we krijgen bezoek van een aantal Duitse soldaten op zoek naar mijn vader. Iedere kamer wordt afgezocht. Zonder resultaat. Mijn moeder wordt scherp aan de tand gevoeld, niet alleen over de verblijfplaats van mijn vader, maar ook over zijn relatie met zijn broer Ferdi. Zij vertelt dat mijn vader ziek is geworden en in een ziekenhuis ligt. Zij weet niet waar en heeft al enige tijd niets meer van hem gehoord. Zij laat een gesigneerd receptbriefje van dr. Van Dijk zien, onze huisarts. Die verklaarde op 16 november al dat mijn vader een *ernstig maaglijden heeft en dieet en rust moet houden en zich moet onthouden van iedere lichamelijke inspanning*. Mijn moeder geeft aan dat de relatie met de familie van haar man in Bilthoven zich de laatste jaren heeft beperkt tot een enkel verjaardagbezoekje per jaar. Zij denkt met dit verhaal weg te komen.

Wat mijn vader in een pessimistische bui al vermoedde, dat er een relatie tussen de activiteiten van zijn broer en hem gelegd zou worden, lijkt door de vraagstelling van de Duitsers op waarheid te berusten. De Duitsers willen mijn vader aan de tand voelen over het verzetswerk van Ferdi en

zijn eventuele eigen deelname daaraan of zijn activiteiten in andere groepen.

Snel volgt een onverwacht tweede Duits bezoek met maar liefst drie man sterk. In de hal laat de jongste zijn geweer van de schouder glijden. Met een harde bons valt het op de grond. Precies vlak voor de bezemkast, waardoor mijn vader zich in de kruipkelder, voorzien van zijn onderduikplaats, heeft laten zakken. *Verdammt* klinkt het uit de mond van de leider van de groep. Wij kinderen schrikken. Wat er in mijn moeder omgaat, valt moeilijk te beschrijven. Wel schrikken, maar geen angst of onzekerheid laten blijken. Ook ditmaal gaan de Duitsers onverrichter zake weg. Maar ze zijn nog niet klaar met mijn vader. Als blijkt dat zij hem ook niet in een ziekenhuis kunnen opsporen, wordt van hogerhand besloten vanaf januari 1945 een groot deel van de distributiebonnen in te houden. Dit krijgt mijn moeder begin december te horen. Zij slaat aan het hamsteren. Voor zover mogelijk althans, want het begrip schaarste voert de boventoon. In de laatste veertien dagen van december geeft zij het drievoudige van een vergelijkbare periode uit. Ze heeft het netjes genoteerd in haar kasboek.

‘Logeren’

Het resultaat van de hamsterpartij is niet voor mijn oudere broer en mij bestemd, want een vrachtwagen komt ons ophalen. Het zal een vrachtwagen geweest zijn van de grossierderij van de zwager van mijn moeder uit Den Helder, Cas Wols. Veel vrachtvervoer is er in die dagen niet meer.

Met mijn moeder vertrekken we op maandag 18 december naar Venhuizen. Ook haar fiets gaat mee, onder het dekzeil. Wij worden met z'n drieën in de cabine gepropt achter de chauffeur. Mijn vader blijft met mijn jongste broer Robbie achter. Riskant lijkt me. De autorit brengt ons naar Jacob en Catho Wittebrood in Venhuizen. Het is hen niet ontgaan dat mijn vader zich moet melden voor de arbeidsinzet. Zonder communicatie over en weer blijft zo'n vraag hangen. Mijn moeder stelt ze gerust en vertelt dat mijn vader zich met een hamer op zijn hand heeft geslagen en zo gewond is geraakt dat hij niet in staat is om in Duitsland te werken.

Bij mijn naspeuringen kom ik dit verhaal tegen. Ik denk niet dat het op waarheid berust, maar door mijn moeder verzonnen is om niet tegenover haar ouders nader te hoeven ingaan op zijn onderduikpoging.

Mijn moeder blijft er tot zaterdag, laat ons erachter en vertrekt met haar zwaarbeladen fiets. Ruim 100 km voor de boeg. Op weg naar huis. Een

huzaren stukje, met volle bepakking van aardappelen en groenten in juten zakken.

Thuis in 's-Gravenhage wacht een angstige tijd. Mijn vader onder het oog van de Duitsers ondergedoken. Gebrek aan distributiebonnen en dus extra zorg om voldoende voedsel te kunnen bemachtigen. Ook Robbie moet nog elders worden ondergebracht. Voor hem is er eveneens te weinig eten. De problemen stapelen zich op.

Mijn oudste broer en ik gaan uit logeren, hoeven niet meer naar school. Er breekt voor ons een geweldige tijd aan. 'Contra dictio in terminis' in een wereld, waar honger, kou en angst het dagelijks levenspatroon vormen. De perceptie van een kind kan diametraal tegenover die van een volwassene staan.

Ik zal in dit gedeelte van het verhaal over Ferdi gedeeltelijk putten uit mijn eigen geheugen en daarbij goed in de gaten trachten te houden waar de grens doemt tussen herinnering en verbeelding.

Van Venhuizen gaan we op zondag 24 december 1944 naar Den Helder. De stad, die ons ontvangt, staat met de rug naar ons toe. Het gezicht gericht op de zee. Vandaar zou het bevrijdingsleger komen. Waarom moeten wij tegendraads zijn?

Eind 1944 wonen er nog maar achtduizend mensen in Den Helder, waarvan drieduizend in het landelijk gedeelte. Meer dan de helft van de inwoners van de stad is inmiddels geëvacueerd. Bij de achtergeblevenen ligt in de gang een bundeltje kleren, wat geld, papieren en sieraden gereed als enige ballast bij het vluchten. De meeste openbare gebouwen zijn vernield en alle overheidsdiensten verhuisd naar de omringende gemeenten. De evacuees hebben al of niet vernielde huizen achtergelaten, ten prooi aan plundering en diefstal. Twee tot drieduizend Duitsers hebben zich in deze stad gevestigd. Half Den Helder is grotendeels verwoest en leeggestroomd. Toch sluipen wij erbinnen.

Per 1 oktober 1943 is geheel Den Helder tot 'Sperrgebiet' verklaard.⁶⁴ Dat wil zeggen dat uitsluitend met een ausweis de stad betreden of verlaten kan worden. Een ausweis wordt alleen verstrekt aan degenen, die in het bevolkingsregister staan ingeschreven en een aanwijsbare reden hebben om in de stad werkzaamheden te verrichten. Vanaf 1 januari 1944 mogen zelfs geen familie- of ziekenbezoeken meer worden afgelegd.⁶⁵

⁶⁴ Dagblad voor Noord-Holland, Heldersche editie, 22/09/1943.

⁶⁵ Dagblad voor Noord-Holland, Heldersche editie, 03/01/1944.

Vliegtuigmodel

De dag voor Kerstmis vertrekken wij opnieuw per vrachtwagen, nu vanuit Venhuizen. Ign Wittelaar, de man van Rie Wittebrood, die over een ausweis beschikt, weet ons ongemerkt in Den Helder af te leveren. Een operatie niet zonder risico's. We stoppen bij de bananenrijperij aan de van Speijkstraat, stappen uit en betreden onder de poort de bedrijfshal.

Een immens grote, halfduistere en kale hal. Geen banaan te zien. Alleen wat lege kratten. Hoog in de lucht hangt aan katrollen een indrukwekkend gevaarte. Een vliegtuig. Het model van de 'The Spirit of St. Louis'. Aan weerszijde voorzien van een levensgroot vignet van Fyffes bananen, het merk dat Jacob Wittebrood voert. Het exemplaar, dat jaren terug een van de succesvolle deelnemers van de bloemencorso in Bergen was, zweeft in de ruimte als vloog het in de schemerende nacht. Als ik bij het schrijven van deze passage mijn ogen sluit, zie ik het vliegtuig op mijn netvlies zweven. Heel indrukwekkend.

Firma "M.A. Grunwald en Zoon"

Binnendoor betreden we de woning van Cas en Co Wols-Wittebrood. Zij wonen op de eerste etage aan de linkerkant van het prachtige bedrijfspand.

Cas is de zoon van Leendert Justinus Wols (1870–1952) en Johanna Elisabeth Lumkeman. Hij deelt de woning aan de Oostslootstraat 61 in Den Helder, waar zijn ouders wonen, met drie broers en twee zussen. Vader Leendert is kleermaker. Zijn kinderen volgen hem niet op. Joop Wols wordt leraar op de kweekschool Sint Lucia in Rotterdam. Marlene kreeg in de vijftiger jaren van de vorige eeuw nog les van hem. Cas vindt zijn beroep in de cijfers en wordt boekhouder. Hij trouwt op 14 juni 1942 met Co Wittebrood. Het lot wijst hen aan om kinderen van anderen te verzorgen.

Stamboom van Casper Wols

Caspar Hendrik (Cas) Wols (Den Helder, 1906 – Den Helder, 1994)	X	Cornelia Maria (Co) Wittebrood (Alkmaar, 1909 – Den Helder, 1992)
---	----------	---

Geen kinderen

Onze gastheer van de komende maanden, Cas Wols, werkt bij de firma 'M.A. Grunwald en Zoon' een reeds lang in Den Helder gevestigd bedrijf. Opgericht door Mozes Aron Grunwald (1835-1916), van Joodse komaf.

In het kader van hetgeen ik eerder beschreven heb gaat er even een rilling door me heen. Een Joodse familie in oorlogstijd?

Mozes Aron Grunwald, zoon van de Russische Jood, David Grunwald, wordt in Oldenzaal geboren, verhuist met zijn ouders via Den Bosch naar Den Helder, ontmoet daar Mietje de Leeuw en trouwt met haar. Samen stichten zij een groot gezin van dertien kinderen. Evenals zijn vader is hij venter van beroep. Met een handkar loopt hij als voddenkoopman door de straten en voegt af en toe de verkoop van een partij vis aan zijn activiteiten toe.

Heldersche en Nieuwdieper Courant, 29 /03/1863

Hij heeft voldoende lef en zakelijk inzicht om zijn handel uit te breiden met de verkoop van koloniale waren en een heuse stoomkoffiebranderij. Met zijn zoon David maakt hij er een zich voorspoedig ontwikkelend grossiersbedrijf van onder de firmanaam 'M.A. Grunwald en Zoon'.

De vierde generatie en naamgenoot Mozes Aron Grunwald (1899-1972) neemt met zijn broer Frans in de jaren twintig van de vorige eeuw de firma over. Het is een bloeiend bedrijf en al om bekend. Gevestigd aan de Kanaalweg naast de synagoge. Mozes trouwt met Rebecca Vaz Dias (1910->1972), een telg uit een Amsterdamse Joodse familie. Hij bekleedt, zowel in de religieuze als in de zakelijke sfeer, nog tal van nevenfuncties.

In 1933 benoemt hij Cas Wols tot procuratiehouder. Hij zal er dan al geruime tijd als boekhouder hebben gewerkt, vermoed ik. In mei 1941 verhuist het echtpaar Grunwald naar Bergen. Daarna wordt het stil. Ze duiken onder. Beiden overleven de oorlog. Dat kan helaas niet gezegd worden van een aantal andere leden van deze Joodse familie uit Den Helder. Mozes Aron overlijdt in 1972 en zijn vrouw Rebecca wat later.

Na het vertrek van Mozes naar Bergen neemt Cas Wols vanaf 1942 de zaken waar. Zo goed en zo kwaad als dat in die tijd gaat. In 1943 treedt er nog een wijziging op in de procuratie.⁶⁶ Wat de aard daarvan is, is mij niet bekend. Ik vermoed dat er via het Duits gezag een 'Verwalter' wordt aangesteld. Dat is een bewindvoerder die toeziet dat geen Joods vermogen

⁶⁶ Dagblad voor Noord-Holland, 07/05/1943.

wordt weggesluisd, de Duitse regelgeving gerespecteerd wordt en de voedselvoorziening intact blijft.

Voor ons en nog een derde logé biedt de bijzondere relatie van Cas met dit bedrijf de mogelijkheid om het tekort aan distributiebonnen te compenseren. Een bijzondere gedachte dat wij extra te eten krijgen van de waren van een van oorsprong Joods bedrijf. Het is een 'Jahweh's wonder' dat zo'n puur sang Joods bedrijf de oorlog heeft overleefd. Wat zal Cas Wols dagelijks in angst hebben geleefd. Om hem heen heeft hij de Joden en de Joodse bedrijven de een na de ander zien verdwijnen.

Nooit is deze familie Grunwald later een onderwerp van gesprek geweest in de Haagse tak van de familie Wittebrood. Put ik puur uit mijn hersenbibliotheek dan kom ik als werkgever van Cas Wols alleen de naam VIVO tegen. Uit mijn onderzoek blijkt dat de firma Grunwald zich in de oorlog bij de 'Vrijwillige Inkoop en Verkoop Organisatie' van kruideniers, m.a.w. de VIVO, heeft aangesloten. Ik kan me voorstellen dat de naam Grunwald in die tijd zo veel mogelijk werd vermeden. En zo spraken wij thuis ook uitsluitend over de firma VIVO. Cas was werkzaam bij de firma VIVO. En nergens anders.

De VIVO wordt opgericht in 1942. De oudste zoon van P.A. Jacobbse uit Alkmaar, Antonius Hendricus Johannes (Toon) Jacobse (1894 - 1978) behoort tot de medeoprichters. De familie kwam al eerder in dit verhaal aan de orde. Toon is zijn vader in de handelsmaatschappij 'P.A. Jacobse' opgevolgd en runt met zijn twee broers een bloeiende grossierderij in grutterswaren. Bij een van de oprichters vergaderingen van de VIVO ontmoet Toon Jacobse Cas Wols, die de firma Grunwald en Zoon vertegenwoordigt. Er ontstaat een goed en vertrouwelijk contact tussen beide heren.

Toon Jacobse is getrouwd met Caroline Broers. Zij krijgen vijf kinderen, vier jongens en een meisje.

Piet Jacobse, 1939

Evelien Jorna-Jacobse, de kleindochter van Toon Jacobse, stuurt mij een foto van haar oom Piet, de derde zoon van Toon Jacobse. Piet is geboren in Alkmaar op 18 juni 1922. Hij volgt de HBS en vertrekt in september 1941 naar Amsterdam om er geneeskunde te gaan studeren. Als de kwestie van de loyaliteitsverklaring voor studenten gaat spelen, weigert Piet te tekenen.

Aanvankelijk duikt hij onder bij een oom en tante in Alkmaar, maar als de grond onder zijn voeten te heet wordt, vertrekt hij naar een nieuw onderduikadres, in Den Helder. Zijn vader heeft Cas en Co Wols zo ver kunnen krijgen dat zij Piet in hun huis aan de van Speijkstraat 3, waar zijzelf juist zijn ingetrokken, laten onderduiken. Daar wordt Piet enige tijd liefdevol door Co verzorgd.

Na korte tijd vertrekt Piet plotseling. Ook zijn oudere broer Bert, die in Utrecht voor tandarts studeert en bij familieleden van zijn moeder in Alkmaar ondergedoken zit, verlaat deze schuilplaats. De Duitsers hebben hun vader benaderd en dreigen hem mee te nemen in plaats van zijn zoons. Een duivels dilemma in het gezin Jacobse. Beide broers besluiten zich aan te geven voor de arbeidsinzet. Ze melden zich bij het station van Amsterdam en vertrekken van daaruit naar kamp Erika in Ommen.

Dit kamp, een voormalige vestigingsplaats van de theosofische beweging, is vanaf het begin van de oorlog als strafkamp ingericht en stond bekend om zijn regime van systematische mishandeling. Vanaf 1943 krijgt het een andere bestemming. Het wordt een opvoedingskamp voor landlopers en bedelaars en verzamelaars voor degenen die zich aan de arbeidsinzet onttrekken.

Van hieruit vertrekken de beide broers in mei 1943 naar Duitsland en arriveren na een treinreis van vierentwintig uur in Brandenburg an der Havel, een industriestad zo'n vijftig kilometer van Berlijn met een grote vraag naar arbeidskrachten. Onder dwang wel te verstaan. De duizenden dwangarbeiders worden ondergebracht in barakken in de omgeving van de stad en op afroep tewerkgesteld in een van de vele fabrieken in de stad en omgeving. Onder meer de autofabriek van Opel heeft er een vestiging en de Excelsior fietsfabriek. Ook zijn er staalfabrieken. Beide broers worden tewerkgesteld in het stadsziekenhuis.

Van daaruit lukt het hen om in de loop van de tijd via het Rode Kruis of anderszins een honderdtal brieven naar het ouderlijk huis in Alkmaar te versturen. De brieven van de broers Jacobse in Duitsland komen in familiekring in 2010 boven water en geven een - al of niet gecensureerd - beeld van de levensomstandigheden van de broers Jacobse

De reeds genoemde Evelien Jorna-Jacobse maakte van dit waardevolle bezit een prachtig boek onder titel 'Bert en Piet in Brandenburg an der Havel'⁶⁷ Beide broers beschrijven hun levensomstandigheden. De eerste brief dateert van 16 mei 1943. Maandelijks wordt hen via het Rode Kruis een pakket en een begeleidend schrijven gestuurd. Piet en Bert Jacobse

⁶⁷ Jorna-Jacobse, Evelien, *Bert en Piet in Brandenburg an der Havel*, 2021.

antwoorden dan weer per kerende post via hun ouders in Alkmaar. Cas en Co Wols zijn een van de trouwe schrijvers.

In een van de brieven, die met de pakketten worden meegestuurd vertellen Cas en Co dat ze naar de zilveren bruiloft van hun ouders, Toon en Caroline Jacobse-Broers, gaan. Zij vieren deze in november 1943.

Behalve Cas en Co raakt ook Cokky Wittebrood via haar vriendin Thea Kolster met de familie Jacobse bevriend.

Beide broers, Piet en Bert, verblijven tot het eind van de oorlog in Brandenburg en overleven, weliswaar sterk vermagerd, de oorlog.

Den Helder, Kerstmis 1944

Voor het vervolg van mijn verhaal ga ik weer terug in de tijd, naar het eind van 1944. Theddie en ik zijn gearriveerd in Den Helder.

Wij gaan op eerste Kerstdag voor het eerst naar een kerk in Den Helder. Het is de H.H. Petrus en Pauluskerk aan de Kerkgracht. Ik zit bij tante Co aan de linkerkant en mijn broer bij oom Cas in de rechter bankenrij. Theddie heeft zijn H. Communie al gedaan en mag zich onder de mannen scharen. Na de preek verdwijnt Cas naar de sacristie en keert terug met een lange stok, voorzien van een zakje, om een van zijn taken als kerkmeester uit te voeren. Het innen van het kerkengeld. Als kind vind ik dat best interessant, een oom, die als collectant mij even toelacht, als hij voor de collecte bij onze bank langskomt.

De preek zal ons die dag ontgaan zijn, evenals de kerstboodschap van Paus Pius XII. Als ik deze boodschap nu nalees en constateer dat de Paus de oorlogvoerende landen oproept om na het beëindigen van de oorlog het principe van rechtsgelijkheid te hanteren, dat wil zeggen, dat geen der landen als overwonnene beschouwd mag worden, dan ontgaat mij ook nu nog de zin van deze uitspraak op dat moment van de oorlog.⁶⁸

Ook Goebbels wil de aandacht op zich richten en stelt in zijn jaarrede dat 1944 een uniek jaar in de Duitse geschiedenis is geweest.⁶⁹ Naar zijn zeggen is nog nooit zoveel heldenmoed aan de dag gelegd!

Als ik had kunnen lezen, had ik deze berichten gezien in het 'Dagblad voor Noord-Holland', de Heldersche editie van 28 december 1944. Het enige dagblad dat nog in Den Helder verschijnt. De Heldersche Courant werd al op 1 oktober 1941 verboden, omdat de redactie zich niet wilde onderwerpen aan de Duitse censuur. Ook het thema van deze Duits politieke eindejaarboodschap is wars van enige realiteit.

⁶⁸ Dagblad voor Noord-Holland, 28/12/1944.

⁶⁹ Dagblad voor Noord-Holland, 28/12/1944.

We maken in die laatste dagen van het jaar de eerste verkennende bewegingen in de stad, die de geschiedenis als 'spookstad' zal ingaan. We zien veel puin. Gek genoeg maakt dat niet veel indruk op ons. Hadden we maar wat beter op de borden van de straatnamen gelet. Het was een hulp geweest bij de kennis van onze vaderlandse geschiedenis. Staatslieden en zeehelden in directe omgeving te over.

's-Gravenhage, Kerstmis 1944

Mijn ouders ontvangen de eerste kerstdag van het jaar 1944 de familie Dumas, kennissen uit de straat een paar huizen verder op. In de eetkamer scharrelt een mannetje van bijna twee jaar, mijn broer Robbie. De rest van het huis herbergt geen kindergeluiden.

De jaarwisseling glijdt in stilte voorbij. Het nieuwe jaar heeft een darmontsteking voor mijn vader in petto. Dat wordt lastig zonder geneesmiddelen of speciale voeding.

Mijn moeder vertrekt op maandag 8 januari naar Venhuizen met het doel om bij of via haar familie de noodzakelijke voedselaanvullingen te krijgen. Zij kiest een verkeerde dag uit om de tocht per fiets te maken. De temperatuur schommelt rond het vriespunt en tot overmaat van ramp barsten er onderweg hevige sneeuwbuien los. Het lukt haar die dag toch nog om de honderd km lange rit tot een goed einde te brengen. Het blijkt lastiger om de juiste medicamenten en dieetvoeding te krijgen. Ook het weer laat een spoedige terugkeer niet toe. Pas ruim een week later, op 16 januari, de verjaardag van Robbie, keert zij terug.

Ondanks het feit dat vanaf 12 oktober 1944 door een algemene vordering alle 'heerenrijwielen' ingeleverd dienden te worden en in het besef dat zijn vaste domicilie niet voor niets gelegen was in een kruipkelder aan de Thorbeckelaan en hij een zeer slechte conditie heeft, schrijft mijn vader met potlood in zijn agenda aan het einde van de dag dat hij op zaterdag 20 januari door de sneeuw naar Bilthoven is gefietst. Een afstand van tachtig kilometer. Hij doet acht uur over deze risicovolle tocht. Op zondag, de dag na aankomst, krijgt hij een consult van een arts, die hem vanaf de volgende dag een melkdieet voorschrijft. Van nu af aan vullen de dagen in zijn agenda zich met dieetinformatie. Dat duurt voort tot half februari. Het is de vraag of hem veel rust is gegund. Van zijn vader verneemt hij dat eind november bij een bombardement op de spoorlijn in Bilthoven aardig wat schade is aangericht aan de houthandel aan de Rembrandtlaan.⁷⁰ In de eerste week van zijn verblijf wordt de buurt opgeschrikt als de Duitsers

⁷⁰ Brugman, drs. J.C., *Luchtaanvallen*, De Biltse Grift, december 2003.

acht gevangenen uit de gevangenis aan het Wolfenplein in Utrecht op de Soestdijkseweg bij nr. N 53 als represaille neerknallen. De dag er na staat in zijn agenda een bombardement bij de spoorlijn genoteerd en een week later een mitrailleuraanval. Veel schrik en angst van zo dichtbij.

Als na ruim drie weken het duidelijk wordt dat een dieet alleen niet helpt, valt het besluit dat mijn vader op 15 februari moet worden opgenomen in het ziekenhuis 'Johannes de Deo' in Utrecht. Hij ondergaat een maag/darmoperatie en verblijft er tot 22 maart om daarna nog een maand bij zijn ouders aan de Soestdijkseweg aan te sterken en niet te vergeten verborgen te blijven voor de Duitsers, want inmiddels mag gezegd worden dat dit zijn tweede onderduikadres is geworden.

Maandag 16 april 1945 is het zo ver. Na een verblijf van drie maanden in Bilthoven aanvaarden mijn ouders de reis naar 's-Gravenhage. De hoeveelheid bagage is waarschijnlijk te groot om achter op de fiets mee te nemen of een tocht op de fiets heeft te veel risico's om aangehouden te worden. Ik denk eerder in de richting van de eerste reden, omdat de oorlog duidelijk op z'n eind loopt en Duitsers meer aandacht hebben om zelf te ontkomen en niet te vergeten te roven wat ze kunnen, dan anderen op te sporen.

Die dag vertrekken mijn ouders per fiets naar Utrecht en overnachten bij kennissen. De volgende dag zouden zij per schip naar 's-Gravenhage varen. Die dag is er geen schip te bekennen. Dus maar weer terug naar het logeeradres. De volgende morgen vertrekken ze om 11.20 uur met schipper Boers via de Vaartsche Rijn naar het Lekkanaal. Om vervolgens vanaf Vreeswijk met de Lek mee te meanderen naar De Nieuwe Maas bij Rotterdam. De aak doorsnijdt de Maasstad en komt uit bij Vlaardingen. Van daar af gaat de tocht noordwaarts via de Vlaardingervaart naar Schipluiden. Daar meert schipper Boers om 8 uur 's avonds aan. Met een deel van de bagage gaan mijn ouders per fiets naar een logeeradres in Delft. De volgende morgen gaat de reis per fiets richting 's-Gravenhage. Daar treffen ze een leeg en kil huis aan. Mijn moeder haalt de dag daarna het restant van de bagage in Schipluiden op. Het huis is onbewoond. Mijn oudste broer en ik logeren in Den Helder, maar waar is Robbie gebleven?

Huize St Angela

Aanvankelijk worden uitsluitend mijn oudere broer en ik bij familie ondergebracht, maar als blijkt dat mijn vader geopereerd moet worden, besluit mijn moeder ook voor mijn jongere broer Robbie een ander pied à terre te zoeken.

Mijn geheugen zegt mij dat hij de laatste maanden van de oorlog heeft doorgebracht in een instelling voor geestelijk gehandicapte kinderen in 's-Gravenhage. De bron is tot nu toe een mondelinge overlevering. In een fotoboek heeft mijn vader vermeld dat Henny Wittebrood, de jongere zus van mijn moeder, die in het klooster is ingetreden, in die tijd gewoon heeft aan de Prinsessegracht in 's-Gravenhage. Naar mij blijkt een verschrijving voor de Prinsegracht. Ik ga op zoek op internet.

Tegen het eind van de jaren twintig van de vorige eeuw wordt aan de Prinsegracht in 's-Gravenhage onder de nrs. 12 en 14 een klein conglomeraat van onderwijsinstellingen voor buitengewoon lager onderwijs gevestigd. Onderwijs voor zwakzinnige kinderen, zoals men het toen veelal duidde. De 'J.B. de la Salleschool' als dagschool en 'Huize St. Angela' als internaat. Beide instellingen zijn gevestigd in twee schitterende panden uit het begin 18de eeuw. Ze sieren nog steeds de Prinsegracht. Het aantal leerlingen overschrijdt in de hoogtij dagen uit de geschiedenis van de school de tweehonderd. Het internaat is in handen van de zusters Ursulinen van Bergen, uit de gelijknamige kustplaats in Noord-Holland, de orde waartoe Henny Wittebrood, een jongere zus van mijn moeder, onder haar religieuze naam: Zuster Brigittina, is toegetreten.

Huize St. Angela, Prinsegracht 14, 1943

Zuster Brigittina werkt en woont in de oorlogsjaren in het internaat Huize St Angela.⁷¹ Robbie wordt in de laatste maanden van de oorlog hier ondergebracht. In het kasboek van mijn moeder wordt in de kolom: 'Diverse uitgaven' in de maand februari van 1945 een post 'suikerzoet' ter waarde van f 15,- vermeld. Een aanzienlijk bedrag in die jaren. Ik vermoed dat dit snoepgoed is en bestemd was voor de kinderen van 'Huize St. Angela'. Robbie is daar vanaf februari 1945 gehuisvest.

In de maand april 1945 verschijnt voor het eerst in het kasboek een post 'verblijfkosten Robbie'. Zonder het bedrag van het genoemde snoepgoed is f 83,32 aan verblijfskosten betaald. Ik vermoed voor een periode van 3 maanden, van februari 1945 tot en met april van datzelfde jaar.

⁷¹ Haagsebeeldbank.nl

Wat een beslissing moet dat voor mijn ouders geweest zijn. Een zoon van net twee jaar oud ongeregistreerd onder te brengen in een internaat. Het risico was zeker niet denkbeeldig dat de Duitse overheid, op zoek naar Joden, een inval zouden doen in Huize St. Angela. Maar ook zigeuners en geestelijk gehandicapten hadden hun speciale belangstelling. Risico's niet alleen voor mijn ouders, maar ook voor de zusters Ursulinen of voor Robbie zelf natuurlijk. De nood is blijkbaar heel hoog. Ik vermoed dat mijn moeder Robbie met een zekere regelmaat heeft bezocht. Zij is ook degene, die het verhaal over zijn begeleider vertelde. Robbie komt onder een wel heel speciale begeleiding te staan. Een mongoloïde jongen van acht jaar of nog wat ouder biedt zich spontaan aan en ontfermt zich over hem. Hij scheidt aan tafel zijn eten op en zorgt ervoor dat hij gedurende de hele dag niets tekortkomt. Dat alles natuurlijk onder de toezichtende ogen van de begeleidende zusters.

Huize St. Angela, 6 mei 1945.

Op 6 mei 1945 vieren alle bewoners van Huize St Angela de bevrijding.⁷² Zuster Brigittina is daar dan nog werkzaam en schaart zich in de rij met haar medezusters, rechts of links opgesteld. Robbie is op die datum alweer thuis.

⁷² haagsebeeldbank.nl, Foto ter gelegenheid van de bevrijding. Henny is een van de nonnen.

Oorlogsvakantie

Ook in Den Helder heeft zich een deel van het oorlogsverleden van twee gezinsleden afgespeeld, Theddie en Jack. Het verhaal daarover, dat al jaren in mijn hoofd rondzweeft, bevat gaten. Bovendien is het nog maar de vraag of het weefsel waaruit het is opgebouwd voldoende betrouwbaar is.

Ik zoek ondersteuning en bevestiging. Laat een oproep plaatsen in de Helderse Courant van dinsdag 19 februari 2019. De redactie van de Helderse Courant heeft de introductie van het krantenartikel wel wat erg aangezet. De afgebeelde bunker, waarlangs nu joggers hun energievoorziening op peil houden, ligt aan de Timorlaan,

*In deze bunker in het Timorpark speelden Jack van der Ham (nu 80) en de andere leden van de Bende van Zeven in het laatste half jaar van de Tweede Wereldoorlog. Waar zijn zij nu?*⁷³

De bunker ligt schuin tegenover een van de latere woningen van Cas en Co. Hij maakte destijds deel uit van de Atlantikwall. Dus van spelen in die bunker is natuurlijk geen sprake.

In Den Helder bevindt zich het sluitstuk van het Nederlandse gedeelte van deze vijfduizend km lange Duitse verdedigingslinie langs de kust van Europa. Een deel van de stad moet ervoor wijken. Het is geheel met prikkeldraad omgeven en wordt zwaar bewaakt.

De reacties op de publicatie blijven uit. Net zo potdicht als Den Helder in oorlogstijd, zitten nu ook de informatiebronnen. Helaas. Op eigen kracht ga ik met mijn onderzoek verder.

⁷³ Foto George Stoekenbroek, Helderse Courant, 09/02/2019.

Kerstvakantie 1944 - 1945

Tot onze verrassing krijgen mijn broer en ik een verlengde kerstvakantie aangeboden. Die mag wat ons betreft eeuwig duren. Buiten is het koud. De temperatuur komt in de maand januari slechts af en toe boven het nulpunt. We wonen op de hoek van de van Speijkstraat en de Wilhelminastraat.⁷⁴ Als we deze laatstgenoemde straat uitlopen belanden we in Oud Den Helder, dat lijkt gebouwd te zijn rond de Rijkswerf.

Plattegrond Den Helder in WO II,

Voor de oorlog vormt het de kern van de stad. Nu ligt het er verlaten bij. In puin, deels door bombardementen, deels door sloop. Dat alles afgedekt met een dikke laag sneeuw. Het is afgesloten. De spoorlijn houdt ons tegen.

Geen rijdende treinen met rookpluimen en snerpende geluidssignalen meer. Door de spoorwegstaking van september 1944 is de spoorlijn op dood spoor gezet. We mogen Oud Den Helder niet meer in. We keren op onze schreden terug.

Dit is de stad van de stille tred, halfleeg. Ruimte te over voor de sneeuw om neer te dwarrelen. Kinderhanden rollen de sneeuw kristallen tot stevige lichaamsvormen. Midden op het veilingplein, waar ons logeeradres op uitkijkt, verrijst een reuze pop. Wat met zoveel plezier is opgebouwd, wordt met evenveel lol weer kapotgeslagen. De sneeuwman moet het ontgelden. Wat hebben wij een pret in die vreemde stad met onbekende kinderen. Op deze manier is contact snel gelegd.

In de week van 5 tot 8 januari 1945 dient Cas zich bij de 'Deutschen Fachberater' op het arbeidsbureau te melden om te worden ingezet voor arbeid in Duitsland.⁷⁵ Hij bevindt zich in de leeftijdsgroep van 18 tot 40-

⁷⁴ Atlantikwall-Centrum, Huisduinen.

⁷⁵ Dagblad voor Noord-Holland, 30/12/1944.

jarigen. Toch staat hij een uurtje later weer voor de deur. Hij blijkt te beschikken over een vrijstelling. Ik denk dat zijn positie in de voedselvoorziening hem daarbij behulpzaam is geweest. Hij is beter af dan mijn vader.

Ons speelterrein is in eerste instantie het plein waarop ons logeeradres uitkijkt. Van daaruit ondernemen we onze speurtochten. Naar het Westen tot de Singel en het Noorden tot de Kerkgracht. In beide straten zullen later familieleden gaan wonen. Op het plein ontmoeten we leeftijdgenoten. Het klikt meteen. Misschien is het saamhorigheidsgevoel door de oorlogsomstandigheden vergroot.

v.l.n.r. Theddie, Jack en Karel, April 1945

Inmiddels is ook een derde logee bij oom Cas en tante Co gearriveerd. Ook hij komt van buiten Den Helder. Ik vermoed dat hij Karel heet. Alhoewel ik twijfel. Zijn achternaam weet ik niet meer. Hij heeft de leeftijd van mijn broer. Zo'n jaar of acht. Op het dakterras van ons logeeradres mogen we tegen het eind van de oorlog poseren in onze beste kleren. Ik, in een fluwelen pakje met bretels en afgezakte broekspijpen. Het is dan al wat later in het jaar, april 1945. Merkwaardig die dikke bolle wangen.

Ze duiden er niet op dat tante Co in de rij voor de gaarkeuken heeft gestaan, zoals zoveel moeders in de hongerwinter. Die was in april toch nog niet zolang voorbij.

Ik blader door de acht uitgaven van het slechts twee pagina's per nummer tellende 'Dagblad voor Noord-Holland', die deze maand januari 1945 zijn verschenen, en lees het ene succesverhaal van het Duitse offensief na het andere. *Nergens wankelt het Duitse moreel*, staat met grote letters in de krant van vijftiengste van die maand.

Het nieuws over Den Helder zelf is uitermate schaars. Dat wordt wellicht veroorzaakt doordat de stad gecontroleerd afgesloten is. Zelfs het plaatselijke nieuws kan nauwelijks naar buiten sijpelen.

In de rubriek 'ruilen/verkopen' tref ik een zeldzame annonce uit deze stad: *aangeboden een paar schoenen, maat 37 voor maat 38*. Het doet er bij deze Heldenaar niet meer toe hoe de schoen er uit ziet, als hij maar past en hij of zij erop kan lopen. Een aangrijpend tijdsbeeld.

Traktatie

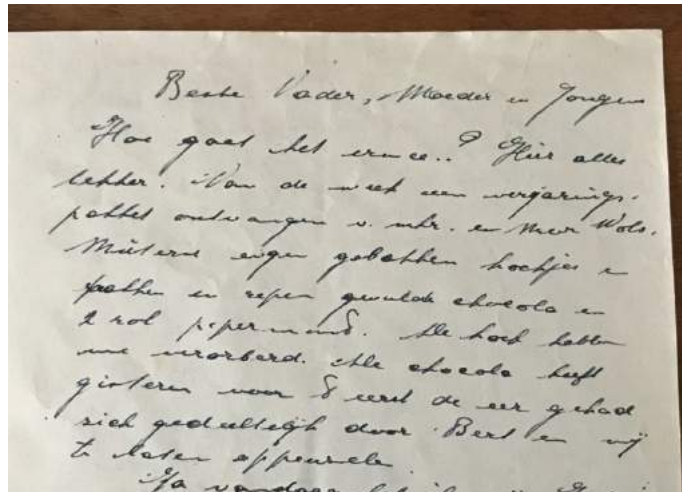
In deze eerste volle maand van ons verblijf maken wij direct al kennis met een traktatie, die we dagelijks gaan krijgen. Een eigen gebakken koekje met een klodder geklopte room er op bij een beker romige surrogaat chocolademelk.

We blijken overigens niet de eerste van de bijzondere gasten van tante Co te zijn die op een dergelijke wijze getrakteerd worden.

Op 25 juli 1943 schrijft Piet Jacobse vanuit Brandenburg an der Havel bij gelegenheid van zijn verjaardag de volgende passage aan zijn ouders:

Beste Vader en Moeder en Jongens,

Hoe gaat het er mee? Hier alles lekker. Van de week een verjarings pakket ontvangen v. mhr. en mvr Wols. Mieterse eigen gebakken koekjes en pakken en repen gevulde chocola en 2 rol pepermunt. De koek hebben we verorberd. De chocola heeft gisteren voor 't eerst de eer gehad zich door Bert en mij te laten oppeuzelen.

Brief Piet Jacobse, 25 juli 1943

In deze frase vallen mij twee zaken in het bijzonder op:

De door tante Co Wols gebakken koekjes vormden niet alleen een dagelijkse traktatie voor Theddie en mij gedurende ons verblijf in het laatste halfjaar van de oorlog in Den Helder, maar werden ook regelmatig naar Duitsland gestuurd. Ontroerend dit te vernemen. Wat eenvoudig eigen gebakken koekjes na zoveel jaar bij mijzelf al niet te weeg kunnen brengen.

Het 'verorberen van de koekjes' wordt door hen 'mieters' gevonden. Dit woord is zo typerend voor die leeftijdscategorie. Ik zal het zelf jaren later in mijn jeugdig enthousiasme veelvuldig gebruiken.

Tante Co gaat iedere dag 's morgens vroeg met een emmertje naar een boerderij in de omgeving om er melk te halen. Ze krijgt dan de verse volle melk, zo van de koe. Thuisgekomen schept ze de room er af en klopt dit met wat suiker stijf. Zo ontstaat ons heerlijk elf uurtje. Ik ben me er niet van bewust dat leeftijdgenoten het moeten doen met een rantsoen van een paar glaasjes taptemelk per week.

We maken ons eerste bombardement mee, op enige afstand weliswaar. Op 11 januari gillen de sirenes, als het radiostation te Kalverdijk op de korrel wordt genomen. Het ligt even ten zuiden van Den Helder.⁷⁶ Een week later volgt een nieuwe luchtaanval. Ditmaal van dertig Engelse torpedobommenwerpers op Duitse scheepvaart in het Marsdiep.⁷⁷ Ook nu laten de sirenes zich in hevige mate horen. Kustbatterijen worden uitgeschakeld en drie Duitse mijnenvegers zinken, maar helaas zeilen ook bommen af naar de buitenhaven en de havenkanten. De schade in de stad zelf beperkt zich tot wat glasscherven.

Als gevolg van dit bombardement kunnen twee scheepsladingen levensmiddelen, die door de Zweedse regering ter beschikking zijn gesteld voor het gebied van West-Friesland, niet meer in Den Helder aanleggen. Ze lossen nu hun lading in Delftzijl. Niet verwacht mag worden dat het oorspronkelijk doel ooit bereikt zal worden. Zo blijven de toch al hongerige bewoners van de stad verstoken van extra voedingsmiddelen. Dat geldt overigens niet voor de familie Wols-Wittebrood en hun logees. Het geluid, dat met de gevechten gepaard gaat, kan ik zo weer oproepen. Eerst de alarmsignalen en dan het monotoon motorgeronk, suizende bommen en helse explosies. Zelfs nu nog als op de eerste maandag van iedere maand precies om 12.00 uur als test de alarmsirenes in de steden gaan loeien, luister ik onbewust of het eentonig brommend geluid van vliegtuigmotoren volgt.

⁷⁶ Strijdend Nederland, wekelijks orgaan voor de Stoottroepen Binnenlandsche Strijdkrachten, 03/02/1945.

⁷⁷ De Onderduiker, 19/01/1945.

Gek dat ik me niet kan herinneren dat de bevolking werd opgeroepen de schuilkelders in te gaan of wij de cellen van de bananenrijperij indoken. Misschien zijn dergelijke angstige belevenissen weggedrukt ten faveure van de meer onschuldige avonturen, die we dagelijks meemaken.

Bende van Zeven

De Bende van Zeven, april 1945

Onze vrienden uit de buurt zien wij dagelijks. Ook zij gaan niet meer naar school. De scholen in Den Helder zijn gesloten. Sommige ouders vinden nog wel een uitweg in een school in Julianadorp, maar wij genieten onbekommerd van onze 'gedwongen' vrijheid.

Ons groepje gaat zich organiseren en geeft zichzelf de naam 'Bende van Zeven'.⁷⁸ Zeven jongens in de leeftijd tussen vijf en tien jaar. Wij, de drie logees van oom Cas en tante Co en vier kinderen uit de buurt, zien elkaar elke dag en ondernemen van alles.

Na de ijskoude maand januari zit het weer ons in februari redelijk mee. Temperatuur boven gemiddeld, af en toe zon of regen. We trekken er op uit. We gaan spioneren. Dat wil zeggen, dat we zo dicht mogelijk het afgesloten duingebied gaan naderen en kijken waar de Duitse soldaten lopen en wat ze doen. Meer is het niet, maar wij vinden het opwindend. Net zo lang langs het prikkeldraad lopen tot we een waarschuwing krijgen. Buiten het potdicht afgesloten Den Helder gaat eind maart 1945 het gerucht dat de Duitsers Den Helder hebben verlaten en via de afsluitdijk richting het Oosten trekken. Kranten schrijven er over. Wij merken daar niets van en zien nog steeds dat de wachtpost op de Postbrug over het 'Heldersch kanaal' bezet is. Via de Emmastraat zijn we naar het

⁷⁸ Familiearchief, eerste rij rechts Jack, tweede rij links Karel, derde rij rechts Theddie.

Koningsplein gelopen en bespieden daar de aflossing van de wacht. Niets wijst op een al of niet haastig vertrek. De geruchtenmolen waart in Nederland rond en veroorzaakt voortdurend nog meer spanning, euforische blijdschap of hevige teleurstelling.

Der Kampf geht weiter!

**Der Feind hat nicht gesiegt. Durch Lüge und Hetze
will er Dich in Verwirrung bringen.**

Leih nicht dem Feind Dein Ohr!

Stehe und kämpfe! Die Wende kommt!

Nur der Verräter und Gesinnungslump verliert den Mut.

Sei zum Aussersten entschlossen!

Deutscher sein, heisst Kämpfer sein.

„Lever dood as Slav.“

Duits pamflet

De Duitse overheid beplakt de muren in Den Helder met plakATEN en zet zich af tegen de zegeberichten van de Geallieerden. Als je de regionale kranten mag geloven gebeurt er in Den Helder helemaal niets.

Het Dagblad voor het Noorden verschijnt in de maand maart maar zes keer. In de rubriek van het provinciale nieuws ontbreekt Den Helder bijna geheel. Niet meer dan wat aangiftes uit een politierapport haalt de publiciteit. Aangifte van een gestolen varken, een rijwiel, wat hout en meel en twee paar laarzen.⁷⁹ De dagelijkse forenzen brengen de echte verhalen van spanning, armoede en honger naar buiten en naar binnen, over en weer.

Suikerbieten

Een van mijn vrienden uit de Bende van Zeven vertelt mij dat hij een paar keer per week suikerbieten eet. Het maakt me nieuwsgierig. Ik vraag of ik een keer mag komen eten. Dat mag. De volgende dag zit ik aan tafel. Als ik de situatie reconstrueer kan het heel goed een huis aan de Singel, twee straten verder, geweest zijn. We lopen er dikwijls langs. Een mooie laan. Er zitten meer kinderen aan tafel, broers en zussen. Ik krijg de suikerbietenpap nauwelijks door mijn keel, maar laat niets blijken. Ik vind het vanzelfsprekend dat ik bij oom Cas en tante Co dagelijks een

⁷⁹ Dagblad voor het Noorden, 24/03/1945.

gevarieerd menu krijg voorgeschoteld. Dat spreekt natuurlijk absoluut niet vanzelf! Het zal heel lang duren voordat ik me daar bewust van ben. Op de foto's, die uit die tijd zijn overgebleven, zie ik mezelf terug als Hollands welvaren. Nu realiseer ik mij dat ook in deze stad honger werd geleden en zich eindeloze rijen formeerde voor de gaarkeukens. In deze stad kunnen de burgers niet op hongertocht om aan het nodige voedsel te komen. De stad is hermetisch afgesloten. Grote hongersnood heerst er.

Lontje

In de loop van de maanden begint onze verzameling oorlogsmaterieel aardig te groeien. Het is een tweede natuur geworden om op de grond te kijken naar kogels en hulzen met zo'n mooi rood slaghoedje op de onderkant. Er moeten heel wat hulzen geraapt worden om voldoende kruit te verzamelen. In sommige hulzen zit nog een restantje springstof dat we er voorzichtig uit pulken. Als we voldoende hebben verzameld plaatsen we op een onderstuk een huls vol ontplofbare lading, stoppen er een lont bij en sluiten de huls af met een kogel.

Op een middag trekken we naar een veldje in de buurt en plaatsen daar het explosief. Mijn broer zal het lont aansteken. Hij voelt zich bijzonder stoer, houdt een lucifer bij het lont en laat blijken dat hij totaal niet bang is. Hij rent niet weg, maar blijft nog even kijken naar het smeulende ontstekingskoord. Net iets te lang. Voordat hij er erg in heeft, bereikt de vlam het kruithuisje en ontploft de huls. Wij zitten op veilige afstand en genieten van de enorme knal. Althans dat is de bedoeling. In plaats daarvan schrikken we enorm als we zien dat mijn broer te laat wegloopt en door rondvliegend metaal in zijn knie wordt geraakt. Alom paniek. Met zakdoeken stelpen we het bloed. Hoe komen we nu thuis? We spreken af dat ik vooroploop en aanbel. Als tante Co open doet, ga ik met haar praten en mijn broer loopt achter haar om naar boven. Dat is het plan, nu de uitvoering nog. Zoals afgesproken sta ik voorop en bel aan. De deur gaat open en ik zie tante Co in de opening staan. Voordat ik een woord kan uitbrengen, vraagt zij wat we hebben uitgespookt. Gelukkig is mijn geheugen selectief en is het vervolg van de gebeurtenis inmiddels vervaagd. We liggen die dag in ieder geval vroeg in bed.

Verlaten huizen

De knallen, die we op 13 april horen, zijn heel wat luider en angstaanjagender. Vijfentwintig bommen vallen op het havengebied en de

militaire terreinen. De schade is gelukkig plaatselijk, geen burgerslachtoffers, maar wel wat gewonden. Er is in Den Helder al genoeg schade toegebracht.

Wij vinden het spannend om de plaatsen op te zoeken waar bommen zijn gevallen. Vooral huizen, die maar licht beschadigd zijn en door de bewoners verlaten, hebben onze aandacht. We weten dat het verboden is. Duitsers mogen je zeker niet snappen. Onopgemerkt proberen we zo'n huis via de achterdeur binnen te dringen. Achter elkaar sluipen we op de tenen lopend naar binnen. Op je hoede met een prop in de keel. Zo'n huis dat sinds geruime tijd verlaten is, ademt een speciale sfeer. Het ruikt er muf en naar schimmel, is stoffig en kent een speciale stilte. Een beetje angstaanjagend. De tijd heeft er stil gestaan. We vinden er meestal niets bruikbaar. De belevenis van die speciale spanning is zo'n bezoek zeker waard.

Later in mijn leven zijn bezoekjes aan desolate huizen als dromen blijven terugkeren.

Alikruken

Woorden zijn de sleutels tot de herinnering. Voor mij is 'aliquaten' zo'n sleutelwoord. Het meest door mij vertelde oorlogsverhaal gaat over deze kleine eetbare slak, die zich vastzet op de pieren of strandpalen aan de kust van de Noordzee. Wij noemen ze op z'n Helderse: alikruken.

In het woordenboek wordt het vermeld als alikruiken, geschreven met een extra kleine letter 'i'. Bij onze dagelijkse uitrusting hoort een naald of speld, die we op borsthoogte op onze jas vastprikken. Zonder dit gereedschap gaan we de deur niet uit. Met deze naald peuteren we slakken uit hun huisje. Dat doen we pas als de slakken gaar zijn. Daar gaat nog het een en ander aan vooraf.

Als we zin hebben en trek, gaan we er op uit. Eerst naar de verborgen plaats om het pannetje op te halen. Dan takken en wat hout sprokkelen. Dat laatste wordt lastiger als we niet de enigen zijn die hout zoeken. Takken en snippers volstaan voor ons doel. We trekken naar de pier op zoek naar alikruken. Achter het prikkeldraad lopen de Duitse wachten, die je weggagen als je te dichtbij komt. De slakken zuigen zich tussen de stenen

vast en geven zich moeilijk gewonnen. Na een tijdje krijg je er handigheid in en weet je ook de gleuven aan de onderzijde van de stenen te vinden. Ondertussen is het vuur aangemaakt en de pan met water opgezet. We plonsen de slakken in de pan en laten ze een tijdje koken. Met een metalen schuimspaan scheppen we de slakken op en begint het gepriegel met de naald. Zout toevoegen is niet nodig, want daar heeft de zee al voor gezorgd.

Dit is het verhaal dat ik mijn leven lang heb verteld. Maar nu de realiteit die ik tijdens mijn onderzoek boven water haal.

Gedurende de oorlog is de hele kust van Den Helder tot Sperrgebiet verklaard en onbereikbaar voor alle Heldenaren!

Mijn ingekleurd alikrukenverhaal dateert dus van mijn logeerpartijen in Den Helder na de oorlog, toen we in alle vrijheid de alikruiken tussen de pieren uit konden peuren!

Bevrijding

Met de aantocht van de Canadezen in zicht maken tante Co en oom Cas een tweetal foto's op het terras van hun woning. Het worden afscheidsfoto's.

'Pleegjongens', april 1944

Zij beiden waren als een vader en moeder voor ons. We hebben nooit beseft wat zij voor ons hebben geriskeerd en met welke zorg zij ons hebben overladen. Op de rechterfoto verschijnen ineens twee jonge vrouwen. Opgenomen in het gezelschap en ook geduid als oorlogsetertjes. Ik kan me niet herinneren dat ik hen eerder tijdens mijn verblijf heb gezien.

Op de achterzijde van de linker foto heeft tante Co geschreven 'pleegvader met zijn pleegjongens' en op de onderstaande foto 'Moeder Co met haar vijf oorlogsetertjes'.

'oorlogsetertjes', april 1944

Waarom zouden zij zijn opgenomen in de groep oorlogsetertjes?

De zelfverzonnen term alleen al lijkt een geheim te verbergen. De twee vrouwen zaten waarschijnlijk verborgen in de tweede wooneenheid, aan de rechterzijde van het gebouw op nr. 7. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij er ondergedoken zaten van wege hun Joodse afkomst. Het zou mij ook niet verbazen als zij familieleden van Aron Moses Grunwald zouden zijn. Vooralsnog blijft het bij veronderstellingen.

Eindelijk komt ook aan deze oorlog een eind. Sinds D-Day hangt een soort vrede in de lucht die maar niet wil neerdalen. Op 8 mei komen de Canadezen ons bevrijden. Het lenteweer ondersteunt de euforie van de vrijheid. Ik besef het niet, maar sta wel in de middagzon trots te vlaggen als de overzeese helden Den Helder binnenkomen.

In 's-Gravenhage vindt op 9 mei een groot straatfeest plaats. Iedereen is uitgelaten. De zaterdag erop volgend zijn de kinderen aan de beurt. Zij gaan verkleed de straat op. Mijn broer en ik ontbreken. Wij houden ons met andere zaken bezig.

Huizen van NSB'ers

Gedurende ons verblijf in Den Helder hebben wij met onze vrienden nauwkeurig bijgehouden in welke huizen mensen wonen, die ontrouw zijn aan het vaderland. We vangen een dergelijke kwalificatie op van volwassenen. Op de Timorlaan, een paar straten van ons logeeradres vandaan, wonen NSB'ers. We gaan er met onze vrienden 's morgens vroeg na het bevrijdingsfeest heen. Al gauw vinden we wat bakstenen. We gooien ze door de ruiten. Niemand die ons tegenhoudt. Zo krijgt nog een aantal 'foute' huizen een gewelddadig bezoek van ons.

Als de eerste woede is bekoeld en het feestgedruis afgenomen, vertrekt mijn broer als eerste. Het is dan zaterdag 26 mei.

Tante Co kan moeilijk afscheid van mij nemen en ik van haar. Ik blijf nog een poosje als enig kind en laat mij verwennen. Dat schept nog eens een speciale band. Tante Co zal haar leven lang in haar portemonnee een fotootje van mij bewaren zonder dat ze mij dat ooit heeft verteld. Ik heb het later van een van mijn nichten gehoord.

Twaalf juni brengt tante Co mij naar huis. Het avontuur is afgelopen. Althans zo geeft mijn gevoel het aan. In mijn geheugen blijft merkwaardig genoeg de herinnering hangen aan een fantastische tijd. Een schril contrast met de gevoelens van andere familieleden.

Vervolg zoektocht

Mijn vader heeft al in die eerste week van de bevrijding een afspraak gemaakt met het Bevolkingsregister in 's-Gravenhage om zich op de hoogte te stellen van mogelijke veranderingen door de gemeente in de procedure bij het vervaardigen van een overlijdensakte van Ferdi. Concrete aanwijzingen krijgt hij niet. Er zijn nog steeds talloze vragen rond zijn overlijden.

Mijn vader handelt de erfenis van Ferdi af. Ferdi blijkt een spaarzaam man geweest te zijn. Ouders, broer en zus ontvangen gezamenlijk de aanzienlijke som van f 10.000,- netto. Wrang, want er is nog steeds geen bewijs van zekerheid omtrent de overlijdensdatum. Ook de plaats van overlijden en de omstandigheden waaronder, zijn nog onbekend. Het lag niet in de bedoeling van de Duitsers op enigerlei wijze bekendheid te geven aan de plaats en wijze van executie. Er is veel verdriet.

NIOD

Als ik het NIOD benader om nadere gegevens over Ferdi te krijgen, constateer ik dat zij Ferdi geplaatst hebben onder de paraplu van de Raad van Verzet.⁸⁰ In het familiearchief ligt een brief van deze organisatie, waarin zij zich excuseren niet gereageerd te hebben op een door mijn vader verzonden brief, met de belofte dit alsnog te doen. Een antwoord vind ik niet. Nadere informatie is helaas niet beschikbaar.

Het NIOD vindt ook geen gegevens over Ferdi in de database van de Duitse Justitie en Politie en stelt dat de archieven van het Huis van bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam zijn vernietigd.⁸¹ Een deel van haar informatie heeft het NIOD indertijd ontvangen van een vriend van Ferdi, die geduid wordt als P. Backhuijs.⁸² Zijn contacten met Ferdi kwamen al eerder aan de orde.

Identificatie

De familie bereidt zich alvast voor op een mogelijke vondst van het lichaam en de identificatie daarvan. Netty van Hattum onderhoudt de contacten met het 'Bureau Nationale Veiligheid' over een mogelijke identificatie. Merkwaardig dat zij deze rol krijgt toebedeeld en niet mijn grootouders of mijn vader.

⁸⁰ NIOD, collectie 245, inv. nr.: 21.

⁸¹ Wakker, Daan L.G., *Dit gebeurde in Weteringschans*, 1951.

⁸² NIOD, E 3785.

In juli 1945 vraagt mijn grootmoeder bij de tandarts van Ferdi een gebitsstatus op. Ferdi is spaarzaam met mededelingen over zijn contacten in de oorlogsjaren geweest. Hij maakt geen gebruik van de familietandarts in Bilthoven. Ook zoekt hij geen tandarts in de stad Utrecht. Hij vindt er een in Amsterdam, die contacten met het verzet heeft. Ferdi staat in zijn administratie bekend onder de naam Ferdinand Dubois. Als mijn grootmoeder de tandarts vraagt of hij bekend is met het verzetswerk van Ferdi, verwijst deze haar naar een zekere mej. Zr. Nöggerath, Vondelstraat 62 boven, in Amsterdam. Nader onderzoek heeft tot nu toe geen resultaat opgeleverd.

Ook Gerrit-Jan van der Veen heeft in de oorlogsjaren gebruik gemaakt van een tandarts uit Amsterdam met contacten in het verzet. Deze tandarts heeft voor hem een gebit gemaakt, waarbij zijn gezicht zodanig vervormde dat hij minder herkenbaar werd.

De zus van Gerrit-Jan, Dorothea Johanna (*1910) is getrouwd met Justus Herman van der Klei (1906–1979). Hij is afkomstig uit Groningen, heeft voor tandarts gestudeerd en zich in Amsterdam gevestigd. Het is niet onwaarschijnlijk dat Gerrit-Jan en Ferdi zich beiden door hem hebben laten behandelen.

De gebitsinformatie gaat van mijn grootmoeder naar mijn vader. Blijkbaar is er geen rechtstreeks contact daarover tussen mijn grootmoeder en Netty van Hattum. Als de kwestie zich bij de identificatie aandient, vraagt Netty van Hattum bij mijn vader de gebitsstatus op en krijgt zij deze toegestuurd op haar adres in Breukelen.

Ferdi van der Ham, 1944

Mijn vader voegt er als extra informatie nog aan toe dat de afstand tussen duim en wijsvinger van de beide handen van Ferdi groter is dan gebruikelijk.

Op deze manier heeft zich een omslachtige communicatie voltrokken. De lijnen tussen betrokkenen zijn niet zo helder meer.

Binnen de familie wordt ook navraag gedaan naar het kostuum dat Ferdi bij zijn gevangenneming gedragen zou hebben. Hij blijkt een pak met streepjes gedragen te hebben.

Als meest recente foto van Ferdi komt een opname uit 1944 tevoorschijn.

Ferdi met snor. Waarschijnlijk zijn laatste officiële foto. Zijn gezicht is aan de magere kant. Ik neem aan dat deze foto gediend heeft voor de documenten onder zijn schuilnaam: Ferdinand Dubois.

De zoektocht blijft zich vervolgen. Op 20 juli 1945 wordt in het duingebied van Overveen op het grondgebied van de gemeente Bloemendaal een grafkuil aangetroffen met vier lichamen. De grafkuil wordt geduid met het nummer VII.⁸³ In september komt een eerste bericht van een vermoedelijke vindplaats. De duinen van Overveen, ter hoogte van een strikt geheim gehouden, afgeschermd en verboden gebied langs de Zeeweg.

Het 'Bureau Nationale Veiligheid' is verantwoordelijk voor de identificatie van de stoffelijke overschotten. Zij verzorgt ook de verstrekking van namen en adressen aan de Stichting 'Het Nationaal Instituut', dat op haar beurt de contacten met de nabestaanden onderhoudt. De schouwing wordt verricht door patholoog-anatoom dr. Marguerite B.E. Nilant e.a.

Schouwing?

Koel staat dat hier gedrukt. Zijn geest is dan al meer dan vier maanden niet meer op deze aarde en zijn lichaam is bedekt met zeezand en wellicht ook bedolven onder een laag chloorkalk, zodat het zoeken naar herkenningstekens extra bemoeilijkt wordt. Bij de helft van de gefusilleerden is een dergelijke methode toegepast.

Vanaf begin augustus verschijnen de eerste verzoeken in de dagbladen ter werving van fondsen voor het inrichten van een erebegraafplaats in de gemeente Bloemendaal. Op 12 oktober 1945 ontvangt mijn vader desgevraagd bericht van de 'Stichting Het Nationaal Instituut'. Deze instelling heeft van het 'Bureau Nationale Veiligheid' informatie ontvangen dat het stoffelijk overschot van F.A.M. van der Ham in de duinen van Overveen is gevonden en als zodanig door zijn verloofde geïdentificeerd.

Eeregrafhof

Nadat alle slachtoffers zijn geïdentificeerd, is eindelijk het tijdstip aangebroken om hen met ceremonieel gebaar de laatste rustplaats te gunnen. De nabestaanden voelen dat nu het moment daar is om hun familie, vrienden en bekenden via de dagbladen aan te kondigen dat hun geliefde wordt begraven op het 'Eeregrafhof' in Bloemendaal. Er verschijnen honderden advertenties in de dagbladen.

⁸³ Heere, P.H. en Vernooij, A. Th., *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 200 5, p. 369.

Mijn vader onderhoudt de communicatie met het organiserend comité. Hij vraagt zeventien uitnodigingen voor de plechtigheid in de Sint Bavo kerk aan. Als blijkt dat de belangstelling overweldigend is, krijgt hij wat minder toebedeeld, zodat een aantal familieleden zich zal mengen onder de talloze belangstellenden, die op afstand de plechtigheid zullen volgen.

Met de tekst: *422 Slachtoffers die bij het binnenlandsch verzet tegen den vijand zijn gevallen en thans rusten in den Eeregrafhof in de duinen bij Bloemendaal,*

citeer ik de aanhef van het programmaboekje bij de plechtigheid, die op 27 november 1945 om 11.00 uur begint.

In aanwezigheid van Koningin Wilhelmina, Prinses Juliana en Prins Bernhard vindt in de eeuwenoude Sint Bavo kerk in Haarlem een erediensplaats als hulde aan de helden van het nationaal verzet.

Het stoffelijk overschot van Hannie Schaft, de vijfentwintigjarige dochter van een leraar uit Haarlem, dappere verzetsstrijdster en de enige vrouw onder de velen, die in de duinen gefusilleerd werden, staat opgebaard in de Sint Bavo kerk in Haarlem als symbool voor alle gevallen. Rond haar baar, die met de Nederlandse driekleur is bedekt, heeft zich een erewacht gevormd van manschappen van de Binnenlandse Strijdkrachten. Meer dan duizend bloemenkransen van vertegenwoordigers van officiële landelijke, provinciale en gemeentelijke instanties, van instellingen en verzetsgroepen sieren het interieur.

Na de plechtigheid in de kerk, waar inmiddels een ware bloemenzee is ontstaan, volgt het gezelschap van genodigden door een erehaag van honderden padvinders de baar van Hannie Schaft in een lange stille tocht naar de Eeregrafhof via Haarlem en Bloemendaal over de Zeeweg naar de begraafplaats in de duinen van Overveen.

Eeregrafhof, grafsteen Ferdi van der Ham, grafkuil VII, vak 6.

In de eindeloze rij van tienduizenden nabestaanden en medelevenenden loopt ook een groep familieleden van Ferdi, maar niet zijn verloofde Hetty van Hattum. Zij loopt elders in de stoet met Chris de Leeuw.

Als ik een dezer dagen via email met Chris de Leeuw over deze plechtigheid van gedachten wissel, ziet zij de stoet van mensen zo weer voor haar ogen en voelt zij de trieste sfeer. Op mijn vraag vertelt zij dat de familieleden van Ferdi niet gezamenlijk met haar en Netty opliepen. Dit zou wel in de lijn der verwachting gelegen hebben. Chris was benaderd door Netty zelf en door haar gevraagd om met haar mee te lopen.

Wat heeft er zich afgespeeld tussen Netty en haar aanstaande schoonfamilie na het overlijden van Ferdi? Het antwoord op deze vraag moet ik in dit stadium van mijn onderzoek nog schuldig blijven.

Tientallen jaren hebben mijn ouders deze route bij de jaarlijkse herdenkingen afgelegd. Verscheidene malen maakten Marlene en ik deze herdenkingsplechtigheid mee en raakten we onder de indruk van de sfeer en deelden we een snipper van het verdriet van zoveel nabestaanden.

Zaterdag 4 mei 2019 parkeren we onze auto bij 'Kraantje Lek'. Ooit zei onze zoon Sten eens, om een opmerking van hem over de bediening meer gewicht te geven *...al vier generaties van onze familie komen hier...* Het is dus met recht een plaats vol familietradities.

We ontmoeten er Sten en Marjon en hun kinderen. Eten een hapje en begeven ons op weg voor de vier kilometer lange tocht tot in de duinen van Overveen. We lopen de Duinsterweg af en slaan linksaf de Brouwerskolkweg in en genieten van de natuur, midden in de lente. Bij de Zeeweg sluiten we ons aan bij de lange stille stoet van mensen die zich richting het Eeregrafhof in de duinen begeven.

Het is de eerste keer dat een deel van onze kleinkinderen met ons meelopen. Ze willen vragen stellen, heel veel vragen. De antwoorden, voor zo ver mogelijk, krijgen ze later. Nu gaan we in stilte naar het graf van hun oudoom Ferdi van der Ham. De stilte laat zich slechts verstoren door wat gekrijs in de verte van de zeemeeuwen, een late tsjilp van een ekster in het struikgewas langs ons pad en tenslotte het taptoe signaal, waarop de twee minuten herdenkingsstilte volgen. Ze zijn onder de indruk. Net als wij elke keer weer opnieuw, in opperste bewondering voor de heldenmoed, die hier bijna tastbaar wordt.

Oud-Rolducse Helden

In de loop van 1946 verschijnt het jaarboek van het internaat Rolduc, waar Ferdi zijn middelbareschooltijd heeft doorgebracht.⁸⁴ Het boek begint met het vermelden van een 'Ere-galerij' van oud-Rolducse helden. Het zijn de oud-leerlingen, die zich in de oorlog bijzonder verdienstelijk hebben

⁸⁴ Rolduc's Jaarboek XXVI, 1946.

gemaakt: onder meer, oud-militairen, die in de eerste oorlogsdagen voor het vaderland zijn gesneuveld en slachtoffers, omgekomen in concentratiekampen. Drie gefusilleerden, waaronder Ferdinand van der Ham, worden genoemd. In het bijgaande 'in memoriam' staat vermeld dat hij de leider van een KP uit Amsterdam zou zijn. En dat een poging om hem na zijn arrestatie uit de gevangenis in Scheveningen te ontzetten, weliswaar ondernomen is, maar niet krachtig is doorgevoerd.

Niet eerder kwam deze informatie naar boven. Kennelijk was zijn rol in het verzet van dermate belang dat medeverzetslieden hun leven in de waagschaal wilden stellen om hem te bevrijden.

De Erelijst wordt vervolgd met verongelukten tijdens de arbeidsinzet, Japanse interneringen en vermisten. Een indrukwekkend eerbetoon.

Onderscheiding

Verzetskruis 1940 – 1945

Op 3 mei 1946 wordt bij Koninklijk Besluit het 'Verzetskruis' ingesteld. Dit vierarmig bronzen kruis op een ster van vlammen en gedekt met een koninklijke kroon is aan vijftien personen uitgereikt ter erkenning van bijzondere moed, aan de dag gelegd bij het verzet tegen de vijanden van de Nederlandse Staat en voor het behoud van de geestelijke vrijheid. De naam van Ferdi ontbreekt op de lijst.

Fotolijst Ferdinand van der Ham

Jarenlang heeft een bijzondere foto van de Utrechtse fotograaf W.E. Absteder in een lijstje op het dressoir in de woonkamer van mijn grootouders in Bilthoven gestaan. Een datum ontbreekt. Ik denk dat deze foto nog voor het begin van de oorlog is genomen. Ferdi ziet er kerngezond uit en draagt het insigne van de verkenners. Het onderschrift luidt:

Het verzetskruis in brons uitgevoerd en het opschrift dragend 'Trouw tot in den dood', dat gisteren door H.M. de Koningin aan 50 nabestaanden van in het verzet gevallen strijders postuum is uitgereikt.

Links van deze tekst op de foto is het in dun karton uitgevoerde bronzen verzetskruis opgeplakt en rechts staat de boven vermelde tekst. Het is een herinneringsbeeld, maar ook een statement.

Mijn grootouders zijn teleurgesteld dat Ferdi deze onderscheiding niet ten deel is gevallen. In hun ogen had hun zoon Ferdi op de lijst van gedecoreerden met het verzetskruis moeten staan. Daarom plakte mijn grootvader een afbeelding van het kruis en de bij het verzetskruis behorende tekst onder het portret van Ferdi in de fotolijst op het dressoir. In het familiearchief tref ik een brief van Koningin Wilhelmina, verzonden vanuit het paleis Noordeinde in 's-Gravenhage.

S GRAVENHAGE, 7 Juni 1946
PALEIS NOORDEINDE

Den Heere A.M.v.d.Ham
Thorbeckelaan 9
D E N H A A G

Geest en karakter van Uw zoon Ferdinand, konden de ondragelijke last van onrecht en Duitse Furie niet langer dulden.

Zijn verzet groeide met den dag totdat hij in handen der vijand viel en deze een einde maakte aan zijn offervaardig leven.

Met diepe eerbied vervult Mij zijn heldenmoed en Ik bied U Mijn hartelijke deelneming aan bij dit zware verlies.

Met trots zal Ik zijn daden blijven gedenken.

Brief Koningin Wilhelmina, 07/06/1945

Deze brief is gestuurd naar het postadres van mijn vader, de correspondent in dezen, en was bestemd voor de vader van Ferdinand van der Ham. Mijn grootvader aanvaarde in dank de erkenning van de verzetsdaden van Ferdinand van der Ham, zoals op papier gesteld en door Koningin Wilhelmina ondertekend.

Oproep

Datum en omstandigheden van het overlijden van Ferdi blijven de nabestaanden bezighouden.

De Zwerver, 17/08/1946

Via Cokky Wittebrood komt het bericht dat op 17 augustus 1946, ruim twee jaar na het overlijden van Ferdi, een zoekopdracht in het blad 'De zwerver' is geplaatst, het weekblad van de Stichting LO/LKP. Bij navraag door mijn vader bij de redactie van De Zwerver blijkt het verzoek te komen van Zus Boerma,

Zij was kennelijk op zoek naar de overlijdensomstandigheden van Ferdi. Zus Boerma, nog steeds onbekend met de begraafplaats van haar partner in het verzet. Wat een drama.

Jammer, dat mijn vader geen weet heeft van de relatie van Ferdi met Zus Boerma. Er is geen contact tot stand gekomen tussen hem en de medeverzetsstrijdster van zijn broer. Wat is het toch lastig met een objectief oog terug te kijken.

De advertentie zet mij aan het denken. Er wordt gesteld dat zijn 'lijk' tot dusver nooit is gevonden, terwijl op 27 november 1945, bijna een jaar eerder met veel publiciteit de massa begrafenis in Bloemendaal heeft plaatsgevonden. Aangezien zijn naam niet expliciet in de media is vermeld is dit Zus Boerma waarschijnlijk ontgaan.

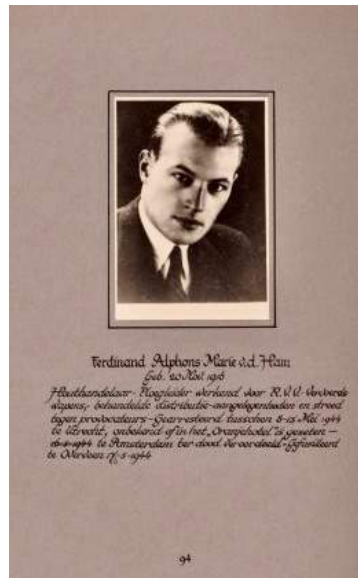
De overlijdensdatum geeft opnieuw verwarring. In de oproep van de Zwerver wordt ervanuit gegaan dat Ferdi van der Ham en Karel

Pekelharing gelijktijdig zijn gefusilleerd. Op dat moment is de overlijdensdatum voor Ferdi nog 6 juni 1944. Karel Pekelharing is met zijn vier medeverzetsstrijders en twee KP'ers uit Limburg op 10 juni gefusilleerd.

Oranjestotel

Het is 1947. De oorlog behoort al anderhalf jaar tot het verleden. Mijn vader blijft zoeken naar de overlijdensomstandigheden van zijn broer en krijgt te horen dat Ferdi waarschijnlijk in het Oranjestotel opgesloten heeft gezeten. Zijn verblijf in deze gevangenis wordt als hoogstwaarschijnlijk aangemerkt. Dit zou dan weer in overeenstemming zijn met het feit dat hij na zijn arrestatie per trein richting 's-Gravenhage is afgevoerd en dat de overlijdensakte in 's-Gravenhage is opgemaakt.

Als zodanig krijgt Ferdi een vermelding in het gedenkboek: Dodenboek Oranjestotel 1940-1945.⁸⁵ In dit dodenboek staat op de lijst van gefusilleerden in de Scheveningse duinen, de zogenaamde dodenvallei, de naam van Ferdi vermeld. Als overlijdensdatum van Ferdinand (met een t!) A.M. van der Ham is 6 juni 1944 vermeld. Hij zou geboren zijn in 1920, in plaats van 1916, terwijl zijn woonplaats als 's-Gravenhage wordt aangegeven, in plaats van Utrecht of De Bilt/Bilthoven. Geen van deze gegevens stroken met de werkelijkheid.

Vermelding in het Dodenboek, gedenkboek van het Oranjestotel

⁸⁵ Weber, E.P. *Gedenkboek van het 'Oranjestotel'*, 1946.

In de beschrijving onder de foto staan echter weer andere gegevens, die beter overeenstemmen met de realiteit.

Tekst onder de bijgeplaatste foto van Ferdi:

*Ferdinand Alphons Marie v.d. Ham
Geb. 20 Nov. 1916*

Houthandelaar - Ploegleider werkend voor R.V.V. - Vervoerde wapens, behandelde distributie-aangelegenheden en streed tegen provocateurs – Gearresteerd tussen 8 en 13 Mei 1944 te Utrecht, onbekend of in het ‘Oranjehotel’ is gezeten – 16-05-1944 te Amsterdam ter dood veroordeeld – Gefusilleerd te Overveen, 17-05-1944.

De onzekerheid blijft voortduren. In maart krijgen mijn ouders een uitnodiging voor een bezoek van 10 minuten aan de dodencel 601 in het Oranjehotel.

Cel 601 is een van de dodencellen in de D-gang van het cellencomplex. Deze cel geldt inmiddels als herinneringsplaats. Er is altijd licht, er zijn altijd bloemen en er ligt het ‘Doodenboek’, waarin de namen en portretten van omgekomen verzetsstrijders zijn te zien, tezamen met een korte beschrijving van hun levensverhaal. Dodencel 601 vormt de kern van het ‘monument Oranjehotel’.

Ik kan me voorstellen dat het onwerkelijk voelt deze ruimte te zien. Het staat vast dat het lichaam van Ferdinand van der Ham in de duinen van Overveen is gevonden. De datum van overlijden moet op 16 mei 1944 worden gesteld. Over de plaats van fusillering blijft de onzekerheid voortleven. De Scheveningse of Overveense duinen? Ook de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam is een mogelijkheid. Zekerheid zal niet meer worden verkregen, want alle relevante documenten zijn door de Duitsers voor hun vertrek vernietigd.

Hiermee is het dossier van mijn vader over zijn broer Ferdi afgesloten. De datum van 16 mei 1944 zal altijd in de agenda’s van de familieleden blijven staan.

Proces Willi Lages

Het Nationaal Archief verricht op mijn verzoek een onderzoek naar het voorkomen van de naam Ferdi van der Ham in de dossiers, die op de Tweede Wereldoorlog betrekking hebben. In het Archief van de Ordedienst en Binnenlandse Strijdkrachten (BS) komt zijn naam niet

voor.⁸⁶ Wel staat hij vermeld in de Slachtofferdatabase.⁸⁷ Het betreft het dossier van Willi Lages. Wellicht is de arrestatie en veroordeling van Ferdi onderdeel van het proces van september 1949 geweest.

Marlene en ik krijgen toestemming om de negen dossiers, waarin het hele proces is samengevat en die met beperkte openbaarheid raadpleegbaar zijn, onder voortdurend toezicht van controleurs, in te zien.

Willi Paul Franz Lages (1901 – 1971) SS-Sturmbahnführer, hoofd van de Aussenstelle der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes voor Noord-Holland en Utrecht wordt ter dood veroordeeld voor onder meer: executies, Silbertanne-moorden, razzia's, brandstichtingen, deportaties van Joden en mishandelingen. Tussen de chronologisch opgestelde executies van 25 maart 1944 te Beverwijk en die van 15 juli 1944 te Overveen, waarvoor Lages verantwoordelijk is gesteld, zou de executie van Ferdi genoemd kunnen zijn. Dit blijkt niet het geval. De executie van schrijver A.M. de Jong als vergelding voor de aanslag op A. Nijland wordt onder de rubriek Silbertanne-moorden aan de orde gesteld. Lages wordt verantwoordelijk gesteld. Vermeld wordt dat van de daders ieder spoor ontbreekt!

Ik tref op een andere plaats in het laatste dossier van het proces een losse lijst, zonder enig verband met de rest van de inhoud van het dossier, van personen, die in de duinen van Overveen zijn gefusilleerd. Het is gedateerd: Amsterdam, 17 september 1945, H. van den Broek, H. Heere, de opstellers van deze lijst.⁸⁸

Het betreft een tweetal opsommingen van degenen, die in Overveen zijn begraven (110 personen) en van degenen, die door tussenkomst van de begrafenisondernemer Bleekemolen aldaar zijn begraven (28 personen).⁸⁹ Ferdi wordt in de eerste groep vermeld. Achter zijn naam staat een deel van zijn geboortedatum (20.11.) zijn adres en de duiding IX-2. Niet wordt aangegeven waar deze duiding betrekking op heeft. Zijn officiële vindplaats werd geduid met grafkuil VII en zijn graf vak kreeg het cijfer 6.

⁸⁶ Nationaal Archief: toegang 2.16.137, familiearchief, email 04/02/2019.

⁸⁷ Nationaal Archief: CABR 140 I – IX.

⁸⁸ H. Heere is een van de auteurs van: Heere, P.H. en Vernooij, A. Th., *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 2005.

⁸⁹ J.B.J.M. Bleekemolen, begrafenisondernemer, in november 1944 door het Duitse gezag aangesteld om de gefusilleerden te begraven. Na de oorlog is hij behulpzaam geweest bij de opsporing van de begraafplaatsen.

Vernoeming

Op 14 maart 1948 wordt een vierde zoon in het gezin A.M. van der Ham-Wittebrood in 's-Gravenhage geboren. Hij krijgt als eerbetoon aan Ferdi de voornamen van zijn oom: Ferdinand Alphons Marie.

Erelijst

Haas, van der	Ham, van
Pieter Cornelis Bloemendaal 31. xii. 1922 Haarlem 7. iii. 1945	Johannes Petrus Made & Drimmelen 26. i. 1920 Landbouwersknecht Werkendam 17. iii. 1945
Habers	Ham, van der
Hendrikus Ambt Hardenberg 17. x. 1924 Hamburg 11. iii. 1945	Ferdinand Alphons Marie Voorburg 20. xi. 1916 Houthandelaar Overveen 15. v. 1944
Habraken	Hamburger
Hendricus Johannes s. Hertogenbosch 2. i. 1883 Lid. RvM NBS. Koedijk 15. iv. 1945	Emanuel Nijkerk 8. vii. 1901 Leraar Heinenoord 18. ii. 1945
Hadders	Hamel, van
Hendrik Emmen 5. iv. 1915 Landbouwer Weste Hoewe 8. iii. 1945	Lodewijk Anne Rinze Jehé Lonen 0. vi. 1915 Marineofficier Laren 10. vi. 1941
Haringen, van	Hanksel
Adriaan Averest 28. iv. 1918 Student Dedemsvaart 25. ix. 1944	Lijbe Weststellingwerf 19. vii. 1891 Dachau 1. viii. 1941
Hage	Hanselaar
Jacob Jan St. Maartensdijk 9. vii. 1921 Landbouwer Udenhout 26. v. 1944	Hermanus Wessel Monster 6. xi. 1918 Jutfaas 7. v. 1945

951

Pagina 951 van de Erelijst

Het Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) heeft in opdracht van de regering een 'erelijst' samengesteld, die op 4 mei 1960 door Koningin Juliana aan de Staten-Generaal is overgedragen. Deze lijst bevat 18.000 namen van gevallen uit de Tweede Wereldoorlog, zowel militairen, verzetsmensen, als opvarenden van de Koopvaardij. Het NIOD is blijvend verantwoordelijk om het bestand op zijn betrouwbaarheid te controleren en zo nodig aan te passen.

De gekalligrafeerde versie van deze lijst is geplaatst in het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De naam van Ferdinand Alphons Marie van der Ham komt erop voor.

Een eerbetoon aan zijn heldhaftige verzetsdaden. Ik denk dat onze kleinkinderen daarvan onder de indruk zullen zijn. Op werkdagen wordt door een ambtenaar van de Tweede Kamer dagelijks een bladzijde

omgeslagen en worden telkens twee pagina's zichtbaar. De naam van Ferdinand Alphons Marie van der Ham staat vermeld op pagina 951. Het boek lag op woensdag 23 januari 2019 op deze pagina opengeslagen. Dat ontdek ik als ik twee dagen na deze datum bij de Tweede Kamer ernaar informeer. Op vrijdag 25 januari 2019 is het boek van de Erelijst opengeslagen op de pagina's 954 en 955, respectievelijk links en rechts. Mijn ingeving om te informeren komt twee dagen te laat. Eenzelfde spanne tijds die tussen 15 en 17 mei 1944 heeft gelegen, waarin procesvoering, vonnis en executie van Ferdi heeft plaats gevonden. Het is net als met het zien van de eclips. Je moet er precies op tijd bij zijn, anders kom je in een lange wacht te staan voor de eerst volgende keer.

Ik mis nu het directe zicht op het monnikenwerk van het kalligraferen van al die namen dat de zusters Benedictinessen van de Onze Lieve Vrouwe Abdij uit Oosterhout in een periode van tien jaar hebben verricht.

Na een kleine drie jaar komt in 2022 deze pagina opnieuw in het volle daglicht te staan. Via de internetsite erelijst.nl heb ik als eerste een virtueel bloemetje op het graf van Ferdi gelegd. Wie weet of ik navolgers krijg.

In overleg met het NIOD zorg ik ervoor dat de overlijdensdatum van Ferdi, die abusievelijk op 15 mei 1944 is gesteld en het beroep, dat ten onrechte is gesteld op houthandelaar, in de digitale versie van de vermelding wordt aangepast in respectievelijk 16 mei 1944 en gemeenteambtenaar. De kalligrafische versie zal niet worden aangepast. Het verschil van de duidingen tussen de internetversie en het schoonschrift herinnert op deze wijze er tevens aan dat veel gegevens uit de oorlogstijd met onzekerheden en onjuiste duidingen omgeven zijn. Mijn verzoek om de algehele toegankelijkheid van de site voor bezoekers te verbeteren wordt gehonoreerd en is inmiddels uitgevoerd.

Verzetsmonument bij Jagtlust

Al vrij snel na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog wordt er bij Jagtlust, het voormalig landgoed en huidig raadhuis in de gemeente De Bilt, een herdenkingskruis geplaatst ter nagedachtenis van omgekomen verzetsstrijders.⁹⁰ In de jaren vijftig is deze herdenkingswijze opnieuw geëvalueerd. Een ad hoc Commissie van deskundigen wordt benoemd. De Commissie beveelt het College van B&W aan een representatief

⁹⁰ Schuler E., *Het herdenkingsmonument bij Jagtlust*, De Biltse Grift, april 1995.

monument op te richten met vermelding van personen, die voldoen aan de volgende criteria:

- 1 Inwoners van de gemeente ten tijde van de bezetting
- 2 Aangesloten bij het verzet in de directe omgeving
- 3 Ten gevolge van hun aandeel in het verzet gevangen genomen en omgekomen zijn

De Commissie selecteert hiervoor een groep van elf personen, die in aanmerking komen voor plaatsing op het monument en houdt twijfel over vier personen. Ferdi bevindt zich in de laatste groep. Op grond van welke bedenkingen Ferdi in deze groep met twijfel is gezet, is onbekend. Ik vermoed vanwege het feit dat zijn administratief adres gedurende de oorlogsjaren in de gemeente Utrecht lag.

Op advies van deze Commissie besluiten B&W een monument op te richten en geven aan de beeldend kunstenaar Jaap Kaas de opdracht tot het vervaardigen van een herdenkingsbeeld met een persoonlijk element: de vermelding van de namen van omgekomen verzetslieden.

Herdenkingsmonument Jagtlust

B&W laten de lijst met alle vijftien namen door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) controleren. Er worden geen wijzigingen aangebracht. Echter naar het oordeel van B&W voldoen elf namen aan de criteria van de Commissie.

Vier personen, waarover in eerste instantie al twijfel bestond, vallen buiten de boot.

Waarom sta ik met deze gedetailleerde informatie zo uitgebreid stil bij een besluitvormingsproces van meer dan zestig jaar geleden?

Omdat ik het betreurt dat indertijd geen van de familieleden van Ferdi op enigerlei wijze, naar mij bekend is, betrokken is geweest bij de voorbereiding van deze beslissing en gevraagd is relevante informatie over Ferdi aan te dragen. Ik heb het gevoel dat hem door bovengenoemde besluitvorming onrecht is aangedaan.

Op 13 december 1958 vindt de overdracht van het monument plaats aan de gemeente De Bilt.⁹¹

Een half jaar later wendt de reeds eerder genoemde heer H.M. Offerman zich tot de gemeente.⁹² Hij is verontwaardigd dat de naam van Ferdi van der Ham op het monument ontbreekt. Bijna een jaar later geven B&W hem antwoord.

Naar hun oordeel is Ferdi slechts van juni tot augustus 1940 in De Bilt woonachtig geweest, verrichtte hij verzetswerk buiten de gemeente en werd hij buiten de gemeente gearresteerd.

Uit het hierboven beschreven levensverhaal van Ferdi blijkt op welke wijze hij in de gemeente woonachtig was en welke verzetsdaden hij binnen de gemeentegrenzen verrichtte. Naar mijn mening heeft de woonsituatie bij de besluitvorming de doorslag gegeven. De gemeente was van oordeel dat Ferdi geen inwoner van De Bilt was, want hij stond er gedurende het grootste deel van de oorlogsjaren niet ingeschreven.

Indertijd heeft de Commissie ad hoc het genoemde criterium 'inwoner' niet nader gedefinieerd. Wat wil het zeggen inwoner geweest te zijn? Bewoner, vaste 'verblijver' of uitsluitend ingeschrevene? De meest logische interpretatie is: ingeschreven in het bevolkingsregister van de gemeente.

Maar geldt een dergelijke definiëring ook in de oorlogstijd? Wat te denken van al degenen, die de gemeente aan het begin van de oorlog hebben verlaten om onder te duiken (denk aan de vele Joodse gezinnen, die door Ferdi en Zus Boerma naar Brabant zijn begeleid), of zijn vertrokken om naar plaatsen elders in Nederland of Zwitserland, UK of VS te gaan? Hebben zij zich allemaal officieel laten uitschrijven? Ik denk van niet. Waren zij dan nog inwoners van De Bilt, terwijl ze de hele oorlog buiten beeld zijn gebleven? De kans dat zij voor het verzet hebben gewerkt en zijn omgekomen, zoals de twee andere criteria vragen, is natuurlijk niet zo groot. Maar toch, het geeft aan dat er genuanceerd naar de definitie gekeken moet worden en deze geïnterpreteerd moet worden naar de geest en niet naar de letter. Dus iemand, die zeker ruim twee van de vier oorlogsjaren, dat hij heeft geleefd, woonachtig is geweest of verbleven heeft op een vijftal bekende adressen in De Bilt, waar hij in zijn jeugd is opgegroeid, waar zijn ouders en familie wonen en die hij in de daaraan voorafgaande jaren als hij er niet woonachtig was, heeft gefrequentieerd, omdat zijn vrienden er woonden, mag naar mijn mening beschouwd worden als een inwoner, wiens verdiensten door de gemeente erkend mogen worden. Het was zijn thuisbasis van waar hij zich inzette voor het

⁹¹ www.onlinemuseumdebilt.nl

⁹² RHC Vecht en Venen, brief H.M. Offerman, 02/05/1959.

verzet. Ferdi vond er rust, kameraadschap, genegenheid en een klankbord, zo hard nodig om het vaderland te dienen en zelf te overleven. Ferdi is inderdaad buiten de gemeentegrenzen gearresteerd, maar dit criterium werd bij de besluitvorming in 1955 niet gehanteerd. Kortom de beslissing van B&W is indertijd op onjuiste gronden genomen.

Familiedrama

Deze informatie is mij overigens pas onlangs onder ogen gekomen. Het is de sleutel tot het verkrijgen van inzicht in de besluitvorming van de naamsvermeldingen op het monument Jagtlust in Bilthoven. Maar het heeft mij ook gebracht naar het levensverhaal van Netty van Hattum, dat tot dan toe in nevelen was gehuld. Haar verhaal houdt niet op bij het overlijden van haar verloofde. Merkwaardig dat de relatie tussen Netty en mijn familie geen stand heeft gehouden. Zelfs geen Kerst- of Nieuwjaarsgroet – zeer in zwang in die dagen – wordt van haar ontvangen. De Bevrijding is voor Netty een feest met een donkere rand. De vreugde van de vrijheid is te zeer vermengd met de smart om het verloren gegane. *Netty heeft jarenlang verdriet gehad om het verlies van Ferdi*, vertelt haar schoonzus bij onze reeds gememoreerde ontmoeting.

Rond het overlijden van Ferdi blijkt Netty in verwachting te zijn. Een op zich vreugdevolle gebeurtenis, waarbij echter allerlei vragen worden gesteld. Zou zij een kind van Ferdi van der Ham hebben verwacht? Zeer waarschijnlijk wel.

Als Netty aan haar ouders en die van Ferdi bekend maakt dat zij in verwachting is, wordt zij door beide ouderparen verstoten. Tegen een ongehuwde vrouw die in verwachting is werd door sommigen in die tijd anders aangekeken dan tegenwoordig. In de zomer van 1944 laat Netty een abortus uitvoeren in een ziekenhuis in Utrecht met als trieste gevolg dat zij geen kinderen meer kan krijgen.

De vraag over het ouderschap zal niet definitief worden beantwoord. Feit is wel dat de relatie tussen Netty en haar eigen ouders en de familie van der Ham plotseling tot het hoogstnoodzakelijke wordt beperkt. Netty komt niet meer bij haar ouders thuis, noch bij de familie in Bilthoven of Groenekan, noch bij die in 's-Gravenhage.

Als de officiële begrafenis in november 1945 in Bloemendaal plaats vindt, vraagt Netty aan Chris de Leeuw om samen met haar Ferdi de laatste eer te bewijzen. Mijn familie loopt elders, gescheiden van de voormalige verloofde van Ferdi. Te triest voor woorden.

Trouwfoto Netty van Hattum, 1957

In 1957 trouwt Netty van Hattum met Hendrik Welters. Hij is een zakenman, geboren in Maastricht en opgegroeid in Hoorn. Hij verwerft een meubelfabriek in Vianen en vestigt later een handelsonderneming in Utrecht met filialen in Hamburg en Antwerpen. In 1959 spant de oom van Netty, Herman Offerman, zich nog in om de naam van Ferdi vermeld te krijgen op het oorlogsmonument in Bilthoven, terwijl de familie van der Ham haar doodzwijgt.

Alsof er geen liefdesrelatie tussen Netty en Ferdi heeft bestaan, die plotseling en op een afschuwelijke wijze bruit is beëindigd en zij niet ook haar bijdrage aan het welzijn van Ferdi gedurende de oorlogsjaren heeft gegeven. Welke principes zouden er gespeeld hebben bij de familie van der Ham?

Begin 1960 emigreert het echtpaar Welters-van Hattum naar Spanje. Zij adopteren twee Belgische kinderen en voeden hen in de Spaanse taal en cultuur op. Het ontbreekt hen niet aan middelen. Samen bouwen zij een collectie schilderijen van Modigliani op en stellen deze eind zestiger jaren in het 'Centraal Museum Utrecht' ten toon. Zij beschrijft deze collectie, waarvan de waarde op f 1.000.000, - werd geschat, in een catalogus onder de titel: 'Werken van Amedeo Modigliani in Nederlands bezit' (1968). Netty sterft na een langdurig ziekbed op zesenvijftigjarige leeftijd in Spanje. Haar man en kinderen blijven daar wonen.

Monument voor Vrede en Vrijheid

Op initiatief van oud-burgemeester Michiel van Haersma Buma wordt op 4 mei 2007 in het stiltepark Sijtwende aan de Rodelaan in de gemeente Leidschendam-Voorburg een oorlogsmonument geplaatst ter ere van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.⁹³ Op een zuil van zwart graniet is een groot aantal namen gebeiteld van een zevental groepen van personen, die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen en een band met de gemeente hadden. De naam van Ferdinand Alphons Marie van der Ham, geboren in Voorburg, staat vermeld onder de groep verzetsstrijders.

⁹³ Historisch Voorburg, *70 jaar vrede en vrijheid*, jaargang 21, 2015, nr. 1/2.

Monument voor Vrijheid en Vrede, eerste groep betreft verzetslieden

De familie is daar helaas tot nu toe onkundig van geweest, maar zal dit ereteken voor Ferdi niet meer onbezocht laten. Vanaf het geboortehuis van Ferdi aan de Willemstraat is het een half uurtje lopen.

75 jaar na de Bevrijding

Behalve het reeds eerder gememoreerde verhaal over Ferdi op de website 'onlinmuseumdebilt', is in het themanummer van de Biltse Grift van april 2020 in het kader van '75 jaar vrijheid' een artikel van mijn hand verschenen over Ferdi, gericht op het thema bevrijding.⁹⁴

Van dezelfde historische kring is bovendien in mei 2020 een jubileumboek verschenen, waarin ik aandacht mocht vragen voor de verzetsdaden van Ferdi.⁹⁵

Na contacten met de Oorlogsgravenstichting en overdracht van informatie van mijn kant, informeerde deze organisatie mij een gesproken voordracht over het leven van Ferdi in voorbereiding te hebben. Ook een

⁹⁴ Diversen, w.o. Ham, Jacques van der, De Biltse Grift, Tijdschrift van Historische Kring D'Oude School, 29^e jaargang, nr. 1, *Bevrijding?*, 1 april 2020.

⁹⁵ Diversen, w.o. Ham, Jacques van der, Historische Kring D'Oude School, *Bevrijding en vrijheid*, mei 2020.

korte beschrijving van de verzetsdaden van Ferdi verscheen op hun website.⁹⁶

Bijzonder dat na driekwart eeuw de belangstelling voor zijn verzetsdaden nog steeds levendig is.

Ook de kleinkinderen hebben zich niet onbetuigd gelaten en vertelden in schoolverband wat hun oudoom in de Tweede Wereldoorlog voor het vaderland heeft betekend. Zelfs een werkstuk werd over hem geschreven.⁹⁷

Epiloog

Dit is een verhaal dat ik wel ‘honderdmaal’ kan herhalen, het levensverhaal van Ferdi van der Ham.

visitekaartje Ferdi van der Ham

Ik sluit deze levensgeschiedenis over Ferdi van der Ham af met een afbeelding van zijn visitekaartje, opgedoken uit het familiearchief.

Een kaartje zonder adres en beroep, zonder verdere identiteitskenmerken, alsof de eigenaar in de anonimiteit wil blijven.

Er zijn veel mensen, die in WO II op welke manier dan ook contact met Ferdi hebben gehad. In de oorlog zelf of er na zijn de meeste van hen overleden en kunnen hun verhaal over hem niet meer vertellen. Ik heb getracht de fragmenten die beschikbaar kwamen zo goed mogelijk met elkaar te verbinden om zijn levensverhaal gestalte te geven. Als niet veel bekend is uit het verleden, de tijd van zwart/wit fotografie, ligt het voor de hand dat lege gaten worden ingevuld. Mijn onderzoeksresultaten zullen niet anders zijn. Bij gebrek aan kleurenfoto's moest ik hier en daar zelf het 'penseel' ter hand nemen en 'bijkleuren' daar waar de contouren te veel verbleekt waren.

Als ik het scala van verzetsactiviteiten van Ferdi in ogenschouw neem, constateer ik een enorme dadendrang op een breed vlak van verzetsdaden van zeer uiteenlopende aard. Hoe gemotiveerd moet hij wel niet geweest zijn? Wij zijn hem dank verschuldigd.

⁹⁶ Oorlogsgravenstichting.nl, Oorlogsgravenstichting, levensverhalen.

⁹⁷ Lieve Marlene van der Ham, 2019.

Het is goed te beseffen dat het plegen van verzet geen daad op zich is, maar altijd consequenties heeft voor anderen, die op welke manier dan ook, erbij betrokken zijn. Ferdi van der Ham heeft zijn leven voor het vaderland gegeven. Zijn daden zijn niet alleen van invloed geweest op de levensomstandigheden van vaderlanders in het algemeen, maar hadden ook gevolgen voor zijn ouders, verloofde, broer en zus. Ieder van hen heeft een deel van het verdriet gedragen.

Ferdi van der Ham is een held. Hij mag zich scharen onder de talloze helden, die op welke manier dan ook tijdens de Tweede Wereldoorlog hun leven hebben gegeven voor onze vrijheid.

Op vele plaatsen in ons land worden de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdacht. In april 1998 bezochten Marlene en ik het 'Netherlands American Cemetery and Memorial', de Amerikaanse begraafplaats in Margraten. Hier liggen duizenden helden. Ieder met hun eigen verhaal. Zij inspireerden mij en ontlokten me de volgende tekst:

Margraten

Het is lente in Limburg
witte bloesemwaasjes
in glooiende bossages
appels, peren en kersen
juichen in de vrije natuur
Acht duizend drie honderd
afgeronde marmeren kruisen
zwijgen in ovale rijen
op gladgeschoren aarde
evenzovele ouderparen
lieten – ver van huis –
hun zonen hierachter
niet ouder dan
mijn zoons nu zijn
zij ruilden leven
tegen vrijheid

Het is lente in Limburg
een oneindige veelvoud van
acht duizend drie honderd
tranen bedauwen de bloemenweelde
die zich als een paasbloem
over de grond uitstrekt

wachtend op de verterende
omhelzing met de helden

Jacques van der Ham

Ieder van de slachtoffers van de gruwelijke wereldoorlog heeft zijn eigen verhaal. Dat van Ferdi van der Ham is er slechts één van.⁹⁸

Ik stuurde begin 2020 het levensverhaal van Ferdi in concept naar Chris de Leeuw. Zij reageerde met een boodschap voor de jongere generaties als volgt:

Vanavond heb ik jouw boek over Fer gelezen. Ik was weer helemaal terug in de oorlogsjaren, verdriet om Fer en zoveel andere jonge mannen, die vermoord werden, ontroering, felheid om jongere generaties te vertellen wat een oorlog eigenlijk is, hoe we nu in deze tijd al weer de tekenen zien die een nieuwe oorlog mogelijk maken, onmacht om onverschilligheid hierover te veranderen, allerlei gevoelens door elkaar, ik ben nu te vol om er meer op in te gaan, wil er morgen meer over schrijven, heb veel geleerd, dank, dat je zoveel uitgezocht hebt. Dank

Dit verhaal is tot stand gekomen samen met Marlene. We trokken er met z'n tweeën op uit om onderzoek te doen of contacten te leggen. Zij was een goed klankbord en wierp ook een kritische blik op de tekst. Stimulerend zo'n project voor twee.

Maastricht, 10 november 2020

⁹⁸ oorlogsgravenstichting.nl

Bronnen met vermelding naam F.A.M. van der Ham

- Familiearchief
- www.cbg.nl, CBG, Centrum voor familiegeschiedenis
- www.eerebegraafplaats.nl, Eerebegraafplaats te Bloemendaal
- www.erelijst.nl, Erelijst van gevallen 1940-1945
- www.hetutrechtsarchief.nl, Het Utrechts Archief
- www.nationaalarchief.nl, Nationaal Archief, Archief Nederlandse Rode Kruis
- www.niod.nl, NIOD, Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies
- www.onlinemuseumdebilt.nl, Online museum De Bilt
- www.oorlogsgravenstichting.nl, Oorlogsgravenstichting
- www.rhcvechtenvenen.nl, Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen
- www.st4045.nl, Stichting 1940-1945

Literatuur met vermelding naam F.A.M. van der Ham

- Boerma, Hiepke, *Geschiedenis van een verzetsvrouw en haar gezin, Zus Boerma-Derksen, verzetsvrouw van het eerste uur, een wilde bloem*, 2001.
- Broekema, Pauline, *Het Boschhuis, kroniek van een familie*, 2014.
- Brugman, drs. J.C. *Bezet en verzet, De Bilt en Bilthoven in oorlogstijd*, 1993 en toevoeging 1999.
- Groot, Hans de, *Het Biltse Meertje, een levensgeschiedenis*, De Biltse Grift, maart 1999.
- Groot, Hans de, *De geschiedenis van het Sanatorium Berg en Bosch*, De Biltse Grift, maart 2009.
- Heere, P.H. en Vernooij, A. Th., *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 2005.
- Jorna-Jacobse, Evelien, *Bert en Piet in Brandenburg an der Havel*, 2021.
- Nas, Frans, *Het bedrijvig verleden van de Bilt en Bilthoven*, De Biltse Grift, oktober 1995.
- Rolduc's Jaarboek XXVI, 1946.
- Weber, E.P. *Gedenkboek van het 'Oranjehotel': celmuren spreken en gevangenen getuigen*, 1946.
- Historisch Voorburg, *70 jaar vrede en vrijheid*, jaargang 21, 2015, nr. ½.

- 'Rapport Stichting 1940 – 1945', interview met mevr. Boerma-Derksen te Bilthoven over LO werk op 20-05-1946.
- Diversen, w.o. Ham, Jacques van der, De Biltse Grift, Tijdschrift van Historische Kring D'Oude School, 29^e jaargang, nr. 1, *Bevrijding?*, 1 april 2020.
- Diversen, w.o. Ham, Jacques van der, Historische Kring D'Oude School, *Bevrijding en vrijheid*, mei 2020.

Algemene bronnen

- www.archiefamsterdam.nl
- www.archieven.nl
- www.beeldbankwo2.nl
- www.delpher.nl
- www.deorkaan.nl
- www.geneanet.org
- www.haagsebeeldbank.nl
- www.heldersehistorischevereniging.nl
- www.mijngelderland.nl
- www.oranjevrijbuiters.nl
- [www.regionaal archiefalkmaar.nl](http://www.regionaalarchiefalkmaar.nl)
- www.VPRO.nl
- www.wiewaswie.nl

Algemene literatuur

- Brugman, drs. J.C., *Luchtaanvallen*, De Biltse Grift, december 2003.
- Brugman, drs. J.C., *Het verzet in onze gemeente*, De Biltse Grift, juni 2005.
- Gedenkboek van het verzet in LO en LKP, *Het grote gebod*, 1951.
- Helman, Albert, *De levensgeschiedenis van Gerrit-Jan van der Veen, 1902 – 1944*, 1946.
- Historisch Voorburg, *100 jaar Vrijburgstraat, een speelse straat in West*, jaargang 18, 2012.
- Jansen, Ab A. *Sporen aan de hemel, Kroniek van een luchtoorlog*, deel 3, p. 237 – 251, 1979.
- Jong, dr. L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 1969.
- Jong, Mels de, *A.M. de Jong, schrijver, biografie*, 2001.
- Kampen, Anthony van, *De burgers van Den Helder*, 1946.

- Leven in bezet Nederland, 1940, Verwarring en aanpassing.
- Leven in bezet Nederland, 1941, Het masker valt.
- Leven in bezet Nederland, 1942, Oorlog op alle fronten.
- Leven in bezet Nederland, 1943, Onderdrukking en verzet.
- Leven in bezet Nederland, 1944, Verstoorde verwachtingen.
- Mulder, Gerard, Koedijk, Paul, *H.M. van Randwijk, een biografie*, 1988.
- Prins, Marcel, Steenhuis, Peter Henk, *Andere achterhuizen, verhalen van Joodse onderduikers*, 2010.
- Schaap, Inger, *Sluipmoordenaars, De Silbertanne-moorden in Nederland 1943 – 1944*, 2010.
- Schuler E., *Het herdenkingsmonument bij Jagtlust*, De Biltse Grift, april 1995.
- Stigter, Bianca, *Atlas van een bezette stad, Amsterdam 1940 – 1945*, 2019.
- Tongeren, Paul van, *Jacoba van Tongeren*, 2015.
- Vries Pieter J. de, *West-Frieslands Oud & Nieuw*, 65^e bundel p. 115-139, Historisch Genootschap 'Oud West-Friesland', 1994.
- Wakker, Daan L.G., *Dit gebeurde in Weteringschans*, 1951.
- *Het ondergrondse Vrij Nederland, De belangrijkste nummers en bladzijden van het illegale verzetsblad uit de jaren 1940 – 1945*, 1970.
- Bulletin van de Stichting Oud Hollandse Kerken, nr. 20, lente 1985.

Een verzetsheld uit Bilthoven.

Sportief, stoer, charmant, vol zelfvertrouwen, muzikaal en soms ook roekeloos: eigenschappen die Ferdi van der Ham geliefd maken onder zijn vrienden. In de zomer van 1941 zeilt hij nog met hen op de Loosdrechtse plassen. Vrij en onbevangen. Een jaar later duikt hij onder.

Hij verzet zich tegen de Duitse bezetting met alle vermogens en talenten die hij in zich heeft. Raakt betrokken bij het zoeken naar onderduikadressen voor Joden, sabotagedaden, spionage en vervoer van wapens. Hij sluit zich aan bij een knokploeg, voert liquidaties uit, pleegt overvallen op distributiekantoren en neemt deel aan een poging tot bevrijding van medeverzetsstrijders in gevangenschap.

In mei 1944 krijgt de vijand hem uiteindelijk te pakken en wordt hij na een korte gevangenschap gefusilleerd. Nu ligt hij begraven op het 'Eeregrafhof' in de duinen bij Bloemendaal te midden van vele verzetshelden.

Zijn levensgeschiedenis wordt beschreven en geplaatst binnen dat van de directe familie. Ook voor hen hebben de verzetsdaden van Ferdi van der Ham gevolgen.